

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ju
0 1911/84

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVITA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 31, 1980

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Vincent Blánár : Apelatívna a propriálna sémantika	3
Juraj Dolník : Podmet a jeho sémantický ekvivalent	14
Jozef Mistrík : Asociačné zákony v prúde reči	21
Alena Appelová : Syntaktické funkcie infinitívu z hľadiska kondenzácie textu	26
Anna Oravcová : Obsah a forma v polovetných konštrukciách	35
Gustáv Moško : Syntaktické vzťahy polovetných (polopredikatívnych) konštrukcií	40
Ferdinand Buffa : O rozličných druhoch nárečovej slovotvornej diferenciácie	54

Diskusie

Ábel Král : Niektoré otázky fonológie Pražskej školy podľa *Slovenskej fonológie* Eugena Paulinyho 58

Rozhľady

Rudolf Krajevovič : Nové výskumné aspekty v slovenskej onomastike	69
Jozef Mlaček : O sémantických otázkach frazeológie	75

Správy a posudky

Struktura i razvitije nauki. V. Krupa	85
Filozofické otázky jazykovedy. V. Krupa	87
Slavica Pragensia XVIII. J. Horecký	88
Berry, M. : Introduction to systemic linguistics 1—2. R. Repka	90
Belenkaja, V. D. : Očerki anglojazyčnoj toponimiki. V. Blánár	91
Lewicki, A. M. : Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. J. Mlaček	93
Ducháček, O. — Bartoš, J. : Grammaire du français contemporain. K. Sekvent	96
Grammatika i sémantika romanskich jazykov. L. Trup	97
Picoche, J. : Précis de lexicologie française. K. Sekvent	100
Jäger, G. : Translation und Translationslinguistik. M. Semjanová	101
Naukovo-techničnyj prohres i mova. J. Vaňko	103
Velikobritanija (Lingvostranovedčeskij slovar). A. Keníž	105
Štvrté zasadanie Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov. K. Buzássyová	107

СОДЕРЖАНИЕ

Винцент Бланар : Семантика нарицательных и собственных имен	3
Юрай Долник : Подлежащее и его семантический эквивалент	14
Йозеф Мистрик : Ассоциативные нормы в потоке речи	21
Алена Аппелова : Синтаксические функции инфинитива с точки зрения конденсации текста	26
Анна Оравцова : Содержание и форма в полупредикативных конструкциях	35
Густав Мошко : Синтаксические отношения полупредикативных конструкций	40
Фердинанд Буффа : О различных видах диалектной словообразовательной дифференциации	54

Дискуссия

Абел Краль : Некоторые проблемы фонологической теории Пражской школы по книге Эвгена Паулини *Фонология словацкого языка* 58

Обзор

Рудольф Крайчович : Новые пути в исследовании словацкой ономастики	69
Йозеф Млачек : Семантические вопросы фразеологии	75

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV L. ŠTÚRA SAV

Ročník 31, 1980

The Linguistic Journal

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 31, 1980

Published semianually in 104 pp. by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

884 16 Bratislava, Nálepкова 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.

For all other countries — except West Germany — distributions rights are held by JOHN BENJAMINS

B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 31, 1980

Издается два раза в год на 104 стр.

VEDA, Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 884 16 Bratislava, Nálepкова 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič, Á. Kráľ, V. Krupa,
F. Miko, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová, V. Schwanzer, J. Štolc

APELATÍVNA A PROPRIALNA SÉMANTIKA

VINCENT BLANÁR

0. Pri analýze obsahovej stránky apelatív a proprií vychádzame z jednotného hľadiska. Obsahovú stránku jazykového znaku chápeme ako hierarchický súbor významových komponentov rozličnej abstrakčnej úrovne. Takýto prístup umožňuje lepšie postihnúť spoločné i odlišné črty týchto dvoch základných oblastí slovnej zásoby. Z tohto hľadiska budeme hodnotiť i prechodné vrstvy slov, ako aj samotný proces onymizácie.

1.1. Vzhľadom na nerovnaké komunikačné potreby pri pomenovaní tejže veci sa môže uplatniť rozličný onomaziologický postoj. Raz stačí jazykovo vyjadriť nadradený druhový pojem (1.1.: *chlapec, kniha*), inokedy treba vyjadriť užší druhový pojem (1.2.: *žiak, čítanka*), niekedy sa žiada pomenovať druhového jedinca (2.1.: *Ján Vyskoč, Čítanka pre III. ročník ZDŠ*), ba niekedy sa pridávajú k pomenovaniu druhového jedinca aj jeho ďalšie špecifikujúce príznaky (2.2.: *Ján Vyskoč, žiak III. triedy Základnej deväťročnej školy v Hlohovci*). Porov.:

(1.1.) *Chlapec otvoril knihu a začal čítať.*

(1.2.) *Žiak otvoril čítanku a začal čítať.*

(2.1.) *Ján Vyskoč otvoril Čítanku pre III. ročník ZDŠ a začal čítať.*

(2.2.) *Ján Vyskoč, žiak III. triedy Základnej deväťročnej školy v Hlohovci, otvoril Čítanku pre III. ročník ZDŠ a začal čítať.*

Vo všetkých prípadoch ide o toho istého činiteľa deja a o ten istý zásah deja. V komunikácii fungujú lexémy *chlapec, žiak, Ján Vyskoč* ako jazykové znaky vďaka svojej sémantike. Pri slovách *chlapec, žiak* je to jazykový znak apelatívny, pri osobnom mene *Ján Vyskoč* jazykový znak propriálny. Pomenovanie druhu apelatívom a druhového jedinca vlastným menom má v obsahovej i formálnej stavbe niektoré zhodné a niektoré odlišné črty.

1.2 V ďalšom budeme ako príklad analyzovať obsahovú stránku jazykového vyjadrenia činiteľa deja (1) apelatívom, (2) vlastným menom.

Sémantika apelatívneho i propriálneho jazykového znaku má v prípadoch (1) a (2) zhodné kategoriálne príznaky. Príslušné myšlienkové obsahy sa zaraďujú do istých všeobecnejších kategórií (slovnodruhový, slovotvorný, tvaroslovný význam), ktorým odpovedajú isté komponenty na rovine formy (Němec, 1979). *Chlapec, žiak* — *Ján Vyskoč* sú pomenovania samostatne existujúcej veci, jazykovo sú stvárnené

ako substantíva, a to pri (1) ako apelatívne substantívum, pri (2) ako propriálne substantívum. Charakterizujú ich hierarchicky najvyššie (najvšeobecnejšie) sémantické príznaky: ⟨substančnosť⟩, ⟨životnosť⟩. Na ne sa viažu ďalšie príznaky charakteristické pre mužské životné konkrétne substantíva. Zaujímavé rozdiely pozorujeme pri slovotvornej štruktúre a pri skloňovaní apelatívnych a propriálnych lexikálnych jednotiek. Napr. priezvisko *Vyskoč* má podobu 2. os. sg. imperatívu, ale v platnosti antroponyma sa skloňuje ako mužské životné podstatné meno. Ako sa už konštatovalo, vlastné mená predstavujú druhotný jazykový plán (Kuryľovicz, 1956; Zabrocki, 1960). Druhová jedinci sa pomenúvajú domácimi alebo prevzatými výrazovými prostriedkami, ktoré jestvovali v apelatívnej slovnej zásobe. Proprializáciou sa prehodnocuje akýkoľvek výraz (prípadne tvar, výpoveď) na základný tvar pomenovania, v zásade na nom. sg. podstatného mena. Takáto prestavba slovotvornej štruktúry je pomerne častá pri osobných menách, najmä priezviskách; napr. *vyskoč*, *neboj sa*, *za troch* → priezvisko *Vyskoč*, *Nebojsa*, *Zatroch*; formy pre ženského nositeľa (*kohút* → *Kohút* →) *Kohútová*, *Kohútka*; (*anjel* → *Anjel* →) *Anjelová*, *Anjelka*. Osobné mená sa priraďujú vzhľadom na svoje zakončenie k príslušnej mužskej životnej paradigme, napr. *Mínarových*, *-a*, *-ovi...*, *Zatroch*, *-a*, *-ovi...* (chlap); *Hlava*, *-u*, *-ovi...*, *Nebojsa*, *-u*, *-ovi...* (hrdina). Porovnajme nerovnaké využitie foriem množného čísla pri rodnom mene *Ján* a priezvisku *Vyskoč*. Tvarom *Jánovia* sa pomenúvajú rozličné osoby s rodným menom *Ján*, tvarom *Vyskočovci* sa pomenúvajú členovia pokrvného príbuzenstva, rodiny *Vyskočovej* ako celok.

Iba vzhľadom na obsahovú stránku lexémy *vyskoč* možno ustáliť, či je táto lexéma určitým tvarom slovesa *vy/skočiť* (patriaceho do sémantického poľa sloviess pohybu), alebo či má vďaka identifikačnej funkcii a ďalším antroponymickým príznakom, charakteristickým pre sústavu slovenských osobných mien, platnosť priezviska. A ako slovenské priezvisko sa slovotvorne začleňuje do súborov: *Vyskoč*, *Vyskočil*; *Doskoč*, *Doskočil*; *Skok*, *Skokan*, *Skokna*, *Skokňa*, *Skoček*, *Skočír*; *Skákala*, *Skakala*, *Skačiansky*... Apelatívny alebo propriálny obsah lexémy *vyskoč* umožňuje použiť ju v primeranom kontexte. Možnosti využívania lexikálnej jednotky v reči sú dané jej platnosťou v jazykovom systéme. Len so zreteľom na apelatívnu, prípadne propriálnu platnosť môžeme určiť jej formálnu štruktúru (porov. slovesný tvar *vyskoč* — substantívum *Vyskoč*).

Tieto pozorovania sa dajú zovšeobecniť. Najvšeobecnejšími (kategoriálnymi) príznakmi sa obsahová stránka apelatív a proprií v zásade zhoduje, ale pre vlastné mená je príznačné v mnohom ohľade odlišné využitie zhodných morfológických kategórií (kategórie rodu, pádu a najmä čísla). Charakteristické rozdiely zisťujeme aj v slovotvornej štruktúre apelatív a proprií. Sústavný opis týchto formálnych osobitností obsahuje onomastická gramatika a slovotvorba (Blanár, 1950; Eichler, 1968; Rospond, 1973 a i.). Tieto odlišnosti sa však v odbornej literatúre obyčajne nedávajú do súvislosti s rozdielnou apelatívnu a propriálnu sémantikou.

2. Podstatné rozdiely medzi obsahovou stránkou apelatíva a propria zisťujeme na nižšej abstrakčnej rovine. Všimnime si konštitutívne prvky lexikálneho významu adjektíva *krivý* a relevantné antroponymické príznaky priezviska *Krivý*.

2.1. Dištingtívne významové komponenty slova *krivý* určujeme komplexnou sémantickou analýzou lexikálnych jednotiek v mikrosystéme PRAVIDELNÁ/NE-PRAVIDELNÁ FORMA. Do centra tohto mikrosystému patria adjektíva *rovný* — *krivý*, ktoré sú čiastočnými opozitami. Ich významové jadro sa dá vymedziť ako ‚neodkláňajúci sa/odkláňajúci sa od rovnej formy, polohy, od priameho smeru‘. Prídavné meno *krivý* patrí do okruhu adjektív označujúcich nepravidelnú formu. Významovú stavbu polysémického slova *krivý* tvoria (podľa Slovníka slovenského jazyka I, 1959) v spisovnej slovenčine semémy 1. ‚nerovný, ohnutý‘ (o konkrétnom predmete odkláňajúcom sa, odbočujúcom od rovnej polohy, podoby, od priameho smeru); 2. ‚krívajúci‘, význam zúžený na (chôdzu človeka, zvierata spôsobenú krivou, prípadne chorou nohou); 3. ‚falošný, nespravodlivý‘, význam prenesený na (abstraktné veci protirečiacie obvyklej spoločenskej norme správneho, spravodlivého). Iba tieto prvky zo širokého pojmového spektra KRIVÝ sa stali sémanticky relevantnými a spolu s vyššie uvedenými najvšeobecnejšími (klasifikačnými) príznakmi utvárajú lexikálny význam slova *krivý*.

2.2. Keď má lexéma *Krivý* platnosť priezviska, substantivizuje sa a slovotvorne sa zaraďuje do súboru mien ako: *Kriváček, Krivačka, Kriván, Krivaň, Krivánek, Krivanský, Krivčík, Kriviansky, Krivička, Krivjanský, Krivoklatský, Krivosudský, Krivoš, Krivošík, Krivuš*. Toto slovotvorné začlenenie a, pravdaže, aj fungovanie v slovenskej úradnej antroponymickej sústave je podmienené antroponymickou sémantikou (designáciou) lexémy *Krivý*. V danom prípade ide o pomenovanie druhového jedinca, presnejšie povedané príslušníka rodiny *Krivých*. Identifikáciu (i diferenciaciu) druhového jedinca umožňuje identifikačná funkcia, najvšeobecnejší sémantický príznak vlastných mien. V slovenskej úradnej antroponymickej sústave konštituuju obsahovú stránku, designáciu tohto priezviska príznaky (+ príbuzenský vzťah k rodine ako celku) (+ dedičnosť) (+ ustálenosť administratívno-právnym úzom); negatívnu hodnotu majú príznaky (- individuálna charakteristika) a (- konotatívnosť). Uplatnením príznaku (dedičnosť) sa dostáva na inú rovinu súvislosť pomenovanej osoby s apelatívnym lexikálnym významom slova *krivý*. Motivácia jednotlivými príznakmi denotátu pri samom prvom pomenovaní osoby individuálnou prezývkou *Krivý* je veľmi pravdepodobná. Z rozličných možných príznakov vyzdvihlo pri samom prvom pomenovaní onej osoby jej okolie z istých dôvodov ako ‚podstatný‘, ‚charakteristický‘ príznak (krivosti). Keď sa stala individuálna prezývka živým rodinným menom a napokon priezviskom, t. j. keď sa začala prenášať na nasledujúce generácie, prvotný motivačný príznak stratil svoju relatívnosť. To však neznamená, že sa tu lexikálny význam apelatívnej lexémy neuvedomuje. Využívanie lexikálneho významu apelatívnej lexémy vlastných mien v krásnej literatúre je známym charakterizačným postupom.

Na tejto abstrakčnej úrovni badáme základný rozdiel medzi apelatívami a vlastnými menami. Pri konštituovaní lexikálneho významu v slovnej zásobe príslušného jazyka sa isté príznaky pomenovanej veci, javu prehodnotili na dištingtívne sémantické príznaky. Pri pomenovaní druhových jedincov, jednotlivín sa mohli stať príznaky denotátu onomaziologickým motívom vlastného mena (pri niektorých triedach vlastných mien), ale referenčný vzťah vlastného mena nie je daný jeho jazykovým významom (Trost, 1978, s. 344). Špecificky onomastický obsah (designáciu) tvoria onymické príznaky, ktoré sa stali relevantnými v rámci danej sústavy, teda v propriálnom kontexte. Pri najjednoduchších, vnútorne nečlenených systémoch sú to minimálne dva príznaky: (spoločensky podmienená identifikácia druhových jednotlivín) ako najvšeobecnejší príznak vlastných mien funkčného rázu a poukaz na príslušný druh, triedu, napr. (štát; inštitúcia; kôň). Na osobných menách sme podrobnejšie ukázali, že ich designáciu utvárajú (v kladných a záporných hodnotách) ďalšie sémantické príznaky, ktoré sú príznačné pre úradnú a neúradnú sústavu osobných mien (Blanár — Matejčík, 1978).

3. Hierarchicky najnižšiu úroveň abstrakčných vzťahov jazykového znaku predstavujú referenčné vzťahy v komunikačnom akte.

3.1. Referenčný vzťah apelatíva je sprostredkovaný jeho (všeobecným) lexikálnym významom. Jedinečný predmet sa v prehovore (v reči, v istej komunikačnej situácii) pomenúva ako jedinec daného druhu, triedy, t. j. pomenúva sa cez druh, triedu. Prejavuje sa tu dialektická jednota všeobecného a jednotlivého (porov. aj Dokulil, 1977, s. 313). Napr. vo výpovedi *V záhrade nám už rozkvitla stará jabloň* sa osobným zámenom *nám* naznačuje, že ide o istú záhradu, t. j. záhradu patriacu našej rodine, a spojenie *stará jabloň* ukazuje, že spomedzi jabloní v našej záhrade rozkvitol aj jeden starší strom. V inej komunikačnej situácii sa nerealizuje individuálny vecný vzťah, ale komunikačným potrebám zodpovedá všeobecné pomenovanie druhu (*Každý pracovník je hospodárom na svojom pracovisku. — Podrobnejšie opíšeme výrobu skla*), prípadne pomenovanie množstva nediferencovaných jedincov (*Zapaľujú sa už neónové lampy*).

3.2. Pomenovanie druhového jedinca vlastným menom je najdetailnejším klasifikovaním vonkajšej skutočnosti. Ch. Peirce nazýva znak s individuálnou referenciou *sinsignum*. Identifikácia druhového jedinca sa uskutočňuje na základe jeho individuálnych príznakov. Sú to nekategoriálne príznaky, ktorými sa navzájom odlišujú jedinci daného druhu (napr. pri osídlených miestach ich poloha, veľkosť, výstavnosť, pri osobách vek, vzrast, farba očí, vlasov atď.). Takáto detailná klasifikácia vonkajšej reality sa uskutočňuje len pri takých triedach javov, kde je to spoločensky potrebné (človek, osídlené/neosídlené miesta prírody, spoločenské a kultúrne inštitúcie a pod.). Aj keď sa referenčný vzťah z akýchkoľvek dôvodov nerealizuje (napr. adresát nepozná spomenutú osobu, vrch, rieku, osadu), designácia vlastného mena existuje ako objektívna hodnota, lebo designácia propriálneho znaku je fenomén na úrovni onymického systému. Preto sa nestotožňujeme s nateraz prevládajúcim

názorom, že pri vlastných menách sa jedinečný predmet v prehovore (v reči) postihuje priamo (naposledy Dokulil, 1977, s. 313). Podľa nášho názoru pri vlastných menách sa jedinečný predmet postihuje cez designáciu (tak sa zaradi napr. homonymné vlastné meno *Ivan* do sústavy rodných mien, prípadne priezvisk, *Nitra* do sústavy miestnych názvov, prípadne riek, názvov hotelov, *Orava* do sústavy riek, prípadne krajov, hradov, priezvisk a pod.) prostredníctvom jeho ďalších individuálnych (nekategoriálnych) príznakov. K podobnému stanovisku sa v poslednom čase približuje A. V. Superanská (1978). Keď vymedzuje relevantné črty rozličných skupín vlastných mien, neposudzuje meno všeobecne, ale „meno v spojení s konkrétnym denotátom“, napr. *rieka Volga, planéta Mars* (správnejšie treba hovoriť: v začlenení do danej mennej sústavy).

4. Model obsahovej stránky jazykového znaku

(substantívne) apelatívum

proprium

1.1. v jazykovom systéme pomenovanie druhu, triedy

v onymickej sústave identifikácia druhej jednotliviny, jedinca

⟨substančnosť⟩
 ⟨konkrétnosť⟩
 ⟨počítateľnosť|
 (životnosť)
 a i.

Napr. *hlava, stehno; pod háj, pod hájom*
vyskoč, neboj sa, za troch

Hlava, Stehno; Pod háj/Pod hájom
 osobitné využitie substantívnych kategórií rodu, čísla, pádu
Vyskoč, Nebojsa, Zatroch

zaradenie do lexikálno-sémantického súboru

apelatív

vlastných mien

vyskoč: (vy)skočiť, stúpiť, bežať...

Vyskoč: Vyskočil, Doskoč, Doskočil, Skok...

Slovotvorné členenie podľa zákonitostí v oblasti

apelatív

vlastných mien

vy/skoč/0

Vyskoč

hlav/ička

Hlav/ička

1.2. lexikálnu sémantiku vytvárajú významové komponenty

propriálnu sémantiku (designáciu) vytvárajú významové komponenty (príznačky), ktoré sú dištinkatívne len v onymickej sústave

genus proximum

differentia specifica

sémantizujú sa niektoré príznaky vecí ale-

menná sústava designáciou (obsahovými modelmi) a) členená (osob. mená, toponymá), b) nečlenená (aspoň 2 onymické SP)

uroven jazykoveho systemu/onymickej sustavy (uskutočňuje sa len so zreteľom na apelatívnu alebo propriálnu sémantiku)

bo prvky logického spektra pojmu *krivý*

1. „nerovný, ohnutý“
2. „krivajúci“
3. „falošný, nespravodlivý“

významové jadro „odkláňajúci sa od rovnnej podoby, polohy, od priameho smeru“ sa v troch semémach špecifikuje

Krivý

- < + príbuzenský vzťah k rodine ako celku
- < + dedičnosť
- < + ustálenosť administratívno-právnym územím
- < – individuálna charakteristika
- < – konotativnosť

2.

referenčný vzťah

úroveň reči

sprostredkovaný všeobecným (lexikálnym) významom

v istej komunikatívnej situácii sa pomenúva druh/trieda alebo jedinec tohto druhu/triedy cez druh/triedu

táto kniha, môj brat, každý kvet, červené ruže

individuálna referencia (sinsignum), pomenovanie druhovej jednotliviny, jedinca i celej triedy (napr. *U nás je najčastejšie rodné meno Jozef*)

a) cez designáciu (porov. *rieka Orava — kraj Orava — hotel Orava — Michal Orava*)

b) prostredníctvom individuálnych (nie dištinkatívnych) príznačov denotátu (napr. zemepisná poloha, smer toku, veľkosť rieky)

5. Pravda, nie všetky lexikálne vrstvy majú charakteristické znaky apelatív, prípadne vlastných mien. Jestvujú vrstvy slov, ktoré obsahujú niektoré znaky jednej i druhej kategórie. Vzájomné vzťahy apelatív a vlastných mien neustále upevňujú procesy apelativizácie a onymizácie (podrobnejšie Superanská, 1978, s. 5–33).

Platnosť apelatív majú aj také druhoé pomenovania, ktorých druh pozostáva z jedného člena, tzv. uniká, napr. *obloha, slnko, raj, peklo*. Kategória vlastných mien je vnútorne členená. Jej jadro tvoria zložitejšie štruktúrované systémy s bohatšie rozvitou designáciou (najmä osobné mená, potom miestne a terénne názvy). Na okraji sú vrstvy ambimodálnych mien (termín a vymedzenie M. Dokulila, 1977; predtým ich Dokulil nazýval vlastné názvy). Sú to pomenovania spoločenských inštitúcií, podnikov, zariadení, ústavov, škôl, akcií, súťaží, dôležitých dejinných udalostí a pod., ktoré plnia základnú funkciu vlastných mien (identifikácia jedinca danej triedy), ale súčasne sú motivované (všeobecným) apelatívnym významom svojich zložiek (*Slovenská jazykovedná spoločnosť, Jednotné roľnícke družstvo v Dunajskej Strede, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*). Napr. *Jednotné roľnícke družstvo v Dunajskej Strede* je naozaj jednotným roľníckym družstvom v tejto obci a táto jeho pojmovo-významová charakteristika je súčasne jeho úradným názvom.

Do istej miery prechodnú vrstvu slov medzi apelatívami a vlastnými menami tvoria etnonymá a obyvateľské mená. Pri etnonymách a obyvateľských menách nejde o individuálnu jedinečnosť, ale o tzv. kategoriálnu jedinečnosť; pomenúva sa celá trieda predmetov a/alebo istý jedinec ako typický predstaviteľ triedy. Patria do radu taxonymických názvov (Superanskaja, 1978). Majú typické znaky apelatív: kategória množného čísla sa využíva ako pri apelatívach; jednotným číslom sa môžu pomenúvať predstavitelia celej triedy, napr. *Bratislavčan má rád svoje mesto*.

Možnosť použitia v platnosti generického singuláru pokladá A. V. Superanská (op. cit.) za jazykovedné kritérium na vydelenie apelatíva v pomere k vlastnému menu. Etnonymá a obyvateľské mená majú lexikálny význam (pomenúva sa trieda jedincov) a týmto všeobecným významom sa sprostredkúva referenčný vzťah. Ale uvedený model obsahovej stránky jazykového znaku umožňuje postihnúť aj niektoré úzke vzťahy s propriálnou oblasťou. Etnonymá a obyvateľské mená sa začleňujú do propriálno-apelatívneho slovtvorného hniezda, napr. *Bratislava* — *bratislavský* — *Bratislavčan*; *Slovák* — *slovenský* — *Slovensko*; *Kanada* — *kanadský* — *Kanaďan*. Propriálna zložka tu tvorí komponent lexikálneho významu. Genus proximum je ⟨obyvateľ⟩ a špecifikujúci sémantický príznak ⟨z obce X; zo štátu Y⟩, napr. „obyvateľ Bratislavy“, „obyvateľ Kanady“.

6. Apelativizácii vlastných mien venovali v poslednom čase pozornosť viacerí bádatelia (napr. M. Ivanová-Šalingová, 1973, s. 219—232; E. Pokorná, 1978, s. 116—125; A. V. Superanskaja, 1978, s. 6—8). My si všimneme proces onymizácie. V zásade ide o dva prípady: onymizácia administratívno-právnym aktom (1), postupná onymizácia v užšom spoločenskom úze (2).

6.1. Úradným pomenovacím aktom dostáva dieťa po narodení rodné meno, po otcovi (slobodnej matke) dedí priezvisko. Sobášom sa ustala je priezvisko novomanželom (obyčajne prijíma manželka manželovo priezvisko). Úradným pomenovacím aktom sa môže pozmeniť spoločensko-politickým zreteľom nevyhovujúca podoba osobného mena alebo miestneho názvu, napr. *Slovenský Meder* → *Palárikovo*, *Fekete* → *Čierny*.

6.1.1. Meno má podobu propria.

6.1.1.1. Meno má podobu propria a vyberá sa z rovnakej mennej sústavy (*Ján Hudák*). Tým sa rozširuje rovnomennosť (polyonymia) vlastného mena, narastá mnohodenotátovosť.

6.1.1.2. Meno má podobu propria a vyberá sa z inej mennej sústavy, napr. *rieka Nitra*, *mesto Nitra*, *chata Nitra*, *hotel Nitra*; *kraj Orava*, *rieka Orava*, *hotel Orava*, *občan Orava*. Tým sa rozširuje homonymia vlastného mena, narastá mnohodesignátovosť.

6.1.2. Vlastné meno má podobu apelatíva.

6.1.2.1. Meno má apelatívny základ, ale jeho slovtvorná štruktúra sa odlišuje od substantív apelatívnej lexiky. Porov. priezviská *Starigazda*, *Zatroch*, *Živura*, *Nebojsa*; názvy mestskej štvrte *Krasňany*, *Záluhy*; názov románu *Ako sa kalila oceľ*.

6.1.2.2. Meno má pendant v apelatívnej lexike (v apelatívnych slovtvorných postupoch). Treba odlišovať niekoľko prípadov.

6.1.2.2.1. (*hotel*) *Partizán*, *Baník*.

Motivačným podnetom sa stal istý onomaziologický príznak; meno „len“ pomenúva, a neoznačuje. Pomenúva sa jedinečný príslušník druhu, triedy, no individuálny referenčný vzťah nie je daný lexikálnym významom apelatívnej lexémy. Ide o charakteristické znaky vlastného mena.

6.1.2.2.2. (*denník*) *Pravda*, (*literárny almanach*) *Orol*.

Na rozdiel od predchádzajúceho typu sa nepomenúva druhová jednotlivina, ale ktorýkoľvek (vnútorne nediferencovaný) exemplár príslušnej série. Tento typ patrí do okruhu taxonomických názvov, ale ani v tomto prípade nie je daný individuálny referenčný vzťah všeobecným lexikálnym významom apelatívnej lexémy.

6.1.2.2.3. *Jednotné roľnícke družstvo v Dunajskej Strede*. Tento menný typ má výrazné črty apelatív i proprií. Je tu jasná motivovanosť všeobecným významom apelatívnych zložiek. Vlastné meno nielen pomenúva, ale aj označuje kolektívne hospodáriace poľnohospodárske družstvo. Samotná časť *jednotné roľnícke družstvo* je obvyklý typ združeného pomenovania; vlastným menom (t. j. pomenovaním druhovej jednotliviny) sa stáva pridaním špecifikačného príznaku (miesta výskytu) v *Dunajskej Strede*. Táto časť vlastného mena je nositeľom onymicky relevantného sémantického komponentu, a preto tvorí jeho integrálnu zložku. V reči použité pomenovanie *jednotné roľnícke družstvo* vo vzťahu na tento objekt je eliptický útvar. Z týchto dôvodov pokladáme za primerané pri menách tohto typu signalizovať propriálnu platnosť v písanej reči veľkým písmenom prvého slova vlastného mena (*Jednotné roľnícke družstvo v Dunajskej strede*, *Základná deväťročná škola v Hlohovci*).

6.2. O proces onymizácie v pravom zmysle slova ide pri vzniku a ustaľovaní mena v užšom spoločenskom úze, teda pri neúradnom pomenovaní. Pomenovací postup je asi takýto: v najužšom spoločenstve (rodina, škola, ulica, najbližšie spoločenstvo prichádzajúce do styku s denotátom a pod.) sa vyzdvihne ako „podstatný“ istý onomaziologický príznak, ktorý sa stane pomenovacím motívom. Príslušný denotát sa mohol pomenovať z rozmanitých hľadísk, pomenovacím motívom sa mohol stať rozličný onomaziologický príznak, ale v danom spoločenstve sa uplatnil jeden onomaziologický postoj, ktorý toto spoločenstvo prijalo. Tak vznikli anojkonymá a tak sa neustále tvoria živé osobné mená, mená dôležitých historických udalostí a i. Pri výskume živých osobných mien detí v cigánskom a miešanom slovenskom a cigánskom prostredí sme sa stretli s individuálnymi prezývkami, ktoré mali minimálny spoločenský rádius, boli obmedzené napr. na školu alebo na ulicu.

Široko založený výskum neúradného pomenovania osôb (najmä) na strednom Slovensku umožnil podrobne analyzovať pomenovacie motívy, ako aj sledovať proces onymizácie i vnútornú prestavbu funkčných členov (osvetlenie termínov, dokladový materiál i jeho klasifikáciu pozri Blanár—Matejčík, 1978).

Vo vzťahu k apelatívnej lexike poznáme tu podobné pomenovacie typy, ako sme uviedli v častiach 6.1.1. a 6.1.2. V tejto skupine mien je nová okolnosť, že sa môže analyzovať aj pragmatická stránka živých osobných mien. Pri určovaní hraníc medzi apelatívom a propriom sú ťažkosti najmä pri prezývkach podľa zamestnania. Keď niekomu hovoria *Horár*, *Družstevník*, *Poslanec*, *pán Učiteľ*, prezývka sa vybrala podľa zamestnania pomenovanej osoby (referenčný vzťah bol motivovaný všeobecným významom slova). *Pravda*, základom prezývky sa mohol stať ktorýkoľvek

iný pomenovací motív (veď napr. iní členovia onoho JRD nedostali prezývku *Družstevník*). Spoločenská záväznosť individuálnej prezývky sa prejavila v tom, že prezývka sa naďalej používala aj vtedy, keď príslušná osoba prestala túto profesiu/funkciu vykonávať. V mnohých prípadoch sa dajú sledovať začiatky dedičnosti pôvodne individuálnej prezývky. Prezývka sa začne prenášať z manžela na manželku, prípadne z manželky na manžela (Eva Šunová, Ploštín: *tetka Bryndziarka*; *Jano Bryndziarkin*), potom aj na deti, napokon sa využíva na označenie celej rodiny alebo aj domu, gazdovstva. Porov.:

Tibor Končoš, Lupoč

Elena Končošová

meno domu: *do/u Učiteľov*

pán Učiteľ

pani Učiteľka

Martin Mikuláš, Ploštín

Mária Mikulášová

rodinné meno: *Poslancovi*

meno domu: *do Poslancov*

Maroš Poslanec, Maroš Poslancovie

Mara Poslancovie

Proces onymizácie má svoje začiatky vlastne už tam, keď okolie začne istého družstevníka na rozdiel od ostatných členov družstva nazývať *Družstevník*. Výraznejšie sa tento proces prejavuje v prípadoch, keď niekoho volajú *Hajčí*, *Horár*, *Humenník*, hoci menovaný už túto profesiu nevykonáva. Podobne prebieha zmena individuálnej prezývky na dedičné rodinné meno v niekoľkých fázach. Prezývka sa z rodičov prenáša na deti, potom na celú rodinu i dom (gazdovstvo) a takto sa stáva dedičným členom živého osobného mena.

Dôležitá je otázka, či sa vývinové fázy „apelatívum → proprium (individuálna prezývka)“, „individuálna prezývka → živé rodinné meno“ dajú zachytiť na rovine paradigmatických vzťahov (mennej sústavy). Začiatočnú fázu formovania individuálnej prezývky a rodinného mena možno signalizovať príznakmi s hodnotou $\langle \pm \rangle$, teda:

$\langle \pm \text{ individuálna charakteristika} \rangle$

$\langle \pm \text{ dedičnosť} \rangle$, $\langle \pm \text{ rodina ako celok} \rangle$.

Takéto hodnotenie je primerané aj pri analýze historického materiálu z obdobia formovania dvojmennej sústavy.

7. Vlastné meno je jazykový znak *sui generis*. Potvrďuje sa formulácia o dvojakom statuse vlastného mena (Blanár, 1977). Vyčerpávajúca charakteristika vlastných mien predpokladá doplniť jazykovednú analýzu vlastného mena (lingvistický status *propria*) analýzou vlastného mena z hľadiska príslušnej onymickej sústavy (onomastický status *propria*).

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV

Bratislava, Nálepškova 26

Bibliografia

- BLANÁR, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. Bratislava, SAVU nákladom SPN 1950. 138 s.
- BLANÁR, V.: Der linguistische und onomastische Status des Eigennamens. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 30, 1977, s. 138—148.
- BLANÁR, V. — MATEJČÍK, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I.1. Designácia osobného mena. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 416 s. + 5 map. príl.
- DOKULIL, M.: Status tzv. vlastních názvů. Slovo a slovesnost, 38, 1978, s. 311—319.
- EICHLER, E.: Zur morphematischen Struktur der Substratonomastik. In: Probleme der strukturellen Grammatik und Semantik. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1968, s. 243—252.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Apelativizácia vlastných mien ako lexikálno-sémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219—232.
- KURYŁOWICZ, J.: La position linguistique du nom propre. In: Onomastica, 2, 1956, s. 1—14.
- NĚMEC, I.: Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti. Slovo a slovesnost, 41, 1980 (v tlači).
- POKORNÁ, E.: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. Slovo a slovesnost, 39, 1978, s. 116—125.
- ROSPOND, S.: Slowotwórstwo onomastyczne a apelatywne. In: Z polskich studiów slawistycznych. 4. Językoznanstwo. Warszawa 1973, s. 109—119.
- Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.
- SUPERANSKAJA, A. V.: Apellativ — onoma. In: Imia naricatefnoje i sobstvennoje. Moskva, Nauka 1978, s. 5—33.
- TROST, P.: Unika a vlastní jméno. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 19, 1978, s. 343—345.
- ZABROCKI, L.: Gesetze bei Übernahme von fremden Orts- und Flurnamen (Probleme einer strukturellen Betrachtungsweise). In: Kongressberichte München 1958, Bd. III. München 1960, s. 791—797.

СЕМАНТИКА НАРИЦАТЕЛЬНЫХ И СОБСТВЕННЫХ ИМЕН

Резюме

При анализе содержания нарицательных и собственных имен мы исходим из единой точки зрения. Содержание языкового знака мы понимаем как иерархический комплекс смысловых компонентов различного уровня абстракции, сочетающихся по определенным правилам. Такой подход способствует лучшему пониманию общих и отличительных черт этих двух основных областей словарного состава языка.

Самые общие (категориальные) признаки смысловой стороны нарицательных имен и смысловой стороны собственных имен в принципе совпадают, но для собственных имен характерно во многих отношениях иное употребление морфологических категорий (категории рода, падежа и, в частности, числа). Характерные различия мы обнаруживаем и в словообразовательной структуре нарицательных и собственных имен. Эти различия следует связывать с различной семантикой нарицательных и собственных имен. В отличие от лексической семантики имени нарицательного семантику имени собственного (десигнацию) создают такие компоненты значения, которые являются дифференциальными лишь в онимической системе. Это различия на уровне языковой системы. На уровне речи соотношение с референтом опосредствовано общим (лексическим) значением, индивидуальная референция имени собственного осуществляется на базе десигнации и посредством индивидуальных (не дифференциальных) признаков денотата. С этой точки зрения мы оцениваем и промежуточные области слов, равно как и сам процесс онимизации.

Имя собственное является знаком *sui generis*. Подтверждается положение о двойном статусе имени собственного. Исчерпывающая характеристика имени собственного предполагает дополнение его лингвистической характеристики (лингвистического статуса имени собственного) анализом имени собственного с точки зрения соответствующей онимической системы (ономастический статус имени собственного).

DIE APPELLATIVISCHE UND PROPRIALE SEMANTIK

Zusammenfassung

Unsere Analyse der inhaltlichen Seite des Appellativums (NA) und des Propriums (NP) stützt sich auf einen einheitlichen Gesichtspunkt. Die inhaltliche Seite des sprachlichen Zeichens fassen wir als eine hierarchisch organisierte Struktur der semantischen Komponenten verschiedener Abstraktionsstufe auf, die sich nach bestimmten Regeln verbinden. Unter diesem Gesichtspunkt können wir die gemeinsamen, wie auch die unterschiedlichen Züge dieser zwei Wortbereiche tiefer bestimmen.

In Bezug auf die allgemeinsten (kategoriellen) Merkmale stimmt die inhaltliche Seite der NA und NP im großen und ganzen überein, aber recht deutliche Unterschiede beobachten wir in der Anwendung der morphologischen Kategorien Genus, Kasus und vor allem Numerus. Angesichts des appellativischen /onymischen Inhalts gliedert sich das Lexem in die betreffende Gesamtheit der NA/ NP ein und die Wortbildungssegmentierung geschieht nach den Gesetzmäßigkeiten des Teilsystems. Die propriale Semantik (Designation) wird — zum Unterschied von der lexikalischen Semantik — durch spezifische semantische Komponenten konstituiert, die nur in onymischen System distinktive Gültigkeit haben. Das sind Unterschiede auf der Ebene des Sprachsystems. Auf der Ebene der Rede wird die referentielle Beziehung des NA-s durch die allgemeine (lexikalische) Bedeutung vermittelt, die individuelle Referenz der NP geht auf Grund der individuellen Merkmale des Denotats und zwar mittels der Designation vor sich. Von diesem Aspekt bewerten wir auch die Übergangszonen im Wortbereich und auch den Onymisierungsprozeß.

NP ist ein sprachliches Zeichen sui generis. Die Auffassung über den doppelten Status des Eigennamens wird bestätigt. Die erschöpfende Charakteristik der NP setzt voraus, die sprachwissenschaftliche Analyse des NP-s (der linguistische Status der Propria) durch die Analyse vom Standpunkt des betreffenden onymischen Systems (der onomastische Status der Propria) zu ergänzen.

PODMET A JEHO SÉMANTICKÝ EKVIVALENT

JURAJ DOLNÍK

Pri súčasnom stave výskumu vetných členov sotva možno pochybovať o tom, že určiť povahu vetných členov znamená skúmať ich vo vzťahu k jednotlivým rovinám vety, lebo pokusy o ich definíciu bez ohľadu na stratifikáciu vety vedú k protirečeniu. Doposiaľ sa nevymedzili uspokojivo vetné členy na jednotlivých rovinách a naďalej ostáva nedostatočne objasnená otázka vzájomného vzťahu rôznych rovín. Úsilie bádateľov o vyriešenie uvedeného problému sa uberať dvoma smermi, ktorých pôvod je v odlišnom chápaní vzájomného vzťahu formálnej (výrazovej) a obsahovej roviny jazyka.

Prvý smer je charakterizovaný tým, že sa vychádza z predpokladu o izomorfnom vzťahu medzi štruktúrou logickej výpovede a syntaktickou formou vety a k skúmaniu vetnej štruktúry sa pristupuje z hľadiska atributívnej (klasickej) logiky. Táto koncepcia sa opiera o základný poznatok, že „subjekt-predikátový vzťah je logicko-syntaktickým príznakom každej vety a jednotlivé syntaktické konštrukcie sa neodlišujú týmto príznakom, ale spôsobom stvárnenia gramatického subjektu a gramatického predikátu“ (Margarjan, 1978, s. 292). Z izomorfizmu medzi syntaktickou a logickou rovinou vety vyplýva, že gramatický a logický subjekt sú v priamom vzťahu a tvoria korelačnú dvojicu ako forma a obsah (funkcia). Podľa A. A. Margarjana je „gramatický subjekt funkčne-syntaktická kategória, ktorá má výrazový a obsahový plán... Obsahovo je gramatický subjekt reprezentantom logického subjektu... V tomto zmysle označuje gramatický subjekt predmet, východiskový bod výpovede“ (op. cit., s. 293). Formálne môže byť gramatický subjekt stvárnený nominatívom, ale aj nenominatívnymi tvarmi.

Koncepcia izomorfizmu nadväzuje na ten prúd skúmania vetnej štruktúry, ktorý sa primárne vyrovnáva so vzťahom medzi logickým súdom (v zmysle klasickej logiky) a jeho jazykovým ekvivalentom (vetou), aby si na základe takejto konfrontácie vytvoril teoreticko-metodologické východisko pre opis prvkov a vzťahov vo vetných konštrukciách (porov. Lomtev, 1972, s. 8—23).

Druhý smer popiera izomorfizmus medzi logickými a syntaktickými štruktúrami a počíta s viacrovinnou štruktúrou vety, pričom súvzťažnosť jednotlivých rovín sa pokúša opísať ako priradovanie jednotky jednej roviny ekvivalentnej jednotke druhej roviny. O priradovaní sa hovorí preto, lebo týmto spôsobom možno adekvátne opísať „dialektickú jednotu signálnej a významovej stránky jazykových jednotiek, a síce opísať tak, aby sa zohľadnila skutočnosť, že (a) medzi oboma

stránkami sú asymetrické vzťahy, (b) medzi oboma stránkami jestvujú hierarchicky organizované medziroviny“ (Helbig, 1978, s. 300).

F. Daneš (1977, s. 281—288) predpokladá (v jazykoch nášho typu) trojrovinnú štrukturáciu a požaduje pracovať s troma „sadamí vetných členov“, totiž s vetnými členmi formálno-gramatickej a sémantickej (propozičnej) štruktúry, ako aj štruktúrnej roviny aktuálneho členenia. Jednotlivé roviny sa považujú za relatívne autonómne a vyžaduje sa, aby sa rozoznávali a určili vetné členy na rôznych rovinách a skúmala sa súvzťažnosť členov jednotlivých rovín. O podmete sa napr. hovorí, že je „vymezen predovšetkým svou pozici v relační (závislostní) struktuře formálně syntaktické“ (op. cit., s. 283), a síce ľavovalenčnou pozíciou vo vetnej štruktúre, teda valenčnou pozíciou Nom.

Koncepcia relatívnej nezávislosti jednotlivých rovín štrukturácie vety sa teda na rozdiel od koncepcie izomorfizmu orientuje primárne na opis jednotiek a vzťahov medzi nimi na jednotlivých rovinách a až potom skúma povahu korelácie jednotiek rôznych rovín.

V súlade s viacrovinnou štrukturáciou vety sa v oboch koncepciách hovorí o gramatickom subjekte (podmete) na syntaktickej, resp. formálno-gramatickej rovine a o logickom, resp. sémantickom subjekte na logickej, resp. sémantickej rovine. Je zaujímavé, že obe koncepcie spája rovnaká nedôslednosť pri určení povahy gramatického subjektu (podmetu): na jednej strane sa vymedzuje ako „funkčne-syntaktická kategória“, resp. ako jedna z funkčných pozícií v syntaktickej štruktúre vety, na druhej strane sa však nešpecifikuje samotná funkčná pozícia, resp. kategória, t. j. nediferencujú sa postulované syntaktické funkcie ako vetné členy pomocou príznakov získaných z opozičných vzťahov týchto funkcií, ale určuje sa gramatickými alebo obsahovými vlastnosťami výrazov, ktoré sú nositeľmi týchto funkcií. To však znamená, že pôvodne formálno-syntakticky chápaná jednotka vety sa nakoniec motivuje morfológicky, morfológicko-syntakticky a sémanticky. Nevy-povedá sa priamo o danej syntaktickej funkcii, ale o morfológicko-syntaktických pozíčných členoch, ktoré môžu byť do danej funkčnej pozície dosadené, resp. ktoré môžu danú funkčne-syntaktickú kategóriu reprezentovať. Ak definujeme napr. podmet ako „ten větný člen ve valenčním poli predikátoru, který odpovídá pozici nominativu jména“, pričom „nominativ může ovšem mít své alternanty nebo substituty“ (Mrázek, 1978, s. 270), tak to znamená, že v syntaktickej štruktúre vety predpokladáme podmetovú funkciu, ktorú však nemôžeme odlíšiť priamo, t. j. z hľadiska syntaktických funkcií vo vete od inej (napr. predmetovej) funkcie, ale len nepriamo, čiže prostredníctvom triedy tvarov, ktorá môže vystupovať v podmetovej pozícií a ktorá nie je totožná napr. s triedou tvarov v predmetovej pozícií. V explicitnej opozícií je tak trieda tvarov v postulovaných funkčných pozíciách. Samotné funkčné pozície možno potom explicitne opozične usúvzťažiť len pomocou ekvivalentných jednotiek zo sémantickej roviny (napr. prostredníctvom tzv. vetnosémantických funkcií). Tým sa dostávame do protirečenia, lebo formálno-synt-

taktickú jednotku, teda jednotku, ktorá je odvodená z formálnej štruktúry vety, sme nútení nakoniec motivovať sémanticky.

K takému istému záveru vedie i Solncevov výklad vetných členov (Solncev, 1977). Základnými pojmami v jeho poňatí sú funkcia a pozícia. Vetný člen je podľa neho určitá pozícia vo vete, ktorá prideluje triede slov, dosaditeľných do tejto pozície, určitú funkciu, takže vetný člen treba považovať za funkčný (komunikačný) význam slova. Aby sa dal funkčný význam slova explikovať, treba pripustiť, že „funkcia slova vo vete nie je len relačný pojem, ale súčasne v určitom zmysle i absolútny pojem pre vetu daného jazyka... v pozíciách a... funkciách v každom jazyku sú zafixované určité významy“ (op. cit., s. 208). Takže diferenciačným príznakom vetných členov sú tieto zafixované významy v pozíciách a funkciách.

A tak I. F. Varduľ (1977, s. 266) konštatuje, že doteraz niet explicitnej syntaktickej teórie, ktorá by zdôvodnila tektonickú klasifikáciu vetných členov na základe ich závislostných vlastností. V jeho abstraktno-deskriptívnej teórii sa však vetné členy definujú dištinktívnymi príznakmi z dvoch rovín: zo syntaktickej a obsahovej (predsémantickej). Vychádza z toho, že explicitné či implicitné funkčné pozície vety majú svoj ontologicko-kognitívny základ v atomárnych jazykových referentoch (signifikátoch), ktoré spoluurčujú (popri charaktere závislostného vzťahu) status vetného člena. V teórii definované závislostné vzťahy však nemajú dostatočnú rozlišovaciu silu pri ich aplikácii na definíciu vetných členov, v dôsledku čoho sa napr. redukuje diferenciačný príznak v definíciách podmetu a prísudku na obsahový prvok. Vetný člen ako formálno-syntaktická jednotka nadobúda tak opäť dištinktívny príznak z obsahovej (u Varduľa z predsémantickej) roviny.

Pokúsime sa navrhnúť takú definíciu podmetovej funkčnej pozície, ktorá spočíva výlučne na syntaktickej motivácii vetného člena, a pousilujeme sa objasniť otázku, čo zodpovedá tejto funkčnej pozícii na sémantickej rovine vetnej štruktúry. Ak predpokladáme, že syntaktickú štruktúru vety možno adekvátne opísať na základe valenčného pola predikátora (verbum finitum), pričom sa usilujeme o „čisto“ syntaktický (teda explicitne relačný) opis funkčných pozícií vety (vetných členov), potom sa musíme, prirodzene, opierať o teóriu syntaktickej valencie slovesa. Dôležité je pritom samotné poňatie syntaktickej valencie slovesa. Nazdávame sa, že bežné chápanie tohto pojmu v jazykovednej literatúre si vyžaduje spresňujúcu korektúru. Teóriu syntaktickej valencie slovesa dôkladne rozpracoval G. Helbig, ktorý pod týmto termínom chápe „...die Fähigkeit des Verbs, bestimmte Leerstellen um sich herum zu eröffnen, die durch obligatorische oder fakultative Mitspieler zu besetzt sind“ (Helbig — Schenkel, 1975, s. 49). Pritom sa výslovne zdôrazňuje, že valencia je abstraktný vzťah slovesa k jeho závislým veličinám a že za „Leerstellen“ sa považujú tie obligatórne a fakultatívne pozície, ktoré sú zakotvené v pozičnom pláne („Stellenplan“) slovesa. Pri rozbere niektorých slovesných tvarov (neurčitok, prídavných, trpný rod) sa poukazuje na to, že sa pri nich syntaktická valencia redukuje (porov. Helbig — Buscha, 1975). To znamená, že treba vlastne hovoriť o valenčnom

potenciáli slovesa ako reprezentanta slovnej triedy (slovného druhu), ktorého realizácia je závislá od slovesného tvaru. Termín syntaktická valencia slovesa nadobúda tak dvojaký význam: buď sa pod ním chápe relačný potenciál slovesa (slovesnej lexémy), ktorý je určený maximálnym počtom obligátnych a fakultatívnych pozícií zafixovaných v pozičnom pláne slovesa, alebo sa pod ním rozumie relačná schéma slovesného tvaru, ktorou sa valenčný potenciál slovesa realizuje. Vo vzťahu k druhému významu sa žiada hovoriť o valencii slovesného tvaru. Táto terminologická úprava nemá len ten zmysel, že sa ňou rešpektuje hranica medzi potenciálnou a realizovanou valenčnou vlastnosťou slovesa, ale i ten, že sa v nej odráža štruktúrna diferencovanosť vo valenčnom poli slovesa v závislosti od jeho tvaru. Teda používať termín syntaktická valencia slovesného tvaru nás núti fakt, že uplatnenie slovesa v syntaktických konštrukciách je určované jeho slovnodruhovou charakteristikou, v ktorej majú morfológické vlastnosti tú úlohu, že modifikujú syntaktické vzťahy slovesa chápané ako syntaktická implikácia. Syntaktické vzťahy slovesa majú síce formálne morfológickú motiváciu, ale pri skúmaní valencie slovesných tvarov v ich opozičnom vzťahu je táto motivácia irelevantná. Prítomnosť alebo neprítomnosť určitej pozície valenčného slovesa závisí od pozičnej schémy slovesného tvaru.

Z nášho hľadiska je dôležité všímať si syntaktickú valenciu slovesných tvarov z opozície určitý slovesný tvar: neurčitok, pretože do tohto opozičného vzťahu vstupujú všetky slovesá. Valencia neurčitku je oproti valencii určitého slovesného tvaru redukovaná o jednu pozíciu. Neurčitok ako nevetná forma predikátora (o termíne porov. Teoretické základy synchronní mluvnické spisovné češtiny, 1975, s. 20) nekonštituuje síce vetu, ale len slovné spojenie, teda segment potenciálnej vety, avšak pri jeho vetnej aktualizácii ostáva jeho valenčná schéma nedotknutá. Neurčitok konštituuje svojou valenčnou schémou gramatický vzorec slovného spojenia, ktorý je súčasťou gramatického vetného vzorca, pričom sú funkčné pozície oboch vzorcov totožné, pravda, až na tú pozíciu, o ktorú je zredukovaná valencia neurčitku. Táto diferenciatná funkčná pozícia zaujíma medzi funkčnými pozíciami gramatického vetného vzorca osobitné postavenie práve tou svojou vlastnosťou, že je eliminovaná z gramatického vzorca slovného spojenia založeného na syntaktickej valencii neurčitku. Neurčitok je potenciálnym komponentom analytického tvaru dominantného vetného člena (prísudku).

Dominantné postavenie jedného z vetných členov je, pravda, podmienené tým, že za logický základ syntaktickej štruktúry vety považujeme predikátovú štruktúru, ktorej jazykovým korelátom je valencia slovesa. Treba však zdôrazniť, že dominantnosť prísudku spočíva predovšetkým v jeho syntaktickej konštitutívnosti vo vzťahu k vete, teda v jeho integrujúcom potenciáli v rámci vety. Ak napríklad tvrdíme, že prísudok dominuje nad podmetom i predmetom (čiže je jediným hlavným vetným členom), tak máme na mysli predovšetkým to, že len a len prostredníctvom prísudku sa môže konštituovať vetná štruktúra S—P—O. Spofahlivým dôkazom tohto

tvrdenia je fakt, že existenčnou podmienkou propozickej funkcie je prítomnosť konštanty v tej funkčnej pozícii, ktorou sa integrujú prvky (premenné) tejto funkcie do potenciálnej vetnej výpovede. Potenciálnu vetnú výpoveď možno zapísať napr. formulou *X má Y*, ale nie napr. formulou *sused X auto*, pretože v tejto formule nič nenasvedčuje tomu, že prvky *sused*, *auto* sú komponentmi potenciálnej vetnej výpovede (možno ju napr. interpretovať ako spojenie *sused a auto*).

V zmysle syntaktickej implikácie (termín implikovať sa tu chápe ako „nevyhnutne predpokladať prítomnosť“) sa dominantné postavenie prísudku prejavuje v tom, že od obsadenia tejto funkčnej pozície závisí, či je podmet nevyhnutne alebo fakultatívne prítomný, resp. či je neprítomný. Konštantná prísudková funkčná pozícia podmieňuje prítomnosť alebo neprítomnosť podmetovej funkčnej pozície.

Z uvedeného pohľadu na otázku prísudku a podmetu vyplýva, že: (a) prísudok je ten vetný člen, ktorý je implikovaný ostatnými funkčnými pozíciami gramatického vetného vzorca a ktorý plní vo vzťahu k týmto funkciám integrujúcu úlohu; (b) podmet je ten vetný člen, ktorý implikuje prísudok a ktorého neprítomnosť je predpokladaná potenciálnym komponentom analytického prísudku vyjadreného neurčitkovými tvarmi slovesa.

Ďalej je dôležité preskúmať koreláciu medzi podmetom a zodpovedajúcou jednotkou sémantickej roviny vety. Rozšírený je názor, že podmet koreluje s určitým počtom „vetnosémantických funkcií“ (agens, patiens...), pričom sa buď hľadá nejaký všeobecný prvok spájajúci tieto funkcie, alebo sa korelácia opisuje formou „preferenčných pravidiel“ (porov. Daneš, 1977, s. 286). Domnievame sa, že tzv. vetnosémantické funkcie (roly, hĺbkové pády) nie sú zložkou vetnej sémantiky, ale patria do sféry slovného významu slovesa, v ktorej fungujú ako kontextové presupozície (Dolník, 1978). Ak porovnáme výpovede (a) *Chlapec maľuje na sklo ornamenty*, (b) *Mráz maľuje na sklo ornamenty* a budeme tvrdiť, že vo výpovedi (a) s podmetom koreluje agens, kým vo výpovedi (b) nejaká neagentívna funkcia, potom domnelé vetnosémantické funkcie motivujeme odlišnými lexikálno-sémantickými vlastnosťami dosadených slov. V skutočnosti však ide o to, že v neinherentnej zložke slovného významu slovesa *maľovať* sa presuponuje agens a tento presupovaný prvok je nutnou podmienkou správneho výkladu lexikálnej sémantiky daného slovesa. Z porovnania významu lexém *chlapec*, *mráz* s danou presupozíciou vyplýva adekvátne lexikálne „prečítanie“ príslušného segmentu výpovedí. Nemožno teda tvrdiť, že sloveso ako predikát prideľuje svojim participantom vetnosémantické roly typu agens, patiens atď., pretože by to muselo platiť nezávisle od lexikálneho obsadenia pozície daného participantu. Napr. propozickej funkcii *X píše (pekne)* nemožno pripísať štruktúru AGENS — PREDIKÁT — ... bez lexikálneho obsadenia pozície s premennou, pretože jej realizácia nemusí mať podobu typu *Žiak píše (pekne)*, ale napr. *(Nové) pero píše (pekne)*. Ak samotná pozícia participantu nenadobudla niektorú vetnosémantickú rolu, nemôžu ju označovať ani dosadené lexémy. Tieto lexémy sú len vzťahované na konštantnú kontextovú presupozíciu

slovného významu slovesa a prostredníctvom tejto súvzťažnosti sa akceptuje sémantická kongruencia slovesnej a mennej lexémy.

V koncepcii izomorfizmu gramatický podmet reprezentuje logický subjekt, označuje predmet výpovede (porov. citovaný výklad Margarjana). G. Helbig (1978) vo svojich kritických poznámkach poukazuje na nejasnosť pojmov „logický subjekt“, „predmet výpovede“ vo vzťahu k sémantike vetného člena, pretože sa týmito pojmami dotýkame oblasti aktuálneho členenia výpovede, resp. „perspektivizácie“ vety. Nazdávame sa, že problém tu spočíva v odhalení sémantickej konštanty, ktorá zdôvodňuje hierarchické postavenie podmetu (ak podmetom nazývame ten vetný člen, ktorý stojí hierarchicky najvyššie). Hierarchickú prioritu podmetu a jeho sémantického ekvivalentu možno objektívne preukázať jeho izolovateľnosťou od ostatnej časti vety. Izolovateľnosť podmetu vyplýva z jeho syntaktickej definície (porov. definíciu vyššie). Izolovateľnosť jeho sémantického ekvivalentu, t. j. sémantického subjektu vyplýva z tejto definície: Sémantický subjekt je tou jednotkou sémantického vetného vzorca, ktorej sa prisudzuje sémantický predikátový príznak a ktorá nie je zafixovaná vo valenčnom poli potenciálneho sémantického predikátu vyjadreného neurčitkovými tvarmi slovesa. O sémantickom predikáte sa v definícii hovorí preto, lebo logický predikát je vždy vyjadrený niektorým zo slovesných tvarov (teda ide o predikát stvárnený určitou jazykovou formou). Medzi podmetom a (sémantickým) subjektom je teda nevyhnutná vzájomná korelácia, čiže každému gramatickému vetnému vzorcu s podmetovou funkčnou pozíciou zodpovedá sémantický vetný vzorec so subjektovou pozíciou a naopak. Každéj podmetovej vete (i) zodpovedá subjektová výpoveď, kým bezpodmetové vety (ii) majú bezsubjektové výpovedné koreláty:

<i>Pracovník zapína stroj.</i>	<i>Stroj sa zapína spínačom.</i>
<i>zapínať stroj.</i>	<i>zapínať sa spínačom.</i>
<i>Stroj je zapínaný spínačom.</i>	<i>Päť kníh leží na stole.</i>
<i>byť zapínaný spínačom.</i>	<i>ležať na stole.</i>
<i>Piati (ľudia) prišli na návštevu.</i>	(implicitný podmet)
<i>prísť priati na návštevu.</i>	

<i>Množstvo vody ubudlo.</i>	<i>Do tisíc divákov sedelo v sále.</i>
<i>ubudnúť vody.</i>	<i>sedieť v sále.</i>

(ii) <i>Smáďí ma.</i>	<i>Bolí ma v krku.</i>
<i>smáďiť niekoho.</i>	<i>bolieť niekoho v krku.</i>
<i>Maratóncom sa dobre beží</i>	<i>Došlo k nešťastiu.</i>
<i>(dať) sa niekomu dobre bežať.</i>	<i>dôjsť k nešťastiu.</i>
<i>Nie je vody.</i>	<i>Na ulici je rušno.</i>
<i>nebyť vody.</i>	<i>byť rušno na ulici.</i>

Formálna izolovateľnosť podmetu vo vete a tým i subjektu vo výpovedi objektívne je segmentáciu vety na podmetovú a prísudkovú časť a tým i výpovede na subjektívnu a predikátovú časť. Z pragmatického aspektu sa táto potenciálna autonómnosť podmetu javí ako východisko „perspektivizácie“ vety a to ho kladie hierarchicky najvyššie v rade všetkých vetných členov. Pragmatický vplyv na rozlíšenie funkčných pozícií je dokonca rozhodujúci vo vetných štruktúrach s „predsponovým“ a „posponovým“ členom. V konverznej štruktúre *Alumínium je hliník (Hliník je alumínium)* podmetovú funkčnú pozíciu zaujíma tá substantívna lexéma, ktorá je hovoriacim práve izolovaná od prísudkovej časti: *Čo musí byť hliník? Alumínium. Čo musí byť alumínium? Hliník.* Zo sémantického hľadiska sa práve prvku v autonomizovanej funkčnej pozícii prisudzuje sémantický predikátový príznak.

*Vysoká vojenská škola tylového
a technického zabezpečenia
Žilina, Rajecká cesta*

Bibliografia

- DANEŠ, F.: K otázce větných členů. Slovo a slovesnost, 38, 1977, s. 281—288.
DOLNÍK, J.: Slovní význam a jeho explikácia. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 112—122.
HELBIG, G.: Bemerkungen zum Begriff des Subjekts in der modernen Linguistik. Deutsch als Fremdsprache, 5, 1978, s. 297—301.
HELBIG, G. — BUSCHA, J.: Deutsche Grammatik. 3. Aufl. Leipzig 1975. 629 s.
HELBIG, G. — SCHENKEL, W.: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. 3. Aufl. Leipzig 1975. 458 s.
LOMTEV, T. L.: Predloženiye i jeho grammatičeskije kategorii. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1972. 196 s.
MARGARJAN, A. A.: Zum Problem des grammatischen Subjekts in der deutschen Gegenwartssprache. Deutsch als Fremdsprache, 5, 1978, s. 291—297.
MRAZEK, R.: K metajazykové stránce kategorie subjektu. Slovo a slovesnost, 39, 1978, s. 270—273.
SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 2. izd. Moskva, Nauka 1977. 340 s.
Teoretické základy synchronní mluvnické spisovné češtiny. Slovo a slovesnost, 34, 1975, s. 18—48.
VARDUL, I. F.: Osnovy opisatelnoj lingvistiki. Moskva, Nauka 1977. 350 s.

ПОДЛЕЖАЩЕЕ И ЕГО СЕМАНТИЧЕСКИЙ ЭКВИВАЛЕНТ

Резюме

При определении членов предложения надо строго различать между ярусами структуры предложения. Подлежащее принадлежит синтаксическому ярусу и его специфика выявляется в полной мере только в случае строго синтаксического подхода к его изучению, т. е. в случае его определения с опорой на его зависимостные свойства. Согласно этой точке зрения, подлежащее есть член предложения, который имплицитно указывает на наличие сказуемого и отсутствие которого имплицитно потенциальным компонентом аналитического сказуемого, выражаемого инфинитивными формами глагола.

Семантическим эквивалентом подлежащего является субъект. Субъект — единица семантической структуры предложения, которой приписывается семантический предикатный признак и которая не находится в валентном поле потенциального семантического предиката, выражаемого инфинитивными формами глагола.

ASOCIAČNÉ ZÁKONY V PRÚDE REČI

JOZEF MISTRÍK

Asociácia je princíp, na základe ktorého sa postupne pridružujú rozličné psychické javy alebo fyzické pohyby tak, že uvedenie si jedného vyvoláva ďalší jav alebo pohyb. Asociačné zákony sledoval už Aristoteles, avšak pojem „asociácia“ zaviedol do vedy až anglický filozof John Lock. Aj I. P. Pavlov svoje učenie o podvedomých reflexoch založil na asociácii ako jave psychologickom a fyziologickom. Pojem asociácie sa uplatňuje aj v sociológii a v botanike. V sociológii sa uplatňuje v súvislosti so zákonitým zoskupovaním ľudí a v botanike v súvislosti s fytoocenózou. Asociačné zákony sa v plnej miere uplatňujú v prúde reči, pri vznikaní slovných reťazí, zväzovaných na paradigmatickom alebo syntagmatickom princípe. Skúmanie asociácií v prúde reči patrí do psycholingvistiky (ako veda sa psycholingvistika konštituovala r. 1953). Žiaľ, problematike vzniku slovných reťazí sa doteraz viacej venovala psychológia než lingvistika. Zatiaľ však asociačné princípy sú evidentnejšie pri formovaní a formulovaní textových jazykových útvarov.

Ostáva úlohou psycholingvistiky skúmať asociačné zákony v špeciálnej didaktike, pri percepcii vedeckých a umeleckých textov, pri konfrontácii denotačných a konotačných prvkov sémantických jednotiek, pri zisťovaní autorstva textu, no a najviacej pri výskume kompozície výpovedných a textových jednotiek.

História asociačných testov a ich analýz je dosť bohatá. Už spred sto rokov sú známe slovoasociačné testy, ktoré robil Sir Francis Galton, bratranec Ch. Darwina (pozri *Psychometric experiments. Brain* 1879, 2, s. 149 n.). Po ňom konali známe experimenty G. H. Kent, A. J. Rosanov (1910), G. G. Jung (1918), B. F. Skinner (1937), T. F. Karwoski (1944), u nás napr. L. Maršalová a mnohí ďalší. Každý z uvedených i mnohých ďalších bádateľov opierali svoje výskumy len o sémantické, resp. psychosémantické procesy. To preto, že sa experimenty uskutočňovali len na analytickom type jazyka. Čím ďalej, tým viacej sa vynára potreba koncentrovať výskum asociácií na všetky jazykové javy. K tomu tlačí — predovšetkým nás — aj ten fakt, že asociačné procesy na „pôde“ flektívneho jazyka dávajú bohatšie informácie, než je to v podmienkach napríklad analytických jazykov, v ktorých sa asociácie tvoria na slovosledných princípoch.

S úmyslom uplatniť jazykovedné kritériá pri analýze asociačných procesov, a tak získať podklady pre niektoré teoretické závery súvisiace s asociáciami v prúde reči, uskutočnili sme niekoľko špeciálnych prieskumov v rôznych sociálnych podmienkach. Skúmali sa asociácie u vysokoškolákov, stredoškolákov, žiakov základných škôl a mladších detí. Osobitný zreteľ sa pritom bral na také faktory, ako je pôvod,

pohlavie, príbuznosť a prostredie respondentov, pretože asociácie majú dosť zložitú podobu práve pod vplyvom uvedených faktorov. Asociačné testy mali dosť jednoduchý priebeh. Respondenti mali k dispozícii lístky, na ktoré spontánne a bez dlhšieho uvažovania mali zapísať 20 slov, ktoré sa im vybavovali po tom, čo sa im oznámilo stimulové slovo. Napríklad stimulovým slovom bolo slovo *pohár* a respondent písal povedzme takúto reťaz slov: *voda, fľaša, sklo, stôl, smäd, pivo, víno, kuchyňa, piť, krehký* atď. Pravdaže, reťaze respondentov sa nekryli. Výsledky získané z takýchto testov upozorňujú na množstvo zákonitostí, ktoré majú veľký význam pre ďalšie jazykovedné bádanie.

Jedným zo základných zistení je, že takmer 30 % respondentov na daný stimul pri 20 člennej reťazi odpovedá s trochu pozmeneným poradím, no vcelku zhodne. Potom sa začínajú reťaze odpovedí rozchádzať. Komplex odpovedí sa podobá na voľnom priestranstve rastúcemu stromu: kmeň je spoločný, no vetvenie, čím ďalej do výšky, tým je zložitejšie. Vetvenie asociácií sa zväčšuje aj s časovým odstupom, lebo čím je reakcia na podnet vzdialenejšia, tým je voľnejšia. No tempo reakcií ukazuje, že je aj ťažkopádnejšia: keď hovoriaci vyčerpá prvú vrstvu odpovedových slov, ktorá sa svojou dĺžkou rovná asi dĺžke jednej vety hovorového štýlu, potom sa začne od „témy“ odkláňať. Na odklon má vplyv nielen vzdialenosť pôvodného stimulu, podnetu, témy, ale aj novoasociované pojmy, ktoré sú schopné automaticky rozvlniť nové asociačné siete. Experimentom sa dá zistiť, že keď sa do úlohy stimulov vytýči niekoľko obsahovo navzájom celkom odlišných slov, po odlúčení prvých odpovedových asi 10 slov sa už ťažko dá zistiť, ku ktorému stimulu zvyšné odpovedové slová patria. Polyfurkácia je taká silná, že vznikne celkom neprehľadná spleť asociačných reťazí. Koryto asociačného toku je schopný — alebo neschopný — regulovať predovšetkým sám respondent. Empiricky možno zistiť, že aj voľný dialóg sa vyvíja a rozvíja na princípe asociačných krokov, ktoré sú tu ešte voľnejšie.

Aký charakter majú slovné jednotky, ktorými respondent reaguje na podnety? Poradie odpovedových slov je v absolútnej zhode s poradím slov, aké je vo frekvenčných slovníkoch. Človek reaguje najskôr tým, čo má v reči najviac zautomatizované. Malé odchýlky sú dané len vplyvom idiolektov alebo silných emocionálnych faktorov, ktoré vôbec ovplyvňujú vývin reči u človeka alebo pod vplyvom ktorých sa reč dostala na ten-ktorý stupeň. Teda napríklad na podnet *otec* sa skôr odpovedá slovom *matka* než slovami *séstermica, nohavice, cukríky*. Pravdaže, v istých sociálnych podmienkach na stimulové slovo *otec* môžu byť prvými odpoveďami niektoré z týchto slov: *strach, auto, fúzy, cintorín, rozvod* a podobne. Pravdaže, v mase odpovedí takéto odchýlky všeobecne platnú zákonitosť neovplyvnia. Rovnako, ako je asi 30 % zhodných odpovedových slov, tak je asi to isté množstvo sólových slov, to jest takých, ktoré sa pri odpovediach vyskytli po jednom raze. Aj tu je zhoda so stavom, ktorý zachycujú frekvenčné slovníky. (Napríklad v práci *Frekvencia slov v slovenčine* sa zo súvislých textov rozsahu 1 000 000 vyťažilo 57 063 hesiel. Z nich je 14 333 takých, ktoré sa vyskytli iba po

jednom raze, čo je vyše 25 %; čím je skúmaný materiál menší, tým je percento izolovaných slov vyššie; Místrík, 1969.)

Medzi stimulujúcimi výrazmi a odpoveďovými slovami sú zreteľné sémantické súvislosti na paradigmatických osiach lexém, ako aj na metonymických princípoch.

Jedným zo základných vzťahov slov na paradigmatickej osi je ich synonymia a antonymia. Na princípe synonymických a antonymických vzťahov, ktoré sa vybavujú autorovi, stavia sa aj súvislý kompaktný text. Pri výstavbe textu síce hovoríme o synonymii a antonymii, avšak pri reagovaní na podnet treba hovoriť aj o istej obsahovej príbuznosti slov. A tu je pozoruhodné, že teoreticky uplatňovaná ostrá hranica medzi synonymiou a antonymiou sa v procese reakcie, nadväzovania celkom stráca. Od slova *pekný* k slovu *krásny* je v asociačnej reťazi rovnaká (ak nie dokonca menšia) vzdialenosť ako od slova *pekný* k antonymickému *škaredý*. Takmer sa zotiera protikladný charakter medzi dvojicami ako *človek* — *učiteľ*, *človek* — *zvíra*. Povedané inými slovami, stimul provokuje podobný výraz rovnako ako protikladný, podradený rovnako ako nadradený, zviazaný príbuznosťou rovnako ako zviazaný cudzosťou. Vzťahy *pars pro toto* — *totum pro parte* i *species pro genere* — *genus pro specie* sú na jednej rovine a pokrýva ich pojem „príbuznosť“. To prakticky znamená, že pri stimulovom slove *svetlo* sa môže ozvať *tma* i *žiara*, pri stimuloch *ísť* môže sa ozvať slovo *ležať* i *letieť*, slovo *široký* môže rezonovať slovo *úzký*, ale aj *veľký*, slovo *hokej* môžu rezonovať napríklad slová *futbal* i *šport*, *puk* i *gól*. Pri možnostiach toľkých pestrých reakcií sa potom presadia iné faktory. Tak napríklad nad faktorom *pars pro toto* vo väčšine prípadov víťazí *genus pro specie*. To značí, že nadradený pojem, ako všeobecnejší, frekventovanejší stojí pri odpovedi pred podradeným pojmom. Pri stimulovom slove *kôň* je častejšia odpoveď *zvíra* než *kobyľa* alebo *žriebä*. Imanentným príznakom spontánnosti je to, že je skôr všeobecnejšie než užšie determinovaná. Jednotlivé výnimky pravidlo iba potvrdzujú. Na tom istom princípe realizuje sa aj proces percepcie textu. Pri výstavbe a potom aj pri percepcii enumeračných celkov je pozoruhodné, že medzi členmi enumeračných reťazí nie sú rovnaké a pravidelné hranice.

Metonymický princíp nastupuje obyčajne vtedy, keď sú vzťahy na osiach logických, časových alebo iných kontextových súvislostí oslabené. Tak napríklad prevažná väčšina respondentov zo stimulu *lastovička* prechádza na slovo *vták*, avšak kto má zafixovaný vzťah tohto stimulového výrazu k lastovičiemu hniezdu alebo k vtáciemu vajíčku, k veži, k jari, asociácie mu idú cestou metonymie. Čím však je respondent starší a intelektuálne vyspelejší, tým viacej sa asociácie uberajú cestami pojmových súvislostí. Umelecký text sa od vedeckého textu v princípe odlišuje aj tým, že využívaním metafory a metonymie podporuje obraznosť a obohacuje zážitky čitateľa. V súvislosti s uplatňovaním metonymických asociačných princípov sa vynoruje aj otázka prediktability na strane čitateľa. Pre umelecký text je obyčajne prijateľnejšia neprediktabilnosť, ktorá mu dodáva tón dramatickosti a zvyšuje napätie v čase odkrývania jeho obsahu.

Pre teóriu syntagmatiky sú asociačné procesy významné najprv tým, že upozorňujú na koherenčné zákonitosti. V teórii syntagmatiky sa totiž za kompaktnjšie a pevnejšie pokladajú tie syntagmy, ktoré sú navonok vyjadrené aj formálnymi kategoriálnymi prostriedkami. Ide o silnú atributívnu a predikatívnu syntagmu oproti slabšej objektovej, adverbialnej a koordinatívnej syntagme. Asociačné testy tiež poukazujú na evidentnú dvojakoť syntagmiem, keď ide o ich kompaktnosť a silu. Avšak z tohto hľadiska sa ich členenie nekryje. S uplatnením asociačného kritéria sa ako kompaktné ukazujú atributívna, objektová a koordinatívna, slabé sú predikatívna a adverbialna. Keď sa ako stimul použije adjektívium, najčastejšie sa naň odpovedá doplnujúcim substantívom (*vysoký* → *strom, dom, muž, stĺp* atď.); keď sa použije sloveso, žiada si doplnenie objektom (*čistiť* → *izbu, stôl, zuby, topánky, šaty* atď.).

Najbežnejšia je asociácia na princípe koordinácie. Tento fakt však odkrýva aj iné zákulisie asociačných postupov: človek, formulujúci výpoveď alebo text, myslí v pojmoch, a tie až dodatočne adjustuje gramatickým aparátom. Že je gramatická forma pri asociačných postupoch ďaleko druhoradá, to sa dokázalo aj nasledovnými dvoma experimentmi. Respondentom sa ako stimul dalo slovo v datíve a očakávalo sa, že respondent to isté slovo uplatní v niektorom inom páde, avšak očakávanie sa nesplnilo (predpoklad bol: *chlapcovi* → *chlapca, chlapcom, chlapcov* atď.; skutočnosť bola: *chlapcovi* → *otec, matka, sestra, povedať* atď.). V druhom prípade sa respondentovi ako stimul ponúкло morfeematicky veľmi zložené slovo a očakávala sa v odpovedi reťaz na úrovni derivačnej morfeematiky, avšak očakávanie sa nesplnilo (predpoklad: *nepovypisovať* → *rozpisovať, prepísať, vypísať, spisovať, zápis* a pod.; skutočnosť: *nepovypisovať* → *prečítať, kniha, zošiť, pero, kresliť* a pod.).

Je všeobecne známe, že štvorročné dieťa už amatérsky ovláda gramatiku materinského jazyka natoľko, že pri komunikácii neurobí vážnejšiu chybu. Avšak v predgramatickom období si celé výpovede uvedomuje ako slovné jednotky; syntagmy, ktorých je iba obmedzený počet, sú pevnejšie ako u dospelého. Pozrime, akým spôsobom reagovali dospelí a akým spôsobom deti na stimulové slová *veľký, strom, muž*, známe z detskej reči.

Stimul	Odpoveď	z 1000 dospelých	z 1000 detí
veľký	dom	50	180
	malý	415	48
strom	vysoký	82	420
	jabloň	98	34
muž	pracuje	22	180
	žena	458	10

Rozdiely medzi asociáciami detí a dospelých sa prejavujú ešte aj ináč. Dospelí oveľa častejšie reagujú kontrastom ako deti (*široký* → *úzky*), dospelí skôr reagujú významovo podradeným slovom ako deti (*zvíera* → *líška*), na substantívum deti častejšie reagujú adjektívom, dospelí substantívom (*kniha* → *pekná*; *kniha* → *zošit*), na substantívum deti reagujú častejšie slovesom ako dospelí (*chlapec* → *uteká*), onomatopoické slová sú pre deti slovesami, na ktoré reagujú substantívami (*kikirikí* → *kohút*), u detí sú častejšie metonymické reakcie ako u dospelých (*obchod* → *hračka*); konečne v reakciách dospelých sa viacej uplatňuje pohlavie respondenta ako v reakciách detí.

Jazykovedná analýza asocičných procesov v prúde reči má význam pre jazykovednú teóriu i jazykovednú prax. Zápisy spontánných reťazových reakcií, vznikajúcich na základe rečových stimulov, odkrývajú mnohé zákonitosti, pôsobiace hlavne pri výstavbe a potom pri percepcii textu. Každá reťaz slov, ktorá dáva istý zmysel, zviazaná je pod vplyvom mnohých a rôznorodých faktorov. Problematika asociácií v prúde reči zďaleka nie je iba oblasťou psychológie. Podmienky, na základe ktorých psychologické procesy vznikajú, stoja často veľmi ďaleko od psychológie, no najviacej súvisia s podmienkami, ktoré poskytuje jazyk.

Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- BOUSFIELD, W. A. — COHEN, B. H. — WHITMARSH, G. A.: Associative clustering in the recall of words of different taxonomic frequencies of occurrence. *Psychological Reports*, 4, 1958, s. 39—44.
- DAVIS, R. G.: Acquisition of verbal associations to olfactory stimuli of varying familiarity and to abstract visual stimuli. *Journal of Experimental Psychology*, 104, 1975, č. 2, s. 134—142.
- JUNG, C. G.: *Studies in word-association*. 1918.
- MARŠALOVA, L.: *Slovoasociačné normy I*. Bratislava, Univerzita Komenského 1972.
- MARŠALOVA, L.: Využitie slovoasociačných väzieb pri výuke cudzieho jazyka. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 9, 1974, č. 1, s. 3—30.
- MILLER, G. A.: *Language and communication*. London 1963.
- MISTRÍK, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.
- MORKOVKIN, V. V.: *Ideografičeskije slovari*. Moskva 1970.
- SKINNER, B. F.: The distribution of associated words. In: *Psychological Record* 1937, 1, s. 69—76.
- ŠIPOŠ, I.: *Kapitoly zo všeobecnej psychológie*. Bratislava 1978.
- WODWORTH, R. S.: *Experimental Psychology*. New York 1938.

АССОЦИАТИВНЫЕ НОРМЫ В ПОТОКЕ РЕЧИ

Резюме

В статье решается проблема речевой реакции на слово, стимулирующее человека. Услышав или прочитав какое-нибудь слово, нам вспоминаются другие слова на основе определенных закономерностей, специфических по своему происхождению, возрасту, среде и интеллектуальному уровню респондента. Возникающая цепь ассоциаций может мотивироваться семантической родственностью слова, его грамматическими возможностями, логическими отношениями и метонимически. Первые звенья ассоциативной цепи у всех респондентов относительно одинаковы, однако чем цепь долже, тем наблюдается большее расхождение ассоциаций. Изучение ассоциативных норм в потоке речи важно с точки зрения семантической стилистики, психолингвистики и прикладной лингвистики в области дидактики.

SYNTAKTICKÉ FUNKCIE INFINITÍVU Z HĽADISKA KONDENZÁCIE TEXTU

ALENA APPELOVÁ

1. Infinitívu sa venovala v lingvistike pomerne veľká pozornosť z lexikálno-morfologického i zo syntaktického aspektu. Takmer jednoznačne sa hodnotí ako pomenovací slovesný tvar, vyjadrujúci príznak, ktorý predpokladá vždy svojho nositeľa (Kopečný, 1952; Hrabě, 1964) a ako taký vyjadruje vo vete druhe sloveso (Skalička, 1942), pričom môže plniť všetky syntaktické funkcie (Ružička, 1956; Morfológia slovenského jazyka, 1966). Na druhej strane práve z rôznorodosti syntaktických funkcií jasne vyplýva, že takáto klasifikácia je nepresvedčivá, že jeden a ten istý morfológický tvar v rôznych vetnočlenských funkciách musí mať rôznu informačnú hodnotu. Podobne usudzuje aj F. Miko (1970), podľa ktorého „syntagmatické vzťahy nespočívajú v spojení slov, ale v informačnej hodnote, ktorú nadobúdajú slová vo vetnej konštrukcii“.

Aj keď sa v československej syntaxi popri formálnej stránke sleduje aj obsahová, zdá sa, že ich simultánna existencia sa práve pri infinitíve nazerá pod iným uhlom než pri ostatných neurčitých slovesných tvaroch. Prejavilo sa to najmä v teórii o syntaktickej kondenzácii (polovetných konštrukciách), kde práve infinitív zapríčinil nejednotné hodnotenie kondenzačných prostriedkov (spory najmä o polovetnosti podmietového infinitívu a infinitívu v zloženom prísudku vety). Ak pristupujeme ku kondenzácii ako k javu textovej výstavby, kde je kondenzátor implikovaným predikátom a vytvára vo výpovedi sekundárne jadro (Appelová, 1980), zistíme, že ku kondenzácii textu v syntaktickej rovine dochádza len pri istých syntaktických funkciách infinitívu. Preskúmame preto infinitív z hľadiska jeho vetnočlenských funkcií. Zistíme tak súčasne, či je kondenzátorom neurčitý slovesný tvar, alebo vetný člen, resp. syntagmatický vzťah.

V prípade infinitívnej funkcie v zloženom vetnom predikáte sa dnes už prijíma názor, ktorý vyslovil J. Ružička (1956), že infinitív je nevyhnutnou súčasťou vetného prísudku/vetného základu a nemožno ho pokladať za nositeľa druhej informácie. Z ostatných predikatívnych funkcií neurčitku (pri štylistickom využívaní namiesto určitých slovesných tvarov) je zaujímavé využitie namiesto podmieňovacieho spôsobu. Infinitív sa tu nachádza vo vete s určitým slovesom alebo v súvetí, kde predstavuje jednočlennú infinitívnu vetu (uvedieme príklady J. Ružičku, op. cit. : 1. *Nebyť tu teba, dostal by.* 2. *Vedieť, ako muža doráňa, nebola by podpísala.*). Infinitív má vždy vzťah k explicitne vyjadrenému subjektu: buď je vo vete vyjadrený

osobitným slovom, najčastejšie menom v genetíve (1. príklad), alebo sa zhoduje s podmetom vety a v tom prípade môže byť aj zamlčaný (2. príklad).

Infinitív sa tu javí ako implikovaný sekundárny predikát P_2 , ktorého implikovaný subjekt S_2 je alebo nie je totožný s vetným podmetom. Implikovaná predikácia nemá formálnu podobu predikatívneho vzťahu, zhoda prísudku s podmetom chýba. Kondenzačná konštrukcia, ktorej základ tvorí, má však rovnakú informačnú hodnotu ako synonymná vedľajšia veta podmienková. Zo syntaktického hľadiska možno kondenzátor z vety vynechať bez zmeny jej významu, lebo intenčná štruktúra slovesa, VF je obsadená a podmieňovací spôsob v prísudku vety nevyžaduje nevyhnutné doplnenie, vyjadrenie podmienky, tá môže byť v kontexte vyjadrená rôznymi prostriedkami (napr. *Ja by som tam išiel, keby som mal čas./Ja by som tam išiel. Ale nemám čas.*). Tak možno v syntaktickej rovine hodnotiť vyjadrenie neskutočnej podmienky infinitívom ako nadstavbové, najmä v porovnaní s vedľajšou vetou predmetovou (a infinitívom v predmetovej funkcii). Táto nadstavbovosť svedčí o funkcii konštrukcie s infinitívom (príslovkového určenia podmienky) vo vertikálnej rovine textovej štruktúry (Appelová, 1980). Je to zvýraznené aj intonačným osamostatnením infinitívu (konštrukcie) od vety, od ktorej býva vždy oddelený pauzou. O vetnej podstate tohto infinitívu (konštrukcie) svedčia aj konektory, ktoré nadväzujú do vety, do ktorej je kondenzátor zapojený, lebo v rámci vety takáto nadväznosť neexistuje. napr. :

Stretnúť Ivana, aj jemu by som to povedal.

Implikovaná predikácia predchádza pred dejom jadrovej vety ako vyjadrenie neskutočnej podmienky, ale nie je schopná vyjadriť jej dej aktualizovane, vyjadruje ho v závislosti od vetnej predikácie, aj keď v tomto prípade možno hovoriť skôr o absolútnych implikovaných kategóriách (vždy sú to kondicionál a minulý čas).

2. Pri podmetovom infinitíve je vždy prísudok s hodnotiacim adjektívom/substantívom a so sponou, alebo spona *byť* s infinitívom (prísudok so stotožňovacím významom); rovnakú úlohu môžu mať aj slovesá *znamenáť, značiť*, napr. :

Dôležité je vedieť ju nájsť. (tlač) — Cieľom tohto vyšetrovania je zistiť, či sa v rodine a ostatnom príbuzenstve nevyskytujú nejaké telesné alebo duševné defekty, ... (Čársky)

Hodnotiaci a stotožňovací prísudok nevyhnutne predpokladá explicitne vyjadrený podmet (subjekt), bez neho nemá veta charakter výpovede, nie je vetou. Elidovanie podmetu je zriedkavé a vtedy musí podmet tesne predchádzať pred vetou, napr. :

Neľahká vec. Znamená nielen byť predsunutou baštou, ale aj ísť príkladom. (tlač)

O nevyhnutnosti podmetu pri hodnotiacom (stotožňovacom) prísudku svedčí aj fakt, že J. Ružička (1956, s. 21 n.) pri vetnom vyjadrení podmetu pri hodnotiacom prísudku hovorí o dvojčlennej vete s vetným podmetom a nie o súvetí, to znamená,

že tu pripúšťa len jeden predikačný vzťah. Podobne K. Svoboda (1962) konštatuje, že podmetový infinitív predstavuje v predikatívnej syntagme člen, o ktorom sa predikuje. Ukazuje sa, že tento záväzný člen vetného predikačného vzťahu nemôže plniť sekundárnu funkciu syntaktického kondenzátora. V prípade infinitívneho podmetu by bol určovaný člen implikovanej predikácie P_2 súčasne určujúcim členom vetnej predikácie S a analogicky by platil vzťah $P=S_2$, čiže veta s kondenzátorom by musela mať podobu $S=P_2-P=S_2$ — druhý predikačný vzťah sa stráca. Druhá predikácia je implikovateľná v sémantickej rovine (preto aj V. Hrabě [1964] tu vidí kondenzátor druhej informácie), ale i v tom prípade prvá informácia nie je úplná (vetná, alebo skôr nie je výpoveďou). Rovnaké vzťahy platia aj vtedy, ak je vo vete vyjadrený reálny agens infinitívneho deja, napr. :

Tak sa vlastne spiatočníckym silám podarilo postupne doviest' sovietsko-americké vzťahy na úroveň, ktorá škodí celému procesu uvoľňovania v medzinárodných vzťahoch. (tlač)

→ *Tak sa vlastne spiatočníckym silám podarilo. Dovedli...*

Nazdávame sa, že pri transformácii nemožno jednoducho transplantovať do vety ďalšie slovo, odkazovacie zámeno, ako to v tomto prípade robí G. Moško (1978, s. 96), lebo tu nejde o vynechanie vzťažného zámena z kondenzátora ako napr. pri prívlastkovej konštrukcii s prídastím v porovnaní s vedľajšou vetou prívlastkovou, napr. :

Podstatou ideologických bojov v sovietskej literárnej vede prebiehajúcich v dvadsiatych rokoch boli vlastne boje materialistov s formalistami. (Matuška)

→ *Podstatou ideologických bojov, ktoré prebiehali...*

Pri transformácii formálneho podmetu TO do jadrovej vety sa vlastne dopĺňa podmet, ktorý v nej nie je :

Tak sa to vlastne spiatočníckym silám podarilo. Dovedli...

Takouto transformáciou sa úplne mení charakter textu nielen v jeho štruktúrnej rovine, ale aj v sémantickej. Pokiaľ ide o transformáciu na dve vety so samostatnou predikáciou (Moško, op. cit.), pri skutočných syntaktických kondenzátoroch je aj vo vete s kondenzátorom jedna z nich realizovaná a druhá je implicitne prítomná. Pri podmetovom infinitíve by však boli obidve polovičné.

Ukazuje sa, že hodnotiaci prísudok má v tomto type vetných konštrukcií skutočne aktualizujúcu funkciu ako predikát v tom zmysle, že vyjadruje časovo-modálny vzťah deja vyjadreného podmetovým infinitívom k realite. Infinitív tu vystupuje tak skutočne len ako nositeľ vecného významu, čo vidieť aj zo synonymných viet s infinitívnym a so substantívnym podmetom :

(1) *Nevzdať sa znamená ďalej bojovať.* (tlač)

(2) *Toto prevádzanie (redukovanie) hodnôt fyzikálne znamená prevádzať rozbor transformátora na...* (učebnica)

Keďže ide o stotožňovanie dejov (1), platí tu vzťah podobný vzťahu v eliptickej vete *Mladosť — radosť*, čiže $A=B$. To isté platí aj v prípade substantívneho podmetu (2), kde podľa $A=B$ platí $\text{Subst}=\text{Inf}$ a ak to platí, potom musia mať aj rovnakú výpovednú hodnotu. To súčasne ukazuje, že nielen zo sémantického, ale ani zo syntaktického aspektu nemožno podmetový infinitív pokladať za syntaktický kondenzátor. Jediné kritérium jeho vetnej podstaty — existencia synonymnej vety — nie je vo všetkých prípadoch preukazné; porov. prípady so všeobecným podmetom, napr.:

Písať o týchto veciach je veľmi ťažké. (tlač) — *Nevzdať sa znamená ďalej bojovať.* (tlač)

Takže pri infinitívnom podmete by sme nehovorili o syntaktickom kondenzátore, lebo nevyjadruje druhú informáciu v jednoduchej vete, ale zúčastňuje sa na gramatickom vyjadrení jediného aktuálneho prisúdenia príznaku subjektu, aj keď subjekt by sa dal v tomto prípade charakterizovať ako istá reálna situácia chápaná staticky.

3. Infinitív môže byť ďalej nezhodným prívlastkom k abstraktnému substantívu s modálnym významom alebo k substantívam typu *pokus, návod, princíp, vlastnosť*. Determinované substantívum však nie je subjektom infinitívneho deja a vo väčšine prípadov je tento subjekt všeobecný alebo neurčitý, v jadrovej vete nevyjadrený. Transformácia konštrukcie s infinitívom na synonymnú vetu (v nekondenzovanom texte) je v niektorých prípadoch možná (a), ale niekedy je násilná a v slovenčine sa takáto „nekondenzovaná“ podoba nevyskytuje (b), alebo je možná transformácia na jednočlennú vetu (c), napr.:

- (a) *Moje zadržiavanie nemohlo zabrániť jeho nesmiernej túžbe bežať prvý a počuť za sebou rýchly cval súpera.* (tlač)
- (b) *Treba len zdôrazniť nevyhnutnosť získať informácie o existencii druhej fungujúcej obličky...* (Čársky)
- (c) *Podľa mňa je to postup, ako zabiť králika.* (tlač)

V jednočlennej vete (c) subjekt nie je vyjadrený, abstrahuje sa od neho. V porovnaní s jednočlennou vetou ťažko možno infinitívnu konštrukciu pokladať za kondenzovanú konštrukciu, lebo v slovenčine sú známe aj jednočlenné infinitívne vety. Abstrahovanie od subjektu infinitívneho deja by ukazovalo na to, že je pri ňom z hľadiska kontextu dôležitý len zasahovaný objekt. Pri transformáciách na jednočlenné vety slovesný spôsob transformovaného VF vždy vyjadruje možnosť, potrebu (napr. *ako možno/treba zabiť králika*), teda rovnakú modalitu, akú má substantívum determinované infinitívom, takže vo väčšine prípadov by zmenou na „nekondenzovanú“ konštrukciu vzniklo redundantné vyjadrenie modálnosti. Ani v prípadoch, keď je možná transformácia na vedľajšiu vetu prívlastkovú so spojkou *aby*, nemožno

hovorí o pravej synonymii dvoch syntaktických konštrukcií, lebo dochádza k dvojakej transformácii, pričom sa mení hierarchia členov v konštrukcii, napr.:

Preto sa objavili snahy vylúčiť vyššie harmonické z magnetizačného prúdu.
(učebnica)

→ Preto sa objavili snahy, aby sa vylúčili vyššie harmonické z magnetizačného prúdu.

Je tu dvojnásobná transformácia: 1. transformácia $\text{Inf} \leftarrow \text{VF}$, 2. transformácia $\text{O}_{\text{Inf}} \rightarrow \text{S}_{\text{VF}} \leftarrow \text{Inf}$. Zo všetkých prípadov, ktoré sme skúmali, je transformácia možná len v 26 %. Transformácia je pritom jediným príznakom kondenzácie, ktorý sa pri prívlastkovom infinitíve vyskytuje. Z tesného spojenia infinitívu s determinovaným substantívom a z potreby tohto substantíva byť determinovaným vyplýva, že sa infinitívny prívlastok zúčastňuje výstavby textu v lineárnej rovine, čo je v rozpore s charakteristickou črtou syntaktických kondenzátorov. Len v niektorých prípadoch, ak je pri danom substantíve aj iný determinant (zhodný prívlastok), javí sa infinitívny prívlastok ako nadstavbový vo vete a má skôr funkciu prístavku, čo je sprevádzané aj intonačným osamostatnením, napr.:

Vývinový trend cudzích publicistických štýlov sa prispôbuje ich najzákladnejšej funkcii: pohotovo informovať. (Mistrík) — *Úvod má aj psychologickú funkciu — vzbudí záujem, prinútiť čitateľa, aby si ho všimol.* (Mistrík)

Len v tomto prípade by sme hovorili o syntaktickej kondenzácii. Je splnená aj podmienka, že implikovaný subjekt S_2 infinitívneho deja je členom jadrovej vety.

4. Predmetový infinitív sa obyčajne delí na subjektový a objektový (Ružička, 1956). Na to, aby fungoval vo vete ako syntaktický kondenzátor, je v oboch prípadoch splnený prvý predpoklad: je v nej explicitne vyjadrený subjekt infinitívneho deja (podmet alebo predmet vety). Prípady, keď subjekt objektového predmetového infinitívu nemusí byť vyjadrený (všeobecný), svedčia o tom, že tzv. prvý predmet (menný) je v skutočnosti pre vetnú konštrukciu irelevantný, takže infinitívny predmet (niekedy nazývaný druhým predmetom) je z hľadiska hierarchie primárnym, napr.:

Hroznový mušt umožňuje konzumovať hrozno po celý rok v tekutej forme.
(tlač)

To je tiež dôkaz o nevyhnutnosti infinitívneho predmetu. Nielen pri subjektovom, ale aj pri objektovom infinitívnom predmete možno povedať, že jeho spojenie s prísudkovým slovesom je také tesné, že ich ťažko možno oddeliť (dalo by sa hovoriť o recipročnej syntagme). Prísudok v takýchto prípadoch vyžaduje predmetové doplnenie, či už je ním infinitívny alebo vetný či substantívny predmet. Predmetový infinitív je závažným členom intencnej štruktúry vety a nemôže sa preto zúčastňovať výstavby textu vo vertikálnej línii (porov. aj konštatovanie J. Kačalu [1971], že byť

členom intencnej štruktúry a viazať sa na členy intencnej štruktúry sa navzájom vylučuje). Konštrukcia s predmetovým infinitívom nemá vždy synonymnú vetnú konštrukciu (napr. *Skúšam zakúriť. — Zásadne odmietame využívať tento vynález.*) Predpokladaná implikovaná predikácia nenadobúda aktualizovanú existenciu v závislosti od inej, vetnej predikácie (ako pri syntaktických kondenzátoroch) a ak možno zistiť synonymnú vetu, je v nej nezávislý, gnómický čas a spôsob (často aj osoba, všeobecná), napr. :

Práve tento typ experimentu pomohol (pomáha, pomôže) prekročiť (→ aby sa prekročil) rozdiel medzi... (tlač)

Kardinálov povolali (povolávajú, povolajú) do Ríma zúčastniť sa (→ aby sa zúčastnili) smútočného ceremonálu. (tlač)

Všetky tieto príznaky odlišujú predmetový infinitív (subjektový aj objektový) od syntaktických kondenzátorov, preto sa ukazuje, že infinitív v tejto funkcii neplní úlohu kondenzátora.

5. Infinitív vo funkcii príslovkového určenia sa sémanticky podobá predmetovému infinitívu: vyjadruje cieľ a predmetový infinitív vyjadruje zasahovaný objekt. Podobne ako pri predmetovom infinitíve aj pri príslovkovom je jeho syntaktická funkcia obmedzená lexikálnym významom slovíes vo vetnom prísudku (podrobne Ružička, 1956) a podobne ako pri predmetovom infinitíve aj tu možno vyčleniť subjektový a objektový príslovkový infinitív podľa jeho subjektu. Na rozdiel od predmetového infinitívu nie je však príslovkový infinitív záväzným členom intencnej štruktúry, môže sa z vety vynechať bez narušenia jej štruktúry. Slovesá, po ktorých sa vyskytuje príslovkový infinitív, sa potom javia ako dvojjvýznamové, na rozdiel od slovíes s infinitívnou rekcíou, napr. :

(1) *Prišla nevesta na meniny gratulovať s kvetom. (tlač)*

(2) *Prišla nevesta na meniny (s kvetom).*

Veta (1) je síce sémanticky informatívnejšia než veta (2), ale aj veta (2) je úplnou (formálne i významovo ukončenou) vetou. Z toho možno usudzovať, že infinitív/infinitívna konštrukcia má vo vete nadstavbovú funkciu, a pretože je v jadrovej vete explicitne vyjadrený aj subjekt infinitívneho deja, možno v nej predpokladať druhú, implikovanú predikáciu

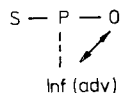
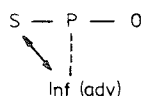
(1) $S=S_2 \langle - - - \rangle (\text{Inf}) - P-O$

(2) $S-P-O \equiv S_2 \langle - - - \rangle (\text{Inf})$

Ukazuje na ňu aj možnosť vyjadriť rovnakú komunikáciu súvetím, napr. :

Prišla aj nevesta na meniny gratulovať s kvetom. (tlač) → Prišla aj nevesta na meniny, aby gratulovala s kvetom. — OVSZM v Humennom pozýva touto formou mladých ľudí budovať elektrárne. (tlač) → OVSZM v Humennom pozýva touto formou mladých ľudí, aby budovali elektrárne.

Transformátom je vždy vedľajšia veta účelová (cieľová), ktorá je s infinitívnou konštrukciou v synonymnom vzťahu. Na vyjadrenie cieľa sa tu používa zvláštna forma kondicionálu so spojkou *aby*, a pretože v kondicionáli platí len protiklad minulost' — nie minulost', mohol by sa cieľový kondicionál nazvať gnómicným z hľadiska predikatívnej aktualizácie. Sémantická stránka prísudkového slovesa by skôr ukazovala, že infinitív je jadrom výpovede, lebo činiteľ prísudkového deja vykonáva dej s úmyslom, aby sa uskutočnil iný dej (Ružička, 1956). Napriek tomu, že v časovo-modálnom pláne sa nedá dokázať relatívna závislosť infinitívneho deja od prísudkového, treba vidieť vzťah S_2 — P_2 sprostredkovaný prísudkom vety, čiže :

Sprostredkovanosťou vzťahu v implikovanej predikácii sa príslovkový infinitív podobá doplnku (práve v syntaktickej, štruktúrnej rovine), takže sa ukazuje, že by bolo vhodné zlúčiť tieto dve vetnočlenské funkcie infinitívu.

6. Infinitívny doplnok môže byť len predmetový. Podobne ako pri príslovkovom infinitíve aj v tejto vetnočlenskej funkcii je použitie infinitívu obmedzené nielen syntakticky, ale aj sémantickou stránkou VF — v prísudku sú takmer výlučne iba slovesá zmyslového vnímania; býva aj po slovesách *nájsť, pristihnúť, zastihnúť, dolapiť, prichytiť* a pod. Na blízky sémanticko-syntaktický vzťah doplnkového infinitívu s príslovkovým ukazuje okrem iného aj problém, ako určiť infinitív po slovesách *nechať, nechávať*. J. Ružička (op. cit.) hovorí o príslovkovom infinitíve, pričom o jeho funkcii môže rozhodnúť kontext (agens slovesa *nechať* sa musí vzdialiť), kým J. Kačala (1971, s. 228) ho zaraďuje k doplnku. Ak porovnáme príklady

- (a) *Len ma nechajte tuná sedieť.* (Ružička)
- (b) *Ostali mu tri koruny. Nechal ich ležať na pulte a povedal.* (Kačala)

ťažko určíme rozdiely v syntaktickej rovine :

- a) (S) — P— O_{Ak} <— — — —> Inf—adv
- b) (S) — P— O_{Ak} <— — — —> Inf—adv

A podobná je aj situácia v sémantickej rovine, kde sa ukazuje skôr účelový význam (\rightarrow *Nechal ich, nech ležia na pulte.*). Podobne ako pri doplnkovom aj pri príslovkovom infinitíve je subjekt infinitívneho deja v akuzatíve. Zdá sa, že jediným rozdielom je sémantika prísudkového slovesa. Ukazuje sa tiež, že príslovkový infinitív nebýva v jednočlenných vetách, kým doplnkový môže byť aj pri predmete jednočlennej vety, napr. :

O chvíľu ho už aj vidno kráčať dolu dedinou. (Kačala)

7. Pokiaľ ide o časové zaradenie deja vyjadreného týmito kondenzátormi, ukazuje sa, že infinitív ako pomenovací slovesný tvar stratil schopnosť vyjadrovať relatívny čas, resp. že dej implikovanej predikácie sa chápe ako gnómický, opisný alebo statický v časovo-modálnom pláne. Pri infinitíve v príslovkovej funkcii to je vždy kondicionál + minulé čas, pri doplnkovom infinitíve je transformovaná vedľajšia veta (doplnková) takmer výlučne v indikative prítomného času. (J. Kačala v tomto prípade hovorí o nedôslednosti pri — zriedkavom — používaní minulého času v doplnkovej vedľajšej vete; op. cit., s. 230.) Táto skutočnosť by mohla ukazovať na akýsi opisný charakter infinitívneho predmetového doplnku, čo ešte viac podčiarkuje jeho funkciu „vytvárať vete pozadie“. Svedčí o tom aj skutočnosť, že infinitív dokonavých slovies (na vyjadrenie momentného deja) sa v tejto syntaktickej funkcii vyskytuje len zriedka (Ružička, 1956).

Analýzou syntaktických funkcií infinitívu z hľadiska syntaktickej kondenzácie textu sme sa pokúsili ukázať rôznu informatívnu schopnosť tohto neurčitého slovesného tvaru, to, že nie vo všetkých syntaktických funkciách sa prejavuje ako kondenzátor druhej informácie v jednoduchej vete. Zistili sme jeho kondenzačnú funkciu len v prípade doplnkovej funkcie, vo funkcii príslovkového určenia cieľa (pričom práve v syntaktickej rovine sú tieto dve funkcie veľmi podobné), vo funkcii príslovkového určenia (neskutočnej) podmienky a vo funkcii prístavku k vetnému substantívu.

Slovenská technická knižnica
Bratislava, Drieňová 36

Bibliografia

- APPELOVÁ, A.: Syntaktická kondenzácia ako jav textovej výstavby. *Slovenská reč*, 45, 1980, č. 2.
HRABĚ, V.: Polovětne vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině. *Rozpravy ČSAV*, 74, sešit 10. Praha 1964. 94 s.
KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1952. 264 s.
MIKO, F.: Niektoré transformácie s adverbialnou nástupníckou platnosťou. *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 11—21.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
MOŠKO, G.: Podmetová polovetná konštrukcia. *Slovenská reč*, 43, 1978, s. 93—101.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 175 s.
SVOBODA, K.: Infinitív v súčasnej spisovnej češtině. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 125 s.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ИНФИНИТИВА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОНДЕНСАЦИИ ТЕКСТА

Резюме

Автор считает синтаксической конденсацией явление, когда в одном простом предложении (единице текста) существуют две коммуникативные информации, из которых одна существует на базе второй, прилично выраженной предложением. Вторая информация не имеет формы предложения и существует в рамках синтагмы имплицитно. Вот с этой точки зрения автор старается изложить, что разные функции инфинитива, не имея то-же самое значение, не могут быть синтаксическим конденсатором, который подходит схеме на стр. 32. Кажется, что конденсировать текст в синтаксическом плане могут только: 1. инфинитивное присказуемое, 2. инфинитивное обстоятельство цели (оба члена предложения очень близки в синтаксическом плане), 3. обстоятельство условия, 4. инфинитивная аппозиция.

OBSAH A FORMA V POLOVETNÝCH KONŠTRUKCIÁCH

ANNA ORAVCOVÁ

Jednotkami morfolologickej roviny jazykového systému sú gramatické tvary. *Morfológia slovenského jazyka* (1966, s. 22) definuje gramatický tvar ako „formálny prostriedok na vyjadrenie gramatického významu“. V definícii sa uplatňuje jedna z axiém marxistickej koncepcie jazyka — jazyková jednotka sa definuje na základe dialektickej jednoty obsahu a formy (bilaterálne).

Polovetná konštrukcia je jednotkou syntaktickej roviny jazykového systému. Pri jej definovaní taktiež uplatňujeme tézu o bilaterálnosti jazykových jednotiek (porov. Oravcová, 1978, s. 149—150). Formálnu štruktúru polovetných konštrukcií tvorí subjekt a predikát polovetnej konštrukcie $S_{PK} - P_{PK}$, pričom subjektom je meno alebo iný slovný druh v tejto funkcii a predikátom je neurčitý slovesný tvar (prechodník, prídavné, infinitív). Pri polovetných konštrukciách môžeme hovoriť aj o vnútornej forme — jej dôkazom je možnosť transformovať polovetnú konštrukciu na vetu. Obsahom polovetnej konštrukcie je polopredikačný vzťah. Dialektickú jednotu obsahu a formy máme na zreteli aj pri vyčleňovaní polovetných konštrukcií.

Každá polovetná konštrukcia musí mať tieto znaky:

I. FORMÁLNE VYJADRENIE

1. vonkajšia forma

- a) predikát polovetnej konštrukcie je nefinitný slovesný tvar
- b) subjekt polovetnej konštrukcie je meno alebo iný slovný druh v tejto funkcii
- c) subjekt polovetnej konštrukcie patrí do štruktúry jadrovej vety
- d) formálna štruktúra všetkých polovetných konštrukcií je

$$\begin{array}{l} (S_{PK}) - P_{PK} \\ (N) - V \text{ non } F \end{array}$$

2) vnútorna forma

polovetnú konštrukciu možno pretransformovať na vetu — z toho vyplýva aj substitučný vzťah polovetnej konštrukcie a vety (funkčná a významová synonymia).

II. OBSAH

subjekt polovetnej konštrukcie a predikát polovetnej konštrukcie utvárajú polopredikačnú syntagmu, ktorej obsahom je polopredikačný vzťah.

Ďalšie záväzné znaky:

- predikát polovetnej konštrukcie má vo vete funkciu vetného člena
- polovetná konštrukcia je prostriedkom syntaktickej kondenzácie.

Keď niektorý z uvedených znakov v konštrukcii chýba, nepokladáme ju za polovetnú.

Keby sme brali do úvahy iba vonkajšiu (morfologickú) formu predikátu, boli by polovetnými napríklad i spojenia typu *vynikajúci žiak, spievajúci žiak*. V prvom prípade ide o pôvodné prídavné, ktoré sa úplne adjektívizovalo a nepatrí medzi slovesá. V druhom prípade vyjadruje prídavné *spievajúci* iný syntaktický vzťah, než má mať polovetná konštrukcia — determinuje substantívum, nie je s ním v polopredikačnom vzťahu.

Medzi spojeniami *spievajúci chlapec* a *chlapec spievajúci pesničku* je rozdiel. Anteponované prídavné sa viaže so substantívom tesne — determinuje ho. Pri postponovanom prídavné je medzi substantívom a nasledujúcim prídavným aj polopredikačný vzťah, ktorý sa využíva na vyjadrenie príznamku prisudzovaného nositeľovi.

Polovetnými nie sú ani konštrukcie so slovesnými a dejovými substantívami. Slovesné a dejové substantíva inklinujú viac k substantívam ako k slovesám. Majú kondenzačnú schopnosť, no nespĺňajú jednu zo základných požiadaviek — neutvárajú v rámci vety polopredikačnú syntagmu, ktorá je vybudovaná na polopredikačnom vzťahu.

Niektorí autori vymedzujú polovetné konštrukcie na základe voľnosti pripojenia. Napríklad v sovietskej jazykovede sa za polovetné pokladajú intonačne vyčlenené časti vety — tzv. „obosoblennye slovoformy ili grupy slovoform“ (Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, 1970, s. 157). Za rozhodujúce pokladá voľné pripojenie predikátu polovetnej konštrukcie V. Hrabě (1964, s. 22); podobne aj V. Šmilauer (1966, s. 436) zdôrazňuje „modulačnú samostatnosť“ konštrukcií. Najnovšie sa k tejto teórii priklonil J. Popela (1973, s. 149), ktorý síce vyžaduje pri vyčleňovaní polovetných konštrukcií kombináciu kritérií, ale za prvoradá príznak všetkých polovetných konštrukcií pokladá ich intonačné vydelenie.

Kritérium voľnosti pripojenia hodnotíme ako nezáväznú, nekonštitutívnu. Voľné pripojenie predikátu polovetnej konštrukcie svedčí iba o väčšej samostatnosti polopredikačného jadra konštrukcie, posilňuje jeho polovetnú platnosť, nerozhoduje však o jej existencii. Keby sme voľné pripojenie určujúceho člena polovetnej konštrukcie pokladali za záväznú, zo systému polovetných konštrukcií by nám vypadli napríklad:

1) konštrukcie s holým prechodníkom: *Kto chce veľkú rybu chytiť, musí najskôr rumu vypiť — vykrikujúc prechádzal okolo jazera človek v bielom plášti*. (Kroner) — *Lojzko odstúpil na dva kroky a salutujúc vyhlásil...* (Lazarová);

2) konštrukcie s činným a trpným prídavným vo funkcii prívlastku (najmä v odbornom štýle spisovného jazyka, lebo tu sa prejavuje tendencia neoddeľovať určujúci člen od nadradeného podstatného mena): *Keby sa os spájajúca miesto najširšieho rozsahu s miestom najužšieho rozsahu slovesného výrazu rozdelila na tri časti...* (Mistrík) — *Takto definovanú veličinu by však nebolo možné zmerať, pretože*

kontakty použité pri meraní potenciálového rozdielu prinášajú vždy určitý príspevok k pôvodnému fyzikálnemu javu. (Krempaský);

3) konštrukcie s činným a trpným prídastím vo funkcii doplnku: *Uvidel mať sediacu na pieskovcoch pred dvermi, akoby naberala do seba teplo, ktoré slnko vypražilo do balvanov za celý dlhý letný deň.* (Jonáš) — *Ležala žalostne stíchnutá, nevládala ani hlavičku obrátiť.* (Mináč);

4) infinitívne konštrukcie: *Ja jediný som ho videl preniknúť za postavenie Germánov a zmiznúť v týchto záhradách.* (Zelinová) — *Už neprišla jeho mať poradiť sa s mojou.* (Bunčák)

Ako vidieť, o kritérium voľnosti pripojenia sa nedá opierať ako o hlavné kritérium. Konštrukcie s rovnakými vlastnosťami by sa potom hodnotili rozdielne: *Pavol postáva chvíľku opretý o zárubňu a pozerá za vdovou Pazurkou.* (Jaroš) — *Peter fajčil cigaretu, opretý jednou rukou o zahnojené vidly.* (Bednár)

Taktiež možnosť transformovať konštrukciu na vetu (v našom chápaní vnútorná forma polovetnej konštrukcie) nemôže slúžiť ako zásadné kritérium pri rozhodovaní o polovetnosti konštrukcie. Transformovať na vetu môžeme aj niektoré determináč-
né spojenia vetných členov, a pritom nejde o polovetnú konštrukciu. Implikovať predikáciu môžu napríklad:

a) Prívlastky — bez ohľadu na voľnosť pripojenia alebo postpozitívne postavenie: *Červené ruže pekne voňali.* → *Ruže, ktoré boli červené, pekne voňali.* — *Išlo sa mi celkom dobre po vyumývanej dlažbe a v nevyčistených mokasínach.* (Zelinová) → *Išlo sa mi celkom dobre po dlažbe, ktorá bola vyumývaná, a v mokasínach, ktoré boli nevyčistené.*

b) Niektoré príslovkové určenia: *Moce sa po dvore a z dlhej chvíle kritizuje.* (Hečko) → *Moce sa po dvore, a pretože má dlhú chvíľu, kritizuje.*

c) Niektoré predmety: *Vidím na tebe strach.* → *Vidím na tebe, že sa bojíš.* — *Živý sa bojí smrti.* (Záturecký) → *Živý sa bojí, že zomrie.*

d) Prístavky: *Lieskov, malá podhorská dedina, voňal príjemným letným chladom...* (Bednár) → *Lieskov, to je malá podhorská dedina, voňal príjemným letným chladom...* — *Martin Čučoriedka, môj sused, chrápal ako píla.* (Jarunková) → *Martin Čučoriedka, to je môj sused, chrápal ako píla...*

Apozíciu vyčlenil ako jeden z hlavných typov polovetných konštrukcií V. Ma the-
sius (1966) a v jeho tradícii pokračujú mnohí autori. Niektorí (Hrabě, 1964; Popela, 1973; Moško, 1977) hodnotia prístavok ako jeden zo základných typov polovetných konštrukcií, iní pripúšťajú možnosť takéhoto hodnotenia (Marková, 1967). Podľa koncepcie O. Uličného (1969) niektoré prístavky sú polovetné, niektoré nie sú. My sa prikláňame k názoru autorov *Slovenskej gramatiky* (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968) a k názoru autorov najnovšej českej syntaxe (Bauer — Grepl, 1972). Prístavok chápeme ako zhodný substantívny prívlastok, vyjadrujúci primárne determináčny vzťah. Aj keď sa ním vyjadruje tá istá skutočnosť dvoma

rozličnými spôsobmi a možno ho pretransformovať na vetu, nepokladáme ho za polovetný, nemá oporu vo formálnom vyjadrení, chýba potrebná morfológická forma predikátu polovetnej konštrukcie — znak I. 1. a).

Aj pri doplnku, ktorý sa v syntaxi pokladá za druhý prísudok, postupujeme podobne. Ako polovetné hodnotíme iba tie doplnky, ktoré sú vyjadrené neurčitým slovesným tvarom, čiže také, ktoré okrem obsahu prislúchajúceho polovetným konštrukciám majú aj potrebné formálne vyjadrenie, t. j. majú všetky znaky polovetných konštrukcií, ktoré sme na začiatku uviedli. Taký istý názor zastáva aj J. Kačala (1971, s. 101—102): „...nie všetky typy doplnku majú charakter polovetnej konštrukcie. Všeobecne sa za polovetné konštrukcie pokladajú hlavne prechodníkové väzby. Polovetná povaha sa obyčajne pripisuje aj neurčitkovým konštrukciám s prídastiami. Prídžzame sa tohto širšieho ponímania polovetných konštrukcií; ako vymenované prostriedky majú platnosť doplnku, má tento doplnok polovetnú povahu.“

Analyzujeme nasledujúce dve vety podľa znakov uvádzaných na začiatku:

Karol vošiel zamyslený, hľadal vo vreckách cigarety. (Gašparová) → *Karol vošiel a bol (prítom) zamyslený...*

Ležalo na posteli [dieťa] s rozpálenými líčkami, nespalo, oči mu blúdili po obrázkoch na stene. (Jančová) → *Ležalo na posteli, malo rozpálené líčka,...*

V prvej vete je konštrukcia *Karol — zamyslený* polovetná. Má všetky znaky (tak formálne, ako aj obsahové) polovetnej konštrukcie:

I. 1. a): predikát je nefinitný slovesný tvar — trpné prídastie *zamyslený*

b) subjekt je podstatné meno *Karol*

c) subjekt polovetnej konštrukcie *Karol* patrí do štruktúry jadrovej vety (*Karol vošiel*)

d) formálna štruktúra polovetnej konštrukcie je

$$\begin{array}{l} (S_{PK}) — P_{PK} \\ (N) — V \text{ non } F \\ (Karol) — zamyslený \end{array}$$

2) polovetnú konštrukciu možno pretransformovať na vetu.

II. Polopredikačná syntagma *Karol — zamyslený* obsahuje polopredikačný vzťah. Predikačná kategória času sa uvedomuje na základe pomeru hlavného deja (*vošiel*) a deja vyjadreného prídastím (*zamyslený*). Ide o relatívny čas, v našom prípade o súčasnosť. Dej vyjadrený prídastím (*zamyslený*) platí v tom istom modálnom rámci ako prísudok vety (*vošiel*), ktorý svojím finitným tvarom vyjadruje kategóriu spôsobu (indikatív).

Ďalšie záväzné znaky:

— predikát polovetnej konštrukcie (*zamyslený*) má vetnočlenskú funkciu doplnku;

— polovetná konštrukcia, resp. jej predikát *zamyslený* je kondenzačným prostriedkom (porov. — *a bol pritom zamyslený*).

V druhej vete doplnok *s rozpalenými líčkami* nepokladáme za predikát polovetnej konštrukcie, teda ani konštrukciu (*ono*) — *s rozpalenými líčkami* nehodnotíme ako polovetnú. Aj keď má potrebný obsah a vnútornú formu, chýba jej vonkajšia (morfologická) forma predikátu.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že k podstate jazykových javov sa nemôžeme prepracovať ani na základe čistej formy, takisto ani na čisto obsahovom základe. Pri skúmaní jazykových jednotiek, teda aj pri skúmaní polovetných konštrukcií musíme brať do úvahy tak ich formu, ako aj obsah. Dialektická jednota obsahu a formy je konštitutívnym prvkom polovetných konštrukcií, zároveň je aj spoľahlivým rozlišujúcim kritériom.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 148—152.

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970, s. 643—657.

HRABĚ, V.: Polovetné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, 94 s.

KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 277 s.

MARKOVÁ, M.: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. Slovo a slovesnost, 28, 1967, s. 245—254.

MATHESIUS, V.: Řeč a sloh. 2. vyd. [Edičně připravil J. Vachek.] Praha, Československý spisovatel 1966, s. 72—81. [Originál: Čtení o jazyce a poesii. Praha 1942, s. 13—102.]

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 21—50.

MOŠKO, G.: Klasifikácia polovetných konštrukcií. Slovenská reč, 42, 1977, s. 107—116.

ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 141—150.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 392—400.

POPELA, J.: K otázce „druhého sdělení“ a jeho realizace. In: Studia Slavica Pragensia. Praha, Univerzita Karlova 1973, s. 145—152.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966, s. 436.

ULIČNÝ, O.: O polopredikativních konstrukcích s hlediska dvouzákladové transformace a komplexní kondenzace. Slovo a slovesnost, 30, 1969, s. 138—149.

СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМА В ПОЛУПРЕДИКАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ

Резюме

В статье показывается, что диалектическое единство содержания и формы является конститутивным и различительным знаком полупредикативной конструкции как синтаксической единицы языковой системы.

SYNTAKTICKÉ VZŤAHY POLOVETNÝCH (POLOPREDIKATÍVNYCH) KONŠTRUKCIÍ

GUSTÁV MOŠKO

0.0. Syntaktické vzťahy polovetných (polopredikatívnych) konštrukcií (PK) sú výrazným charakterizujúcim znakom. Polovetná konštrukcia ako prechodná syntaktická kategória na osi vetný člen — veta a nositeľ druhej komunikácie (druhého predikatívneho centra) v jednoduchej vete sa svojimi syntaktickými vzťahmi odlišuje od holého vetného člena a má podobné syntaktické vzťahy ako jednoduché súvetie.

0.1. V závislostnej syntaxi sa jednotlivé prvky vety (vypovede) spájajú syntaktickými vzťahmi. Syntaktickými vzťahmi sa spravidla spájajú dve plnovýznamové slová, vetné členy, ktoré sú významovo i štruktúrne uzavreté a odrážajú nejaký vzťah z reálnej skutočnosti. Tieto vzťahy voláme syntagmatickými vzťahmi; realizujú sa v syntagme. Syntagmatickými vzťahmi sa spája aj plnovýznamové slovo so syntaktickou konštrukciou, resp. sa spájajú dve i viaceré syntaktické konštrukcie. Na vecnom, významovom syntaktickom vzťahu sú vybudované okrem jednoduchej vety všetky (1) podradovacie súvetia, resp. zložené súvetia, v ktorých sa uplatňuje iba podradovací vzťah ($H \rightarrow V_n$; porov. Kočíš, 1973) tak, že jeden člen syntagmy sa vyjadruje plnovýznamovým slovom, vetným členom patriacim do nadradenej základovej (matricovej) vety a druhý vedľajšou vetou; (2) polovetné (polopredikatívne) konštrukcie, ktoré sa spájajú s nadradenými vetnými členmi matricovej vety. Polovetná konštrukcia ako celok má funkciu jedného vetného člena (hlavného alebo vedľajšieho). Rozdiel medzi vedľajšou vetou a PK je formálny, resp. štylistický, lebo sémanticky sú obe syntaktické konštrukcie takmer rovnaké. Formálne je vedľajšia veta vyjadrená plnohodnotnou predikáciou, kým PK neplnohodnotnou predikáciou, polopredikáciou.

0.2. V našej syntactickej teórii a praxi sa všeobecne rozlišujú vzťahy predikatívne, determinatívne a koordinatívne (napr. Kopečný, 1958; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Oravec, 1978 a i.). *Skladba spisovné češtiny* (Bauer — Grepl, 1972, s. 43) rozlišuje iba dva druhy syntaktických vzťahov: subordináciu a koordináciu. Autori tejto vysokoškolskej učebnice nevydeľujú predikáciu ako samostatný syntaktický vzťah, ale ju pokladajú za súčasť subordinatívneho vzťahu vyjadreného zhodou, t. j. syntaktickou závislosťou slovesa na substantíve. Podobne sa v *Grammatike sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka* (1970) uvádzajú len dva vzťahy: podradovací a priraďovací vzťah.

V. Šmilauer (1969) rozoznáva päť druhov syntaktických vzťahov: 1. prisudzovanie (predikáciu), 2. určovanie (determináciu), 3. prístavok (apozíciu), 4. priradovanie (koordináciu) a 5. vsúvanie (parentézu). Parentézu však charakterizuje neprítomnosťou syntaktického vzťahu, nulovým vzťahom. Apozíciu pokladá za zvláštny syntaktický vzťah, ktorý stojí uprostred ostatných syntaktických vzťahov a je s nimi v dotyku. Tie isté syntaktické vzťahy rozlišujú aj R. Schnek (1962) a G. Gotthardová-Štibraná (1976), avšak vzťahom apozície (prístavkovosti) označujú len také dva členy, ktoré sú sémanticky aktuálne totožné a formálne voľne pripojené.

1.0. Z hľadiska súčasnej syntaktickej teórie závislostnej syntaxe treba rozlišovať formálnu a sémantickú stránku syntaktického vzťahu, ktoré tvoria dialektickú jednotu syntaktického vzťahu. Pre syntaktický systém sa zdá účelným vychádzať z formálnej stránky, t. j. zo spôsobu realizácie lexikálno-sémantickej stránky (syntaktickej rovnocennosti alebo syntaktickej závislosti) rozličnými morfológickými, syntaktickými i zvukovými prostriedkami. Keď zo systému syntaktických vzťahov, ktoré uvádza V. Šmilauer, vylúčime parentézu, lebo sa nerealizuje medzi komponentmi syntagmy z jednej vetnej schémy, ale medzi rozličnými vetnými schémami, zostávajúce druhy syntaktických vzťahov hierarchicky nie sú na tej istej úrovni.

1.1. Základnými pojmami označujúcimi syntaktické vzťahy sú: (1) priradovací (koordinatívny) vzťah pre syntaktickú rovnocennosť, (2) podradovací (subordinatívny) vzťah pre syntaktickú závislosť. Tieto vzťahy sa odlišujú nielen sémanticky, ale aj formálne (porov. Kočiš, 1978).

Koordinatívny vzťah sa zdá byť homogénnejší ako subordinatívny vzťah. Koordinatívny vzťah znamená, že syntaktické jednotky (vetné členy, vety), ktoré vstupujú do syntaktického vzťahu, nie sú gramaticky ani významovo závislé; sú rovnocenné. Formálnym znakom koordinatívneho vzťahu je parataxa, ktorá sa vyjadruje: (a) syndeticky, parataktickými spojkami, (b) asyndeticky, gramatizujúcimi zvukovými prostriedkami: pauzou a intonáciou (porov. Mistrík, 1977; Sabol, 1977). Sémantickým znakom koordinatívneho vzťahu je usúvzťažnenie jednotlivých komponentov na základe konjunkcie, t. j. zlučovania komponentov v najširšom zmysle, a disjunkcie, t. j. rušenia významovej platnosti jedného z komponentov (porov. Běličová-Křížková, 1978). V rámci koordinácie sa spravidla rozlišujú tieto významové vzťahy: zlučovací (kopulatívny), stupňovací (gradačný), odporovací (adverzatívny), vylučovací (disjunktívny) vzťah (napr. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 348—352). Týmto významovým koordinatívnym vzťahom zodpovedá aj príslušný inventár formálnych prostriedkov, parataktických spojok, ktorými sa spájajú jednotlivé komponenty koordinatívnej syntagmy. (Asyndetické spojenie okrem zlučovania sa vyskytuje zriedkavo.) Koordinatívny vzťah možno vyjadriť aj hypotakticky, napr. *otec s matkou*. Tento vzťah sa označuje termínom nepravá koordinácia, resp. nepravá hypotaxa, lebo medzi formou a obsahom nie je súlad.

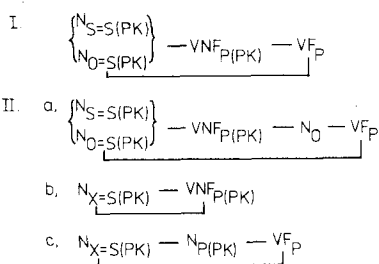
Subordinácia je zložitejším syntaktickým vzťahom, ktorý predstavuje formálnu a sémantickú závislosť syntaktických jednotiek. Subordinatívny vzťah znamená, že syntaktické jednotky, ktoré vstupujú do syntaktického vzťahu, sú závislé; vyjadrujú nadradenosť jedného komponentu a podradenosť druhého komponentu, teda závislosť podradeného komponentu od nadradeného. Formálnym znakom subordinatívneho vzťahu je hypotaxa, ktorá sa vyjadruje: (a) syndeticky, hypotaktickými spojkami, (b) asyndeticky. Asyndeticky sa spravidla spájajú komponenty v závislostnej syntagme, syndeticky komponenty v podradovacom súvetí. Asyndetické prostriedky subordinatívneho vzťahu sú dvojaké: (1) morfológické: zhoda (kongruencia), väzba (rekcia) a primkýnanie (adjunkcia); (2) zvukové: pauza, intonácia. Tam, kde sa uplatňujú morfológické prostriedky, nerealizujú sa v plnej miere zvukové prostriedky, resp. sú nulové. Pri absencii morfológických prostriedkov sa uplatňujú gramatizujúce zvukové prostriedky. Sémantická stránka subordinatívneho vzťahu nie je rovnaká, a preto v rámci subordinácie rozlišujeme: (a) prisudzovací (predikatívny a polopredikatívny) vzťah — predikáciu, resp. polopredikáciu, (b) určovací (determinatívny) vzťah — determináciu, (c) prístavkový (apozitívny) vzťah — apozíciu. V predikatívnej (polopredikatívnej) syntagme sa aktuálne prisudzuje príznak (dej) jeho činiteľovi (nositeľovi). Dištingtívnym príznakom determinatívnej syntagmy je určovanie (determinovanie, t. j. zužovanie významového rozsahu) jedného komponentu druhým. Apozitívny vzťah (prístavkovosť) je osobitný druh syntaktického vzťahu, ktorý je v opozícii k predikácii a determinácii. Členy prístavkovej syntagmy sa odlišujú od ostatných podradovacích syntagiem tým, že sú na rovnakej syntaktickej úrovni (Hrbáček, 1972), majú rovnakú syntaktickú funkciu a sémanticky sú aktuálne totožné. Vo vetnej stavbe (výpovedi) sa rovnakým subordinatívnym vzťahom spájajú s druhým členom syntagmy, do ktorej sa prístavok inkorporuje (pozri 3.6.). Schematicky formálnu a sémantickú stránku asyndetických prostriedkov subordinatívneho vzťahu môžeme znázorniť takto:

Vyjadrenie formálnej syntaktickej závislosti

Vyjadrenie sémantického vzťahu	morfológické prostriedky			zvukové prostriedky
	zhoda (kongruencia)	väzba (rekcia)	primkýnanie (adjunkcia)	pauza intonácia
prisudzovanie (predikácia a polopredikácia)	+	0	(+)	0
určovanie (determinácia)	+	+	+	0
aktuálna totožnosť (apozícia)	0	0	0	+

2.0. Syntaktické vzťahy PK sú prevažne zložité a sú podobné ako syntaktické vzťahy v jednoduchom podradovacom, resp. priraďovacom súvetí. Polovetná konštrukcia, ktorá je nositeľom druhej komunikácie a druhotnej predikácie v jednoduchej vete, predovšetkým jej jadrový výraz, predikát PK, sa dvoma rozličnými vzťahmi spája s dvoma odlišnými vetnými členmi zároveň. Predikát PK ($P(PK)$), vyjadrený spravidla neurčitými slovesnými tvarmi (verbum non finitum — $VNF_{P(PK)}$) alebo mennými tvarmi (nomen — $N_{P(PK)}$), sa spája so substantívom vo funkcii subjektu (N_S), alebo objektu (N_O) základovej vety ako so subjektom PK ($N_{S=S(PK)}$, resp. $N_{O=S(PK)}$) a zároveň s určitým slovesným tvarom vo funkcii predikátu vety (verbum finitum — VF_P). Iba prístavok a prívlastkové polovetné konštrukcie sú vždy v priamom kontakte so substantívom.

Syntaktické vzťahy komponentov základovej vety s predikátom PK zjednodušene vzorcom znázorňujeme takto:

(N_X =substantívum v akejkoľvek syntaktickej funkcii, $N_{P(PK)}$ =substantívum vo funkcii predikátu PK; značky: — =syntaktický vzťah, { } =alternatívnosť členov).

Príklady:

I. *Taxík sa hnal po širokej ulici zaklinený medzi inými autami... (Jurík) — Medzi posilňovaním chlebom a slaninou durí richtár najmladšieho Ejhledjefku nalievať do pohárov. (Hečko)*

II. a) *Chlapci nechceli prepásť príležitosť prezrieť si zblízka takú zaujímavú zbraň. (Švantner) — To nás vedie k nevyhnutnosti preskúmať vzájomné vzťahy medzi filozofiou a vedami. (Filkorn)*

b) *Vojaci, ubytovaní v olšovickom kaštieli, obedovali sivé jedlo... (Bednár)*

c) *Adam Telúch Brušman, krčmárov syn, stojí medzi chlapcami... (Ondrejov)*

2.1. Podľa spôsobu a charakteru vytvárania syntaktických vzťahov sa PK rozdeľujú do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria PK, ktoré súvisia s intenčnou štruktúrou, druhú skupinu tvoria PK, ktoré sú v syntaktickom vzťahu iba so substantívom (pozri 3.5. a 3.6).

Súhlasne s J. Kačalom (1971, s. 75) pod pojmom intenčná štruktúra rozumieme „tie zložky vetej konštrukcie (a vzájomné vzťahy medzi nimi), ktoré súvisia s intenciou slovesného deja, resp. ktoré sa na základe intencie realizujú“. Z intenčných typov slovenských sloviess, ktoré uvádza *Morfológia slovenského jazyka* (1966), sa PK uplatňujú:

(1) V prvom intenčnom type $A \rightarrow D \rightarrow P$ (*brat kosí lúku*), v ktorom dej (D) vychodí z agensa (nositeľa deja; A) a zasahuje ďalšiu substanciu (paciensa; P). V tomto type sa všetky prvky intenčnej štruktúry vyjadrujú osobitne. Napr.: *Inokedy volári videli Hrona ísť do vrchov...* (Urban) — *Pani mi kázala vyložiť z police všetky veľké hrnce... a poutierať ich od prachu.* (Jančová) — *Páni nás poslali hynúť na fronty, trýznili nás hladom...* (Ondrejov).

(2) V treťom intenčnom type $A_p \rightarrow D$ (*brat ide*), v ktorom dej (D) vychodí z agensa (A), ale nezasahuje nijaký iný predmet (paciensa), lebo sa chápe ako totožný s agensom (A_p). Agens deja a dej sa v tomto dvojčlennom type vyjadrujú osobitne. Napr.: *Po prútenom dne liezli dva raky, mihotajúc pred sebou dlhými čiernymi fúzami.* (Jašík) — *Bolebruch sedí bezmocne, lapajúc vzduch.* (Hečko) — [Júlia] *V jeseni chodievala medzi papranky vyhrabávať sedliakom zemiaky.* (Ondrejov).

(3) V piatom intenčnom type $D_A \rightarrow P$ (*zasypalo ho*), v ktorom sa agens deja (A) nevyjadruje, lebo je neznámy alebo za taký sa pokladá. V tomto dvojčlennom type sa vyjadruje dej (D) a paciens (P) osobitne. Napr.: *Bolo ho vidieť do neskorého súmraku obchádzať stavenie s kladivom, s pílkou alebo so sekerou v ruke.* (Švantner).

Predikát PK je v syntaktickom vzťahu s centrálnym prvkom intenčnej štruktúry D (vo vzťahu nepravej koordinácie pri doplnku a v determinatívnom vzťahu pri predmetovej a príslovkovej polovetnej konštrukcii) a súčasne iba s jedným z okrajových prvkov intenčnej štruktúry A, alebo P, ktoré sú jeho subjektom a vytvárajú s ním polopredikatívny vzťah. S druhým okrajovým prvkom štruktúry je jeho vzťah irelevantný a celkom nemožný. Úloha predikátu (D) základovej vety je veľmi závažná, lebo D vytvára pre PK vstupujúcu do syntaktických vzťahov s prvkami intenčnej štruktúry bázu, plne realizovanú aktualizáciu (časový a modálny rámec; značka: ---) tak, že pre ňu svojimi tvarmi vyjadruje kategórie slovesného času a spôsobu. Vzťahy PK s prvkami intenčnej štruktúry znázorňujeme takto:

2.2. V československej jazykovede sa dvoma syntaktickými vzťahmi charakterizuje iba doplnok (napr. Kačala, 1971; Bauer — Grepl, 1972). Skúmaním syntaktických vzťahov pri ostatných PK sme zistili, že dvojitý syntaktický vzťah okrem doplnku majú aj ostatné PK nedeterminatívne (prístavok) a determinatívne PK (podmetová, predmetová, príslovková a prívlastková polovetná konštrukcia; pozri Moško, 1977).

Spoločným syntaktickým vzťahom všetkých PK je polopredikatívny vzťah, polopredikácia (porov. Oravcová, 1978; Moško, 1978). Polopredikatívnym vzťahom

označujeme vzťah medzi subjektom PK a predikátom PK. Subjekt PK je súčasne členom základovej vety, kým predikát PK je jadrom PK. Predikát PK sa vyjadruje neurčitým slovesným tvarom, alebo substantívom, adjektívom a pod. Neurčité slovesné tvary, ako aj substantíva a adjektíva nevyjadrujú aktualizačné kategórie času a spôsobu, a preto ich nemožno pokladať za plnohodnotné predikáty. V. Mathesius (1966), V. Hrabě (1964) vzťah medzi subjektom PK a predikátom PK označujú termínom nevetná predikácia. J. Kačala (1971) ho nazýva neplnohodnotnou (nepravou) predikáciou alebo polopredikáciou.

Vo vete *Pavol Duchaj, počúvajúc ich smiech, nepovedal ani slova...* (Urban) sa predikát PK *počúvajúc (ich smiech)* spája so subjektom vety *Pavol Duchaj* a súčasne aj s predikátom vety *nepovedal*. Subjekt vety je v tomto prípade činiteľom (nositeľom) dvoch príznakov (dejav); jeden sa vyjadruje predikátom vety, druhý vyjadruje predikát PK. V uvedenej vete jestvujú teda dva predikatívne vzťahy; z nich vzťah medzi subjektom a predikátom PK je neplnohodnotný, polopredikatívny. Polopredikatívny vzťah možno dokázať adekvátnou transformáciou PK a vytvorením samostatnej plnohodnotnej predikácie. Uvedenú vetu s PK môžeme teda rozložiť na dve samostatné predikácie, jadrové vety (T_1), alebo zmeniť PK na vedľajšiu vetu (T_2):

T_1 : *Pavol Duchaj nepovedal ani slova. Pavol Duchaj počúval ich smiech.* T_2 : *Pavol Duchaj, keď počúval ich smiech, nepovedal ani slova.* Iné príklady:

Jašek Kutliak stál opretý o jedličku. (Urban) — ...*Ivan Krasko dokázal napísať touto metódou a týmto slovníkom také básne, ako sú Otcova roľa a Baníci.* (A. Matuška) — *Atómová fyzika bola prinútená pripustiť vyslovene diferenciačný princíp...* (Filkorn) — *Lichner sa pokúsil tváriť povzbudzujúco.* (Jurík)

Vo vete *Ostrý zápach čpavku nútil ľudí prejsť tadiaľ čím prv* (Hečko) je predikát PK *prejsť (tadiaľ čím prv)* v syntaktickom vzťahu s objektom základovej vety *ľudí* a súčasne s predikátom *nútil*. Objekt slovesa (*nútil*) *ľudí* je činiteľom deja (prízna-ku), ktorý vyjadruje infinitív, infinitívna konštrukcia. Aj túto vetu môžeme transformovať a rozložiť na dve samostatné jadrové vety (T_1), alebo transformovať PK na vedľajšiu vetu (T_2):

T_1 : *Ostrý zápach čpavku nútil ľudí. Ľudia prešli tadiaľ čím prv.* T_2 : *Ostrý zápach čpavku nútil ľudí, aby prešli tadiaľ čím prv.* Iné príklady:

Tvoje oči videli Žltého Doda sedieť pri svätej Trojici... (Jašík) — *Učiteľka nás nechala po vyučovaní sedieť v triede...* (Šikula) — ...*mama ho poslala do obchodu kúpiť chlieb.* (Jurík) — *[Jožko] Durí ho písať domov.* (Hečko) — *Či sa milencom svedčí takto stáť s povráskaným čelom a ovisnutými rukami?* (Hronský)

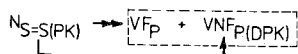
Podľa charakteru subjektu PK rozlišujeme: (a) polovetnú konštrukciu subjektovú, (b) polovetnú konštrukciu objektovú. Pri polovetnej konštrukcii subjektovej prvkami osobitnej trojčlennej syntagmy sú: subjekt (aj nevyjadrený), predikát vety a predikát PK; pri polovetnej konštrukcii objektovej: objekt, predikát vety a predikát PK a čiastočne aj podmetová PK.

3.0. Konštituujuúcimi prvkami vety je určité sloveso (VF), prísudok (predikát; P) a substantívum (N) vo funkcii podmetu (subjektu; S), ktoré vytvárajú predikatívny vzťah (značka: \longrightarrow). Tento vzťah je základným syntaktickým vzťahom dvojčlennej vety. Niektoré vety však obsahujú ešte substantívum, resp. pronomen ako priamy predmet (objekt; O), ktorý je ďalším konštituujuúcim prvkom vety (porov. Daneš, 1964). (Nepriamy predmet, príslovkové určenie (Ad) a prívlastok (At) sú vždy závislé, resp. fakultatívne vetné členy; porov. Meščaninov, 1978, s. 214—218.) Vzťah medzi predikátom a objektom sa pokladá za determinatívny (značka: \rightarrow). Ak sa do pozície konštituujuúcich vetných členov (do matricovej vety) za určitých podmienok vloží ešte jedna predikácia, vznikne (1) alebo jednoduché súvetie (podradovacie, resp. priraďovacie), (2) alebo jednoduchá veta s polovetnou konštrukciou. Úloha predikátu vety je pre PK rozhodujúca, lebo predikát pre ňu svojimi tvarmi vyjadruje aktualizačné kategórie slovesného času a spôsobu, t. j. vytvára pre PK časový a modálny rámec (značka: $---$; porov. Kačala, 1971, s.60). Syntaktické vzťahy vo vete s PK sú, pravda, zložitejšie ako v základovej (matricovej) vete. Jednotlivé druhy PK konkrétne vyjadrujú syntaktické vzťahy takto:

3.1. Doplnok (doplnková polovetná konštrukcia; DPK). Predikát DPK (P (DPK)) sa dvoma rozličnými vzťahmi spája s prvkami vety, do ktorej je PK zapustená, a to so subjektom (S), resp. objektom (O) ako so subjektom PK (S(PK); ďalej $S=S$ (PK), resp. $O=S$ (PK)) polopredikatívnym vzťahom (značka: \rightarrow) a s predikátom (P), resp. vetným základom (F) nepravým koordinatívnym vzťahom (značka: +; porov. Kačala, 1971, s. 62). Syntaktické vzťahy DPK ilustrujeme a vzorcom vyjadrujeme takto:

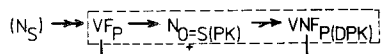
a) doplnok subjektový:

(1) *Kristína* ($N_{S=S(PK)}$) *leží* (VF_P) *pri ňom stúlená* ($VNF_{P(DPK)}$) *v kôpke ako kozľa*. (Hečko)

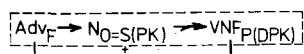

b) doplnok objektový:

(2) *Mnohí robotníci* (N_S) *ho* ($N_{O=S(PK)}$) *videli* (VF_P) *veľmi zamysleného* ($VNF_{P(DPK)}$). (Bednár)

(3) *O chvíľu už ho* ($N_{O=S(PK)}$) *aj vidno* (Adv_F) *kráčať* ($VNF_{P(DPK)}$) *dolu dedinou*. (Chrobák)

Správnosť DPK môžeme dokázať adekvátnou transformáciou vety s DPK, t. j. jej rozložením na dve samostatné jadrové vety (T_1), alebo transformáciou DPK na hlavnú vetu, resp. na doplnkovú vedľajšiu vetu (T_2):

(1a) T_1 : *Kristína leží pri ňom. Kristína je stúlená v kôpke ako kozľa.* T_2 : *Kristína leží pri ňom a (prítom) je stúlená v kôpke ako kozľa.*

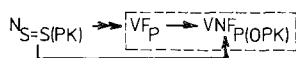
(2a) T_1 : *Mnohí robotníci ho videli. On bol veľmi zamyslený.* T_2 : *Mnohí robotníci ho videli a bol veľmi zamyslený.*

(3a) T_1 : *O chvíľu už ho aj vidno. On kráča dolu dedinou.* T_2 : *O chvíľu už ho aj vidno, ako kráča dolu dedinou.*

3.2. Predmetová polovetná konštrukcia (OPK) nevyjadruje objekt jednoduchým syntaktickým vzťahom ako pri mennom objekte. Predikát OPK ($P(OPK)$) sa dvoma syntaktickými vzťahmi viaže na dva vetné členy zároveň, a to na subjekt ($S=S(PK)$), resp. na objekt ($O=S(PK)$) matricovej vety polopredikatívnym vzťahom a na predikát (P) obligatórnym determinatívnym vzťahom. Napr.:

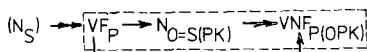
a) predmetová polovetná konštrukcia subjektová:

(4) *Ondrej ($N_{S=S(PK)}$) sa usiloval (VF_P) napodobiť ($VNF_{P(OPK)}$) Jakuba. (Šikula)*

b) predmetová polovetná konštrukcia objektová:

(5) *Vážna rodinná udalosť (N_S) prinútila (VF_P) Lidu ($N_{O=S(PK)}$) opustiť ($VNF_{P(OPK)}$) novomestskú školu. (Horák)*

Uvedené vety môžeme rozložiť na dve samostatné jadrové vety (T_1), alebo transformovať OPK na predmetovú vedľajšiu vetu (T_2):

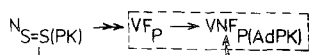
(4a) T_1 : *Ondrej sa usiloval. Ondrej napodobnil Jakuba.* T_2 : *Ondrej sa usiloval, aby napodobnil Jakuba.*

(5a) T_1 : *Vážna rodinná udalosť prinútila Lidu. Lida opustila novomestskú školu.* T_2 : *Vážna rodinná udalosť prinútila Lidu, aby opustila novomestskú školu.*

3.3. Príslovková polovetná konštrukcia (AdPK). Predikát AdPK ($P(AdPK)$) sa dvoma rozličnými syntaktickými vzťahmi spája s dvoma vetnými členmi zároveň, a to so subjektom ($S=S(PK)$), resp. objektom ($O=S(PK)$) matricovej vety polopredikatívnym vzťahom a s predikátom (P) fakultatívnym determinatívnym vzťahom (porov. Moško, 1979):

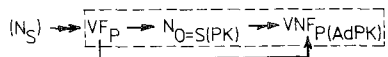
a) príslovková polovetná konštrukcia subjektová:

(6) *Nácko ($N_{S=S(PK)}$) skočil (VF_P) do horárne odobrať sa ($VNF_{P(AdPK)}$) od rodičov. (Ondrejov)*

b) príslovková polovetná konštrukcia objektová:

(7) *Kristína* (N_S) ...*poslala* (VF_P) *Marka* ($N_{O=S(PK)}$) *nadol pohodit* ($VNF_{P(AdPK)}$) *husiam hrst mlieča*. (Hečko)

Vety s AdPK možno rozložiť na dve samostatné predikácie (T_1), alebo zmeniť AdPK na príslovkovú vedľajšiu vetu (T_2):

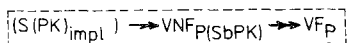
(6a) T_1 : *Nácko skočil do horárne. Nácko sa odobral od rodičov*. T_2 : *Nácko skočil do horárne, aby sa odobral od rodičov*.

(7a) T_1 : *Kristína ...poslala Marka nadol. Marek pohodil husiam hrst mlieča*. T_2 : *Kristína ... poslala Marka nadol, aby pohodil husiam hrst mlieča*.

3.4. Podmetová polovetná konštrukcia (SbPK) sa odlišuje od ostatných PK tým, že vyjadruje dej, ktorý sa predikátu matricovej vety prisudzuje, resp. sa o ňom v predikáte hovorí; SbPK vyjadruje teda subjekt matricovej vety. Subjekt (činiteľ alebo nositeľ deja) SbPK ($S(PK)$) je alebo všeobecný, t. j. predstavuje určitú osobu, ktorú pokladá za možného činiteľa, a je implikovaný v infinitíve, alebo sa vyjadruje objektom ($O=S(PK)$). Predikát SbPK ($P(SbPK)$) sa spája s objektom ($O=S(PK)$), resp. všeobecným implicitným subjektom ($S(PK)_{impl}$) polopredikatívnym vzťahom a s predikátom vety (P) predikatívnym vzťahom (porov. Moško, 1978 a):

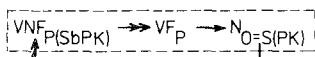
a) podmetová polovetná konštrukcia s implicitným subjektom:

(8) *Nie je úplne nemiestne* (VF_P) *klášt* ($VNF_{P(SbPK)}$) *požiadavku encyklopedičnosti*. (A. Matuška)

b) podmetová polovetná konštrukcia objektová:

(9) *Adele* ($N_{O=S(PK)}$) *sa vždy podarilo* (VF_P) *zachrániť* ($VNF_{P(SbPK)}$) *Luciu od najhoršieho*. (Figuli)

Vetu s SbPK môžeme rozložiť na dve samostatné jadrové vety (T_1), alebo transformovať na súvetie s podmetovou vedľajšou vetou T_2 (pozri Moško, 1978 a, s. 96—97, 99):

(8a) T_1 : [*My*] *Kladieme požiadavku encyklopedičnosti. To nie je úplne nemiestne*. T_2 : *Nie je úplne nemiestne, že kladieme požiadavku encyklopedičnosti*.

(9a) T_1 : *Adela zachránila Luciu od najhoršieho. To sa Adele vždy podarilo*. T_2 : *Adele sa vždy podarilo, že zachránila Luciu od najhoršieho*.

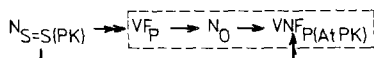
3.5. Prívlastková polovetná konštrukcia (AtPK) bližšie určuje substantívum vo funkcii akéhokoľvek vetného člena (N_X) (napr. substantívum vo funkcii objektu; N_O a pod.) a vyznačuje sa obligatórnym bezprostredným postavením za substantívom.

Syntaktické vzťahy AtPK sa odlišujú od ostatných PK tým, že AtPK vždy determinujú modálne substantívum (porov. Ružička, 1956, s. 153). Podľa toho, akým tvarom sa vyjadruje predikát AtPK ($P(\text{AtPK})$), možno AtPK rozdeliť do dvoch skupín:

I. Keď je $P(\text{AtPK})$ vyjadrený infinitívom, jeho subjekt ($S(\text{PK})$) môže byť (a) totožný so subjektom vety ($S=S(\text{PK})$), alebo všeobecný (všeobecne platný a implikovaný v infinitíve); (b) totožný s objektom maticovej vety ($O=S(\text{PK})$). Vzťah medzi $S(\text{PK})$ a $P(\text{AtPK})$ je polopredikatívny, vzťah medzi N_x a $P(\text{AtPK})$ — presnejšie celou AtPK — je determinatívny. Hoci $P(\text{AtPK})$ priamo nesúvisí s prísudkom vety (P), spravidla P aj pre AtPK vytvára časový a modálny rámec ako pri OPK, resp. AdPK:

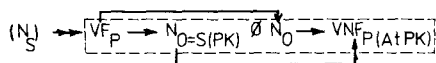
a) prívlastková polovetná konštrukcia subjektová:

(10) *[Ja] ($N_{S=S(\text{PK})}$) Spravil som (VF_P) pokus (N_O) vysvetliť ($\text{VNF}_{P(\text{AtPK})}$) mu to. (Johanides)*

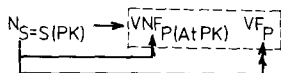
b) prívlastková polovetná konštrukcia objektová:

(11) *Románová kompozícia (N_S) mu ($N_{O=S(\text{PK})}$) dala (VF_P) možnosť (N_O) širšie rozvinúť ($\text{VNF}_{P(\text{AtPK})}$) svoju predstavu sociálnej skutočnosti. (Števec)*

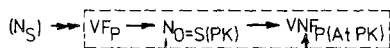

II. Keď je $P(\text{AtPK})$ vyjadrený prídastím (činným alebo trpným, príp. adjektívom — tzv. adjektivizovanými tvarmi), spája sa iba so substantívom (N), za ktorým bezprostredne stojí, dvoma vzťahmi zároveň, a to polopredikatívnym vzťahom, lebo N je zároveň aj $S(\text{PK})$ a $P(\text{AtPK})$ — sa s ním zhoduje, a determinatívnym vzťahom, lebo $P(\text{AtPK})$ — presnejšie AtPK — bližšie určuje N (zúžuje jeho významový rozsah). Prísudok vety (P) aj v tomto prípade spravidla vytvára pre AtPK časový a modálny rámec:

(12) *Smreky ($N_{S=S(\text{PK})}$), vysadené ($\text{VNF}_{P(\text{AtPK})}$) okolo Škanderovho cintorína, ostro zašumeli (VF_P). (Jašík)*

(13) *Ella (N_S) sa dívala (VF_P) na vrásky ($N_{O=S(\text{PK})}$), lesknúce sa ($\text{VNF}_{P(\text{AtPK})}$) slzami. (Bednár)*

Správnosť AtPK môžeme dokázať rozložením vety s AtPK na dve samostatné predikácie (T_1), alebo transformáciou AtPK na prívlastkovú vedľajšiu vetu (T_2):

(10a) T₁: *Spravil som pokus. Vysvetlil som mu to.* T₂: *Spravil som pokus, aby som mu to vysvetlil.*

(11a) T₁: *Románová kompozícia mu dala možnosť. On širšie rozvinul svoju predstavu sociálnej skutočnosti.* T₂: *Románová kompozícia mu dala možnosť, aby širšie rozvinul svoju predstavu sociálnej skutočnosti.*

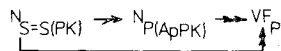
(12a) T₁: *Smreký ostro zašumeli. Smreký boli vysadené okolo Škanderovho cintorína.* T₂: *Smreký, ktoré boli vysadené okolo Škanderovho cintorína, ostro zašumeli.*

(13a) T₁: *Ella sa dívala na vrásky. Vrásky sa leskli slzami.* T₂: *Ella sa dívala na vrásky, ktoré sa leskli slzami.*

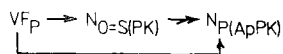
3.6. Prístavok (apozíciu, prístavkovú polovetnú konštrukciu; ApPK) nepokladáme za rozvíjajúci vetný člen, ktorý v syntagme vytvára determinatívne vzťahy prívlastkovej povahy (napr. Bauer — Grepl, 1972, s. 110), ale za polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu, za istý druh kondenzačnej konštrukcie so skrytou predikáciou (porov. Moško, 1980). Je to „osobitný“ polopredikatívny vetný člen inkorporovaný do syntagmy do pozície syntaktického substantíva v akejkolvek syntaktickej funkcii (N_x) (napr. substantívum vo funkcii subjektu; N_s). Predikát ApPK (P(ApPK)) sa spája dvoma rozličnými vzťahmi s oboma členmi syntagmy zároveň, a to so syntaktickým substantívom (N), ktorý vo vete plní istú syntaktickú funkciu a je súčasne S(PK), polopredikatívnym vzťahom a s druhým členom syntagmy subordinatívnym (predikatívnym, alebo determinatívnym) vzťahom. Syntaktické substantívum (N) a ApPK sú na rovnakej syntaktickej úrovni, sú rovnakými vetnými členmi (porov. Hrbáček, 1972). Prístavok sa môže inkorporovať do pozície N: (a) v nominálno-verbálnej, resp. verbálno-nominálnej syntagme (predikatívnej, objektovej, adverbálnej a „recipročnej“), (b) alebo v nominálnej syntagme (pri nezhodnom atribúte):

a) prístavok inkorporovaný do nominálno-verbálnej syntagmy:

(14) *Vendelín Babinský (N_{S=S(PK)}), vľčindolský richtár (N_{P(ApPK)}), kladie (VF_P) na stôl džbán s vínom... (Hečko)*

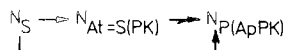

(15) *Nadobudla (VF_P) pokoj (N_{O=S(PK)}) aj rozvahu (N_{O=S(PK)}), vlastnosti (N_{P(ApPK)}) také nevšedné u dievčat v tých rokoch. (Jašík)*

b) Prístavok inkorporovaný do nominálnej syntagmy:

(16) *Plač (N_S) Rudka Lapina (N_{At=S(PK)}), Jergušovho malého brata (N_{P(ApPK)}), zaznieval do pachu svetovej vojny. (Ondrejov)*

Polopredikatívnu platnosť ApPK inkorporovanej do matricovej vety do pozície syntaktického substantíva dokážeme jej rozložením na dve jadrové vety (T_1). Rovnakú syntaktickú úroveň N_x a ApPK, ich rovnakú syntaktickú funkciu, dokážeme vzájomnou zamenou v stavbe vety (T_2):

(14a) T_1 : Vendelín Babinský kladie na stôl džbán s vínom. Vendelín Babinský je vlčindolský(m) richtár(om). T_2 : Vlčindolský richtár, Vendelín Babinský, kladie na stôl džbán s vínom.

(15a) T_1 : Nadobudla pokoj a rozvahu. Pokoj a rozvaha sú vlastnosti také nevšedné u dievčat v tých rokoch. T_2 : Nadobudla vlastnosti, pokoj a rozvahu, také nevšedné u dievčat v tých rokoch.

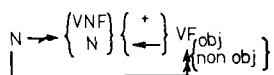
(16a) T_1 : Plač Rudka Lapina zaznieval do pachu svetovej vojny. Rudko Lapin bol Jergušov(ým) malý(m) brat(om). T_2 : Plač Jergušovho malého brata, Rudka Lapina, zaznieval do pachu svetovej vojny.

4. Syntaktické vzťahy úzko súvisia s charakterom a osobitosťou PK ako prechodnej syntactickej kategórie medzi vetným členom a vetou. Veta s PK má podobné syntaktické vzťahy ako jednoduché súvetie, o čom svedčí jej dvojzákladová transformácia na dve jadrové vety, resp. na jednoduché podraďovacie/priraďovacie súvetie. Veta s PK má dve predikatívne centrá: prvé vytvára (primárny) predikát, resp. vetný základ, vyjadrený VF; druhé predikatívne centrum je spravidla sprievodné, vytvára ho druhotný predikát, vyjadrený neurčitým slovesným tvarom, substantívom alebo adjektívom. Primárny predikát je bázou PK, ktorá môže byť bázou ďalšej PK (napr. *Po dvoch hodinách chôdze, prechádzajúc vřšky, vlniace sa nad rozvodnenou Kysucou, prišiel na železničnú stanicu.* (Jašík). Subjekt, činiteľ, nositeľ deja, alebo príznamku vyjadreného druhotným predikátom môže byť: (a) totožný so subjektom matricovej vety, (b) totožný s objektom vety, (c) všeobecný (implikovaný v infinitíve).

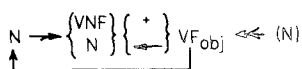
Všetky PK charakterizuje dvojitý syntaktický vzťah. Predikát PK sa spája s dvoma členmi verbálno-nominálnej, resp. nominálnej syntagmy zároveň, a to so subjektom PK polopredikatívnym vzťahom a s predikátom vety koordinatívnym, alebo determinatívnym vzťahom. Tieto syntaktické vzťahy s prvkami matricovej vety zovšeobecnene vzorcami vyjadrujeme takto:

A. verbálna skupina:

a) polovetné konštrukcie subjektové:

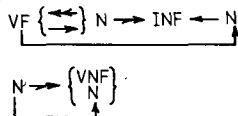

b) polovetné konštrukcie objektové:

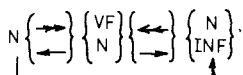

B. nominálna skupina:

a) prívlastkové polovetné konštrukcie:

b) prístavkové polovetné konštrukcie:

Syntaktické vzťahy PK sú, pravda, rozmanité, ale v rámci ostatných syntaktických vzťahov tvoria určitý systém.

Filozofická fakulta UPJŠ

Prešov, Grešova 3

Bibliografia

- BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.
- BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H.: Ke vztahu parataxe větné a členské. Československá rusistika, 23, 1978, s. 49—60.
- DANEŠ, F.: A Three-level Approach to Syntax. In: Travaux linguistiques de Prague. 1. Praha, Academia 1964, s. 225—240.
- GOTTHARDOVÁ-ŠTIBRANÁ, G. — RYBÁR, L.: Slovenský jazyk II. [Skriptum.] 1. vyd. Univerzita Komenského v Bratislave 1976, s. 28—31.
- Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970. 767 s.
- HRABĚ, V.: Polovetné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 94 s.
- HRBÁČEK, J.: Pokus o výklad prístavkového vztahu. Slovo a slovesnost, 33, 1972, s. 223—228.
- KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.
- KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 271 s.
- KOČIŠ, F.: Syntaktický a sémantický prvok v syntagme. Slovenská reč, 43, 1978, s. 14—22.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958. 335 s.
- MATHESIUS, V.: Reč a sloh. 2. vyd. [Edične pripravil J. Vachek] Praha, Československý spisovatel 1966, s. 72—81.
- MEŠČANINOV, I. I.: Členy predloženiya i časti reči. Leningrad, Nauka 1978. 387 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 353—356.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 384—409.
- MOŠKO, G.: Klasifikácia polovetných konštrukcií. Slovenská reč, 42, 1977, s. 107—116.
- MOŠKO, G.: Miesto polovetných konštrukcií v syntaxi. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 48—59.
- MOŠKO, G.: Podmetová polovetná konštrukcia. Slovenská reč, 43, 1978 a, s. 93—102.
- MOŠKO, G.: Príslovková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia. Slovenská reč, 44, 1979, s. 237—246.
- MOŠKO, G.: Prístavok, rovnorodý a viacnásobný vetný člen. Slovenská reč, 45, 1980, s. 32—41.
- ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 141—150.
- ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. 1. vyd. [Skriptum.] Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 200 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 184 s.

SABOL, J.: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava 1977, s. 24, 52.

SCHNEK, R. — KRIŠTOF, Š. — HOLÝ, J.: Učebnica slovenského jazyka II. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 17—27.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba, 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 52—54.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПОЛУПРЕДИКАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

Резюме

Автор исследует синтаксические отношения полупредикативных конструкций, которые тесно связаны с характером и своеобразием полупредикативных конструкций как промежуточной синтаксической категории между членом предложения и предложением. Предложение с полупредикативной конструкцией имеет подобные синтаксические отношения как сложное предложение, о чем свидетельствует его трансформация на два ядровых предложения, или на сложное подчинительное/сочинительное предложение. Предложение с полупредикативной конструкцией имеет два предикативных центра: первый образует сказуемое, выраженное определенной формой глагола; второй предикативный центр, обычно сопроводительный, образует второстепенное сказуемое, выраженное неопределенной формой глагола, именем существительным или именем прилагательным. Сказуемое в предложении является базой полупредикативной конструкции, которая может быть базой для последующей полупредикативной конструкции.

Все полупредикативные конструкции характеризует двойная синтаксическая связь. Предикат полупредикативной конструкции соединяется с двумя членами глагольно-именного, или именного словосочетания одновременно, а именно с субъектом полупредикативной конструкции полупредикативной связью, а со сказуемым предложения сочинительной, или подчинительной связью.

O ROZLIČNÝCH DRUHOCH NÁREČOVEJ SLOVOTVORNEJ DIFERENCIÁCIE

FERDINAND BUFFA

1. Jedným z hlavných znakov nárečí je ich zemepisná diferencovanosť, v ktorej sa odráža — okrem iného — najmä relatívne samostatný vývin jednotlivých nárečových celkov, v minulosti pomerne značne od seba izolovaných. Táto diferencovanosť sa týka všetkých jazykových plánov nárečí, ako o tom preukazuje svedčí ich doterajší výskum jazykozemepisnou metódou. Pozoruhodná je nárečová diferencovanosť najmä v oblasti tvorenia slov vzhľadom na aktívnu účasť používateľov jednotlivých nárečí na tvorbe mnohých svojských odvodenín, hoci sa vychádzalo zo skoro rovnakého slovného fondu a boli k dispozícii v zásade jednaké slovtvorné prostriedky a možnosti. Tieto možnosti a prostriedky jednotlivé nárečia však nevyužívali v každej situácii totožne, ale často svojsky, takže sú medzi nimi časté rozdiely, a to rozličného druhu. Za základné podkladáme také rozdiely, ktoré sa týkajú nie jednotlivých slov, ale celého slovtvorného typu, pretože sú to systémové znaky jednotlivých nárečových celkov. Aj tieto systémové nárečové slovtvorné diferenciacie môžu byť rozličného druhu, ako na to poukazujeme v tomto príspevku.

2.1. Medzi jednotlivými nárečiami sú najčastejšie protikladné slovtvorné diferencie, to znamená, že proti istému slovtvornému typu v jednom nárečí stojí v inom nárečí iný slovtvorný typ. Prítom ako najbežnejšie bývajú medzi takýmito slovtvornými typmi rozdiely v afixoch pri spoločnom slovtvornom základe. Ide spravidla o to, že jednotlivé nárečia spája pri takýchto názvoch spoločný motivačný znak (zafixovaný v spoločnom slovtvornom základe), ale odlišuje ich samostatná afixálna morféma. Obyčajne tu ide o samostatný výber jedného zo synonymných afixov, v čom sa prejavuje originalnosť jednotlivých nárečí. Tak napr. desubstantívne názvy niektorých ľudských činností sa tvoria v istých nárečiach sufixom — *čina* (typu *stolárčina, murárčina, drotárčina, šusterčina*), v iných sufixom *-stvo* (*stolárstvo, murárstvo, drotárstvo, šusterstvo*) alebo sufixom *-ka* (*stolárka, murárka...*). Podobne napr. pri deverbatívnych adjektívach sa v niektorých nárečiach tvoria výrazy so sufixom *-(l)avý* (typu *meňavý, blišťavý, štíplavý, boľavý, drapľavý*), kým v iných nárečiach im zodpovedajú podoby so sufixom *-áci* (*meňáci, bliščáci, ščipáci, boľáci, drapáci*). Tu ná možno uviesť aj celý rad slov s tzv. viazaným slovtvorným základom, v ktorých časť našich nárečí má podoby so sufixom *-ica* a iná časť podoby s *-ka* (teda oba sufixy s pôvodným deminutívnym významom) typu *prepelica* — *prepilka, lyžica* — *lyžka, kačica* — *kačka* a pod.

Pri uvedených protikladoch však môžu byť aj také prípady, že aj v nárečiach napr. s odvodeninami typu *prepelica* môžu sa vyskytnúť aj slová typu *čiapka*. V takom prípade ide vlastne o diferencie v produktivite, presnejšie v zastúpení istých typov v jednotlivých nárečiach. Napr. v niektorých nárečiach sú veľmi produktívne mužské deminutíva so sufixom *-ík/-ik* (typu *krôčik, drúčik, vtáčik, tlčík, háčik, pásik...*), kým v iných nárečiach sú oproti nim podoby so sufixom *-ek/-ok* (typu *kroček, družek, vtaček...*), ale v iných slovách môže byť situácia aj opačná: aj nárečia s uvedenými formami na *-ík* majú deminutíva s *-ek/-ok*. Podobne nejednaké zastúpenie v nárečiach majú pri jednotlivých slovách napr. aj deminutívne adjektívne formy typu *malíčký — malučký — maľunký — malinký* a pod.

2.2. Medzi niektorými nárečiami bývajú zriedkavejšie aj také protikladné slovo- tvorné diferencie, pri ktorých medzi jednotlivými typmi sú rozdiely v slovo tvorných základoch pri spoločných afixoch. Pritom ide spravidla o samostatné využívanie istého slovo tvorného typu spoločného pre porovnávané nárečia. Tak napr. názvy nástrojov sa v slovenských nárečiach tvoria typickými sufixmi *-dlo, -ák, -č, -áč, -ník...*, ktoré sa však v jednotlivých nárečiach môžu viazať na rozličné lexémy. Napr. nástroj na pučenie zemiakov má v nárečiach takéto odvodené názvy (medzi ktorými sú protiklady tak pri slovo tvorných základoch, ako aj pri afixoch): *tlačidlo — pučidlo — dusidlo — dlavidlo — mačkadlo; tlačiak — pučiak — gňabák — dusiak — dlaviak; dusič — dlavič — pichač — štuchač — dlabač* a pod.

Teoreticky sem patria aj prípady, v ktorých nerovnakosť slovo tvorných základov je objektívna nutnosť. Sú to napr. obyvateľské mená, názvy pre príslušníkov rodín (manželiek, synov, dcér) a pod. Napr. z obyvateľských mien môžeme uviesť prípady ako: *Skaličan — Važtan — Širočan; Myjavec — Krivec — Kvačanec; Neštišár — Klačanár — Nedanovčiar...* a z názvov manželiek: *Kováčka — Majerka — Kolárka; Gabánička — Kačánička — Fábrička; Noskovka — Staňovka — Var govka; Hečkula — Bartkula; Pavlikaňa — Kovaľana* a pod.

3.1. Zriedkavejšie sa vyskytujú medzi nárečiami aj neprotikladné slovo tvorné diferencie, t. j. také, keď proti istému slovo tvornému typu v jednom nárečí nestojí v inom nárečí iný slovo tvorný typ. Ide teda o výskyt istého slovo tvorného typu iba na určitej oblasti, len v niektorých nárečiach a ten je pre ne dôležitým charakterizačným znakom. Tak napr. názvy koláčov typu *lekvárnik, jablčník, makovník* nie sú známe vo všetkých nárečiach; v niektorých sú za ne dvojslovné pomenovania typu *lekvárový koláč*, resp. *koláč s lekvárom*. Podobne odvodeniny typu *ovsienka, jačmienka, pšeničnianka* na pomenovanie druhov slamy sú známe iba v niektorých nárečiach, kým inde prevláda dvojslovné pomenovanie typu *ovsená (jačmenná...)* slama.

3.2. Za osobitný druh neprotikladných slovo tvorných diferencií možno označiť tie prípady, keď proti istému slovo tvornému typu v jednom nárečí stojí v inom nárečí iba jedno-dve slová tohto typu. V takomto prípade nestoja proti sebe slovo tvorné typy, pretože výskyt takýchto sporadických slov býva spravidla dôsledkom lexi-

kálnych prevzatí z iných nárečí alebo zo spisovného jazyka. Napr. v stredoslov. nárečiach sú značne zastúpené látkové názvy so sufixom *-ivo* (typu *palivo*, *stelivo*, *jedivo*); vo východoslov. nárečiach sú z nich známe iba jednotlivé slová (napr. *mlivo*). Podobne napr. v oravských nárečiach sú časté názvy nápojov a jedál so sufixom *-ica* (typu *čerešňovica*, *kapustnica*, *mrvenica*, *vaječnica*...); v šarišských nárečiach sú takéto názvy ojedinelé (napr. *slivovica*).

4. Okrem uvedených základných (t. j. systémových) slovotvorných diferencií sú medzi nárečiami aj vedľajšie slovotvorné diferencie, ktoré vytvárajú jednotlivé, osihotené slová, nie slovotvorné typy. Podľa našich doterajších výskumov takýchto jednotlivých odvodenín nevytvárajúcich v nárečiach slovotvorný typ je pomerne hodne; je však otázka, nakoľko je náš výskum úplný. Je možné, že dnes už iba raz doložená odvodenina je pozostatkom dávneho, možno málo produktívneho typu, no je možné aj to, že ide o lexikálnu výpožičku z iného nárečia alebo z príbuzného jazyka. Nie je vylúčené ani to, že popri niektorých takýchto jednotlivých odvodeninách existujú v nárečí aj ďalšie odvodeniny tohto typu, ale ich nemáme zachytené. Preto takéto izolované odvodeniny nezaraďujeme mechanicky do lexikálnej oblasti, hoci k nej pre svoju izolovanosť inklinujú.

Aj spomínané diferencie v jednotlivých slovách môžu byť protikladné (napr. *kováč — kovaľ*) i neprotikladné (napr. *opätok — apces*). I keď takáto jednotlivá odvodenina nemá pre skúmané nárečie podstatný význam, no z viacerých takýchto prípadov možno už urobiť aj závažnejšie závery napr. o vzťahu k susedným nárečiam alebo jazykom, o dávnejšej slovotvornej situácii v skúmanej oblasti a pod.

5. Z hľadiska slovotvorného systému rozlišujeme v nárečiach základné a vedľajšie slovotvorné diferencie. Základné diferencie vytvárajú rozdiely medzi slovotvornými typmi; vedľajšie diferencie tvoria rozdiely medzi izolovanými odvodenými slovami. Uvedené diferencie bývajú spravidla protikladné, keď proti istému slovotvornému typu alebo istej odvodenine stojí v inom nárečí iný slovotvorný typ alebo iná odvodenina. Zriedkavejšie sú neprotikladné slovotvorné diferencie, keď sa slovotvorný typ alebo odvodenina vyskytuje iba v istých nárečiach; v iných nárečiach býva v tom istom význame alebo iný typ pomenovania (napr. dvojslovné) alebo vôbec chýba ekvivalent.

Uvedené, najmä základné a protikladné slovotvorné diferencie medzi nárečiami sú ich dôležitým charakterizačným znakom. Niektoré z nich sú staršieho pôvodu (napr. typ *kačica — kačka*), no väčšinou ide o novšie rozdiely medzi nárečiami, ktoré svedčia o pomerne samostatnom využívaní totožných slovotvorných možností v jednotlivých nárečiach istého národného jazyka.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

О РАЗЛИЧНЫХ ВИДАХ ДИАЛЕКТНОЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ

Резюме

Между отдельными диалектами могут быть как основные, системные словообразовательные различия, т. е. различия между словообразовательными типами, так и вторичные различия, образуемые отдельными словами. Приведенные различия бывают, как правило, противоположными, изредка и непротивоположными – в случаях, когда один словообразовательный тип или даже изолированное производное слово встречается лишь в определенном диалекте, в то время как в другом диалекте эквивалентом служит другой тип наименования. Иногда речь может идти и о различиях между отдельными диалектами, касающихся продуктивности некоторых словообразовательных типов.

DISKUSIE

NIEKTORÉ OTÁZKY FONOLÓGIE PRAŽSKEJ ŠKOLY PODĽA SLOVENSKEJ FONOLÓGIE EUGENA PAULINYHO

ÁBEL KRÁČ

V našej jazykovede sa rozvinula diskusia o niektorých základných otázkach zvukového plánu jazyka (porov. Kultúra slova 1974—1976, Slovenská reč 1977—1978). Ide v nej najmä o niektoré otázky fonologickej teórie, o súvislosti a vzťahy fonetiky a fonológie a o niektoré aplikačné závery pre spisovnú jazykovú prax, ale aj o otázky metodologické. Diskusiu začal a ďalej ju rozvíja prof. E. Pauliny. O pozitívnych výsledkoch tejto diskusie prináša najnovšie svedectvo jeho posledná publikácia. Na väčšej ploche diskutuje v nej so svojimi oponentmi a predkladá riešenia, ktoré majú fonologické (resp. aj fonetické) bádania postaviť na pevný a bádateľsky perspektívny základ.

Tretie spracovanie všeobecnej a slovenskej fonológie (E. Pauliny: *Slovenská fonológia*. Bratislava, SPN 1979. 212 s.) nie je tretím vydaním jeho známej práce, lež — ako sám hovorí v úvode — je to celkom nová kniha. A treba povedať, že je to najlepšie a najpodnetnejšie slovenské spracovanie všeobecnej a slovenskej fonológie. Autor zreteľne prekračuje aj rámec, ktorý tejto práci sám určil, a to tak obsahom a dosahom, ako aj samou formou práce. Je záslužné, že ju Slovenské pedagogické nakladateľstvo vydalo napriek tomu, že to evidentne nie je učebnicový text.

E. Pauliny podáva výrazné svedectvo, že nie je iba obhajcom a aplikátorom výdobytkov Pražskej školy, lež aj tvorivým rozvíjateľom niektorých jej myšlienok v súvislosti s novými poznatkami o jazyku a rečovom dorozumívaní.

Nasledujúci text nie je recenzia knižky E. Paulinyho. Dotýka sa iba všeobecnej časti tejto knižky. Moje úvahy a eventuálne polemiky nemožno vykladať ako odmietanie častí alebo celkov tejto práce, ako vyhľadávanie sporných alebo nejasných miest, alebo nedocenenie autorovej odvahy vracáť sa v novej lingvistickej situácii k starším problémom. Neformálne a nedvojzmyselne chcem vyzdvihnúť, že k výdobytkom tejto práce rátam aj jej nevyhnutne provokujúce pôsobenie na našu lingvistiku. Osobitne oceňujem autorovu odvahu vyrovnávať sa s novými faktami a tvorivý nepokoj, ktorého výsledkom sú aj nové korekcie jeho vlastných fonologických systematik slovenčiny.

Vyzdvihnúť chcem aj jednoduchý, jasný a vo výrazových prostriedkoch miestami úsporný, logicky priamočiary, až „nátlakový“ štýl autora, tento paulinyovský štýl,

ktorý autorovi umožňuje zreteľne vykresliť jeho myšlienkové konštrukcie, pričom nezahmlieva ani zložité problémy (ako sa nám to dosť často stáva), lež obnažuje jadro veci tak, že to niekedy navádza i zvädza čitateľa k novým otázkam a niekde aj k polemikám.

Oproti predchádzajúcim dvom knižným spracovaniam tejto látky nová knižka E. Paulinyho sa líši najmä tromi črtami: 1. Fonologické úvahy a analýzy zaraďuje do širokej súvislosti komunikačných javov a fonologickú teóriu vyvodzuje z týchto najvšeobecnejších základov. 2. Práca sa vyznačuje silným diskusným a polemickým pozadím výkladov a úvah, najmä polemikou s niektorými tézami iných autorov a aj so závermi, ktoré sa o iné tézy opierajú. 3. Táto práca je súčasne ďalším pokusom o novú fonologickú interpretáciu slovenčiny, najmä pokusom o dôslednejšie využitie známych fonetických údajov o slovenčine. Práca obsahuje aj dlhšiu, rozsahom i spracovaním skoro osamostatnenú kapitolu o slabike.

Nemožno ani na chvíľu pochybovať, že študenti príslušných odborov na vysokých školách by túto prácu (a takéto texty) mali študovať v čo najväčšom rozsahu. No terajšie zaradenie fonetiky a fonológie do štúdia filologických odborov a aj náš študijný trend dáva málo šancí na učebnicové využitie tejto publikácie. O to podnetnejšia je však pre lingvistu.

Osobitne treba privítať, že v prvej časti *Slovenskej fonológie* sa preberajú niektoré elementárne pojmy z oblasti komunikácie. E. Pauliny ukázal, že je tu veľmi užitočné východisko pre všeobecné fonologické úvahy. Autor reprodukuje čiastočne upravenú sústavu zložiek a prvkov komunikácie, ktorú potom využíva na argumentáciu nevyhnutnosti kódovania a dekódovania, a teda aj prítomnosti znakovej sústavy v komunikácii. (Sám by som za východiskový pojem v takejto práci volil pojem informácie.) Príznačné je, že pojem jazyka (kódu) ako jedného z prvkov komunikačných prostriedkov podľa citovanej literatúry nahradil pojmom „dorozumievacia sústava“. No úsilie o najvšeobecnejšie možné podanie základných komunikačných prvkov nevyžaduje túto úpravu. (Úprava nebola nevyhnutná ani pre udanie základných predpokladov rečového dorozumievania, ako ich potom nachádzame na s. 21.) Vzniká tu, pravda, otázka, ako sa vyhnúť splynutiu a súčasne úplnému odtrhnutiu semiotického a lingvistického pohľadu na jazyk rečového dorozumievania. V tejto práci slovo a znak splyvajú, autor ich skoro voľne zamieňa (porov. s. 14).

Pravda je, že slovo a znak sa v bežnej interpretácii znaku svojim rozsahom kryjú a pri bilaterálnej interpretácii jazykového znaku jestvuje úplná paralela k dvom stránkam slova. No podľa môjho úsudku táto skutočnosť ešte nestačí na ich stotožnenie. Treba vyzdvihnúť, že slovo a znak patria do aparátu rozličných teórií. Ich cieľom je poukázať na rozličné aspekty jestvovania toho istého javu a na rozličné stupne a spôsoby jeho sociálneho fungovania a využívania. V knižke *Model rečového mechanizmu* a potom aj v osobitnej štúdii (Král, 1974) pokúsil som sa podrobnejšie argumentovať, že slovo a znak patria do rozličných úrovní percepčného spracovania rečového signálu a pravdepodobne vystupujú na rozličných miestach

rečového mechanizmu. Z toho som vyvodzoval určité dôsledky aj pre chápanie ich podstaty a teoretickej (explikačnej) hodnoty.

Pojem slova patrí do klasického aparátu lingvistiky. Určitý jav v oblasti rečového dorozumievania možno ním označiť iba z určitého aspektu. Azda by sa mohol vhodne označiť ako aspekt pozorovací a principiálne staticko-opisný. Pojem znaku má naproti tomu oveľa širší rozsah. Možno ním vysvetľovať aj rozličné *semiotické* javy iného druhu a podľa môjho úsudku sa doňho musí reflektovať aj dynamická zložka semiózy. Z toho vychodia viaceré dôsledky na chápanie obsahu pojmu „znak“ oproti pojmu „slovo“. Preto tam, kde sa uplatňuje semiotický pohľad na javy rečového dorozumievania, možno odôvodnene a jednoznačne hovoriť iba o znaku, nie o slove.

Vrátiť sa treba aj k otázke, či by nebolo vhodné terminologicky jednoznačne zachytiť špecifikum semiotického procesu v okruhu rečového dorozumievania oproti iným druhom semiózy tak, že by sa odlišil „znak“ a „jazykový znak“. (Odôvodnil som to v citovanej práci.) V Slovenskej fonológii sú náznaky tohto postoja. Tak sa napr. na s. 14 (podobne na s. 20) výslovne zdôrazňuje bilaterálnosť *jazykového znaku*. Lenže hneď ďalej sa píše, že do sféry *znaku* patrí nielen formálna, ale aj významová stránka. Znakový charakter sa prisudzuje aj telegrafickej komunikácii, pričom je zrejmé, že tu o bilaterálnosti nemôže byť ani reči.

Treba poznamenať, že autor očividne neodmieta možnosť unilaterálneho chápania znaku (odsek 0.31), no odmieta unilaterálnu interpretáciu jazykového znaku. Lenže vznikajú nové nejasnosti, ak sa súčasne píše, že „konkrétny rečový signál nie je... označujúcim (signifiant) len pre psychický obsah komunikovanej informácie. Je označujúcim celej jazykovej stránky komunikovanej informácie, obsahovej i formálnej“ (s. 19—20). Tu by zasa bolo treba dôsledne rozlišovať *signál* a *znak*. Aj ďalej sa totiž pojem signálu chápe neurčito — napr. v súvislosti s významom. Lepšie by bolo hovoriť, že červené svetlo nesie informáciu (nie význam) a nemalo by sa hovoriť „o význame psychického obsahu“, lež jednoducho iba o *psychickom obsahu* (s. 14).

Ako som už podotkol, E. Pauliny upravil reprodukovanosť schému komunikačných zložiek a prvkov tak, že medzi komunikačné prostriedky povedľa signálu nedáva jazyk (kód), lež používa menej prehľadné označenie „dorozumievacia sústava“. Tú podľa textu na s. 21 (a pre potreby nasledujúcich výkladov) rozkladá na sústavu jazykových znakov a na gramatiku, ktorá má na strane odosielateľa syntetizujúcu, na strane prijímateľa analyzujúcu organizačnú funkciu, pravda, podľa autora iba od úrovne znaku (jazykového znaku). Predpokladá totiž gramatickú kompetenciu zoraďovania znakov a chápania zmyslu (?) zoraďovania znakov. No už tu by bolo treba (osobitne z pedagogického hľadiska) a práve pri autorovom postoji vyjadriť aj možnosť (potrebu) kompozície a dekompozície jazykového znaku, resp. toho, „čo tvorí označujúcu stránku prvkov jazykového systému“ (s. 22) a vysvetliť „jazykovú platnosť toho, čo je v jednotkách jazykového systému označujúcim (signifiant)“

(s. 23). Nie je tiež celkom jasné, prečo sa hovorí, že „existujú pravidlá, t. j. gramatika, podľa ktorej sa chápe zmysel zoradenia jazykových znakov“ na strane prijímateľa správy, keď sa tu ešte zavádza osobitný stupeň na prevod zoradených jazykových znakov na psychický obsah. Nazdávam sa, že je užitočné ponechať pojem „zmysel“ pre oblasť vety (výpovede), lebo práve v takýchto menej jasných prípadoch môžu inak vzniknúť nedorozumenia. Tu ide, ako sa nazdávam, skôr o interpretáciu (o chápanie, vnímanie) vzťahov zoradených jazykových znakov, ktoré práve v tomto zoradení tvoria zložitejší myšlienkový obsah, t. j. tvoria zmysel správy.

Okrem toho sa tu dosť zreteľne ukazuje komplikácia, ktorá vzniká pri stotožňovaní semiotického a lingvistického výkladu (resp. pri miešaní príslušných pojmov). Zo semiotického hľadiska nie je totiž nevyhnutné budovať teóriu, ktorá by svoje procedúry začínala rozkladaním znaku na menšie lineárne zložky. No v lingvistike sa bez podobného postupu, bez znalostí o stavbe slova, nezaobídeme. Pojem výberu jazykových znakov (odsek 0.35) môže iba veľmi nejasne implikovať aj také predpoklady tohto procesu, ktoré súvisia s formálnou stavbou a ktoré by sa potom mohli eventuálne predpokladať už aj v obsahu pojmu „sústava jazykových znakov“ (s. 21) a v pojme „dorozumievacia sústava“ (s. 11). A ak by sme si osvojili autorovo stanovisko, mali by sme žiadať, aby sa tu potom práve z pedagogického hľadiska aspoň axiomaticky uviedlo, že jestvuje systém jazykových znakov, t. j. systém dvoch organizácií — v rovine formy (označujúceho) a v rovine obsahu (označovaného). Keby sme však pritom chceli vystačiť s pojmom gramatiky, nemohli by sme ju ani v približných východiskových tézach definovať ako „pravidlá na zoradovanie znakov“ a na chápanie zmyslu tohto zoradenia (s. 21).

Pojem znaku je nejasný aj na iných miestach (napr. v odseku 0.35), kde sa hovorí o systémových a nesystémových znakoch. Nejasnosť sa ďalej prehlbuje tým, že nevedno, či sa myslí na jazykové znaky, či azda na znak vôbec.

Pedagogické určenie tejto práce si ďalej vynútilo názorný príklad, čo sú zložky a prvky komunikácie. No znova sa potvrdzuje, aké riziko sa skrýva v zjednodušeniach. Autor napr. za prijímač pri telegrafickom spojení pokladá raz sám telegrafický prístroj (s. 12), inokedy hovorí, že „v prijímači sa signál pri prijatí dekoduje (telegrafista ho „prečíta“)“ (s. 13). Lenže ak sa kódovanie uskutočňuje v prijímači tak, že ho telegrafista prečíta, potom je telegrafista súčasťou prijímača (a pravdaže, aj vysielачa). Iba tak možno hovoriť o kódovaní a dekodovaní v telegrafii. Rovnako je rozporné, ak sa pojem dekodovania pri telegrafii spája raz s čítaním telegrafných značiek, inokedy s prechodom od Morseovej abecedy do písomnej podoby, teda s prechodom od jednej zaznačovacej sústavy k druhej (s. 13). Z čítania totiž nemôžeme vylúčiť „rozumenie“. A rozumenie je iné dekodovanie ako prechod od jednej zaznačovacej sústavy k druhej. Vystupuje tu vlastne potreba rozlišovať dva druhy kódovania (dvojité kódovanie) — kódovanie hlavnej informácie do nosnej a kódovanie nosnej informácie do signálu (podobne treba rozlišovať aj dvojité

dekódovanie). Protirečivé je tu opäť aj poňatie signálu. Hovorí sa, že nositeľom signálu je zapájaný a prerušovaný elektrický prúd. Podľa toho je signál niečo, čo prúd iba nesie. No ďalej sa zasa práve prerušovaný elektrický prúd pokladá za signál: („Príslušným zapájaním a prerušovaním elektrického prúdu sa utvorí a vyšle najprv signál pre *m*, teda (— —)... Tento signál...“ (s. 13).

Osobitnú pozornosť si vynucuje autorovo stanovisko ku vzťahom fonetiky a fonológie. Autor vychádza z N. S. Trubeckého a vostruje vzťahy fonetiky a fonológie až do roviny konkurencie a principiálnych protirečení. Ak by sme väčšiu váhu prikladali jeho vlastným fonologickým výkladom o fonetických vlastnostiach a dištingtívnych príznakoch v interpretácii slovenského materiálu, mohli by sme sa azda domnievať, že v teoretickej časti, ktorá im predchádza, ide iba o polemické vyhrotenie diskusie. A mohli by sme sa ešte domnievať, že je to iba diktát tradície a sila zotrvačnosti alebo azda problém redakcie staršieho textu (čo je veľmi ťažká úloha). No tak pedagogické ako aj vedecké určenie tejto práce vyžaduje, aby sme odhliadli od dohadov, prečo je to tak, ako je, a aby sme k tomu zaujali stanovisko.

Nijako nemožno súhlasiť s tvrdením, že fonológia sa „ešte dnes... stavia kriticky a polemicky proti fonetickému chápaniu zvukovej stránky jazykových javov“. (Pritom autor sám hneď ďalej pokračuje: „V každom prípade však teoretická fonológia stavia na bezpečných zisteniach fonetiky“ — s. 25). „Boj“ fonetiky a fonológie o právo na lingvistickú existenciu, „boj“ o pole ich pôsobnosti a o ich zmysel, o spôsob a význam poznávania, poznania a opisu zvukovej stránky ľudskej reči (v širokom zmysle tohto výrazu) je už dávnejšie dobojovaný. Azda ešte nevznikla úplná a všeobecne prijímaná syntéza týchto dvoch pôvodne (no iba čiastočne) protiúdicích bádateľských postupov a metód. No je to určite skôr personálna otázka, a čiastočne azda aj otázka metateórie. A samozrejme otázka tradície. Tak či onak, rozvádzanie týchto diskusií má dnes už iba historickú cenu.

Detaily jednotnej teórie ešte nie sú dopracované a je iste symptomatické, že súčasne stojí pred vedou už dávnejšie naliehavá (i ekonomicky vážna) úloha technicky simulovať hovoriaceho a počúvajúceho (rozumejúceho) človeka ako automat prijímajúci a spracúvajúci jazykovú informáciu vo zvukovej reči bez väčších obmedzení. Pri riešení tejto úlohy sa totiž nevystačilo ani s výdobytkami fonológie, ani s doterajšími výdobytkami fonetiky. Možno sa domnievať, že takýto úspech by si vynútil aj prehodnotenie niektorých téz fonológie a od nich závislých fonetických postupov opisu signálu. Mohol by si vynútiť ich syntézu vo všeobecnejšej teórii. (Nemožno však prehliadnuť, že sú tu aj rozličné technické ťažkosti.) Inak — dnes už nie je ani prekvapujúce ani nové, ak sa zdôrazňuje jednota fonetiky a fonológie.

Uvediem aspoň dva dosť reprezentatívne príklady, aby som poukázal na vyústenie tejto staršej diskusie. H. Pilch (1964, s. 104) píše: Da wir „Phonetik“ und „Phonologie“ als einheitliches Sachgebiet betrachten...“; „Die phonematische Analyse belangt ihrerseits Kenntnis der Schallmerkmale, und zwar nicht nur der distinktiven, sondern sämtlicher Schallmerkmale. Die phonematische Analyse schliesst nämlich auch die Phonemvarianten ein und klassifiziert diese nach dem Kriterium Phonetischer

Verwandtschaft, d. h. nach ihren „phonetischen“ Merkmalen. Sie ist also nicht eine abgekürzte „phonetische“ Analyse. Überhaupt besteht in der Praxis keine Alternative zwischen „phonetischer“ und „phonologischer“ Betrachtungsweise. Die eingebügelte Scheidung von Phonetik und Phonologie halten wir daher in der Praxis heute nicht mehr für zweckmässig.“

B. Malmberg r. 1962 napísal: „...the Preliminaries to Speech Analysis by Jakobson-Fant-Halle (1952) were the first real attempt at a methodological synthesis within this field. Phonetics and phonemics are longer opposed to each other as thesis and antithesis. For the past ten years the synthesis has been a fact. The fruitless disputes between „phoneticians“ and „phonemicists“ („phonologists“) now belong to history“ (Malmberg, 1971, s. 233).

Nijako nemožno obhájiť ani tézu, že „fonetika, skúmajúc zvukovú stavbu a fyzikálne vlastnosti ľudskej reči, utvára analýzu, ktorá nie je zhodná so životnou praxou pri používaní jazyka“ (s. 25). Vychádzam z toho, že zvukový signál reči je objektívna realita a jeho fonetická analýza a opis, taká analýza a taký opis, ako ich fonetika robí najmenej niekoľko desaťročí, sú prinajmenšom rovnako zhodné so životnou praxou pri používaní jazyka ako analýzy klasicky fonologické. S nepodstatným obmedzením môžeme povedať, že všetko, čo sa deje pri rečovom dorozumívaní (pri jazykovej komunikácii zvukovou rečou), deje sa na základe zvukového signálu reči, a všetko čo sa pritom ako jazykový fakt identifikuje, musí sa opierať o fakt (fakty) signálový. V tomto (ale iba v tomto) zmysle je v ľudskom mozgu pri vnímaní reči iba to, čo bolo predtým ako jazyková (fonologická) realita v signáli, pravda, ako *signálová* realita. To však nemá znamenať, že ak napr. predpokladáme, že jestvuje určitý rad foném ako stálych, nemenných a „bodových“ jednotiek, že takýto rad musí byť aj na rovine signálu. Veď práve preto, že táto paralelnosť tu nejestvuje, hovoríme často o transformáciách. No ak sa niečo na základe formy jazykovo diferencuje, musí byť pre túto diferenciáciu predpoklad v tom, z čoho (na základe čoho) sa táto diferenciácia uskutočňuje. A to je signál. Zvukový signál reči.

Pri vedeckej analýze týchto faktov sa pôvodne spontánne (hoci nie bezvýnimočne), dnes však s vedeckým odôvodnením postupuje tak, že sa rešpektujú rozličné stupne analýz a opisov a rozličné stupne abstrakcie (v spomenutej práci B. Malmberga sa rozlišujú štyri takéto stupne abstrakcie a opisu). Z nich každý je rovnako odôvodnený a užitočný a cez každý z nich sa prehľbuje naše poznanie skúmanej oblasti. Jeden bez druhého sú vlastne nemysliteľné. Možno dokonca vysloviť domnienku, že takéto stupne sú všeobecnou súčasťou mechanizmov nášho naivného a nevedomovaného odrážania skutočnosti ako podvedomé kroky postupujúcej abstrakcie, ako automatizovaná podvedomá činnosť odrážacích procesov. Pre vedecké poznanie je špecifické, že určité poznávacie postupy a formy sa osamostatňujú až do rozsahu autonómnych štruktúr, v ktorých platia určité vzťahy a určité zákonitosti. Potom však aj výroky, v ktorých sa formulujú výsledky poznávacích procesov, môžu byť pravdivé iba pre ten výsek skutočnosti, v ktorej sa uskutočňovali poznávacie procesy. Nemôžeme nimi bez rizík vysvetľovať to, čo je za ich hranicami. (Preto je metodologicky neprípustný výklad o kombinatórnych variantoch pomocou stereotypov, ako je v závere kapitoly 2.2. na s. 73.) No pri

takomto postupe nemôžeme zasa izolovať jednotlivé poznávacie stupne (t. j. rozličné stupne abstrakcie) ani ich absolutizovať tak, že by sme iba nimi chceli vysvetliť aj iné alebo dokonca všetky ostatné stupne, t. j. všetky stránky javu, ktorého sa dotýkame. Nevyhnutne by nás to zaháňalo do pozícií subjektivismu, subjektívneho idealizmu, alebo inokedy zasa do pozícií vulgárneho materializmu. Preto teda ani proklamovaná fonologická analýza, a to ani taká, ktorá „prihliada“ na fonetické fakty, nie je zhodná so životnou praxou ani totalitou, ani prioritou jej subjektívne kontrolovanej (t. j. reálne uvedomovanej) časti. V životnej praxi (v tomto prípade v jazykovej a rečovej praxi) si ani hovoriaci ani počúvajúci neuvedomuje dištingtívne vlastnosti a protiklady tak, ako to môžeme imitovať napr. komutačnými testami alebo inými vedeckými procedúrami. Hovoriaci (počúvajúci) človek nepozoruje „ako“, lež „čo“. Pozorovanie „ako“ je už príznakové, v mnohých prípadoch rušivé, inokedy funkčne využívané práve ako „čo“. No to zasa neznačí, že fonologické pozorovanie je falošné. Falošná však môže byť jeho aplikácia, t. j. projekcia do iných rovín a výsekov skutočnosti, než bol ten, v ktorom sa uskutočňovalo samo pozorovanie.

Na druhej strane, ak fonetik zistí, že v slovenčine sa v určitých pozíciách ustálene vyslovuje tzv. šumové *v*, ak zistí, že neznelosť sa ustálene kombinuje s väčšou mierou napätosti a pri záverových spoluhláskach s väčšou silou záveru a so silnejšou explóziou než znelosť, tak tieto fonetické fakty sú prinajmenšom rovnako tvrdou skutočnosťou životnej praxe ako hociktoré fonologické fakty. Fonetická analýza by iba vtedy nebola zhodná so životnou praxou, keby sa ňou v slovenčine v rozpore s poznanou fonologickou štruktúrou popierala jestvujúca hierarchia, t. j. smer závislosti týchto a podobných faktov, čiže jazyková primárnosť fonologického protikladu znelosti-neznelosti a spôsob jazykovej interpretácie tohto súboru javov. No to znova neznamená, že v tomto súbore je dôležitá iba znelosť-neznelosť.

Na rovine fonetického pozorovania a abstrakcie platia špecifické zákonitosti v správaní pozorovaného javu — bez osobitných argumentácií môžeme ich priamo stotožniť s ortoepickou (a ortofonickou) normou. Preto sa teda v spisovnej slovenčine nehovorí [ceŋa, tenkí], lež iba [cena, teŋkí], a podobne (wbiť, fpiť, pad.núť) (w označuje tzv. šumové *v*, bodka za *d* označuje nazálnu explóziu *d*). Atď.

Známe je aj to, že redundantnosť je predpoklad jazykového dorozumievania vo zvukovej reči (nie je to zbytočný a rušivý balast) a že aj tu jestvujú pevné zákonitosti, ktoré možno definovať napr. štatisticky (porov. B. Malmberg, 1971, s. 246), takže môžeme predpovedať výskyt a správanie javov a môžeme ich aj využívať. A v rečovom dorozumívaní sa takéto javy v plnej miere prakticky aj využívajú.

Tak sa potom nedá prijať ani taká interpretácia vzťahov hlásky a fonémy, akú nachádzame v kapitole 1.4 (s. 27—34) v práci E. Paulinyho.

Musím sa vrátiť k stanovisku, ktoré som podrobnejšie rozviedol v diskusii v časopise *Slovenská reč* (roč. 43, 1978; č. 1, s. 3—13; č. 2, s. 88—93). V najvšeobecnejšej formulácii ide o to, že každé vedecké bádanie je založené na axióme „Jestvuje množina *C* a pozorované *c* je prvkom *C*“. To je vlastne elementárny

princíp identifikácie predmetov a javov objektívnej skutočnosti a táto identifikácia je *conditio sine qua non* jestvovania človeka (ľudskej spoločnosti). Veda tento postup tiež využíva, lebo koniec-koncov je ľudskou činnosťou a činnosťou pre potreby človeka. Fonetika v tom nie je výnimka. Nezhoduje sa teda so skutočnosťou konštatácia, že „vo fonetickom výskume nazývame hláskou jedinečný neopakovateľný zvuk“ (s. 32), hoci takéto zvláštne použitie tohto termínu sa v krajnom prípade a v osobitnej situácii nevylučuje.

Inak v chápaní Pražskej školy sa pojem hlásky a fonémy často prekrýva práve preto, že sa nerešpektovali dôsledky vyplývajúce zo špecifik rozličných úrovní pozorovania. V citovanom prípade akoby sa abstrakcia pokladala za výlučný výdobytok fonológie.

Vo výkladoch Pražskej školy nie je dokonca ani sám pojem fonémy konzistentný: základné tézy a nimi definovaná fonologická rovina v skutočnosti netvorí nijaký priestor pre to, čo sa tu nazýva fonologickým variantom. „Fonologický variant“ patrí do inej roviny abstrakcie a nevyplýva z fonologickej štruktúry (s. 71).

Autorovo určenie vzťahov a súvislostí fonetiky a fonológie a jednostranná interpretácia niektorých fonetických faktov spôsobujú rozličné nedorozumenia aj v iných častiach jeho všeobecnej fonologickej teórie. Nepoznám napr. také novšie *fonetické* práce, ktoré by sa zaoberali rečovým signálom bez akéhokoľvek ohľadu na jeho rečovú špecifickosť, ktoré by dajako totálne ignorovali fakt, že rečový signál má svoju zvláštnu sociálnu určenosť (azda priam existenciu). Iba fyzik by mohol pre celkom zvláštne príčiny a ciele analyzovať zvuky reči ako ktorékoľvek iné zvuky. A iba tak by sa dosiahol výsledok, ktorý sa tu pripisuje fonetike. Potom by nebol potrebný nijaký doplňujúci výklad k tvrdeniu: „Nejestvuje paralelnosť medzi prvkom jazykového systému (fonémou) a jednotkou rečového signálu (hláskou). Vlastnosti fonémy nemožno bezprostredne vyčítať z akustických vlastností vymedzeného segmentu rečového signálu. Okrem toho spektrografická analýza sonogramov ukázala, že to, čo sa v klasickej fonetike nazýva hláskou a čo sa doteraz pokladalo za zřejmý a zreteľný fakt materiálovej skutočnosti, stáva sa nezreteľným“ (s. 49).

Medzi prvkom jazykového systému a jednotkou rečového signálu nejestvuje nijaká paralelnosť iba vtedy, ak pri akustickej analýze tohto signálu nevieme nič o jeho sociálnej funkcii a ak našim cieľom ani nie je hľadanie fyzikálnych nositeľov tejto funkcie. No vidí sa mi, že toto stanovisko pripomína taký zvláštny postup, v ktorom by sme skúmali krídlo vtáka bez toho, že by sme vedeli a chceli vedieť, k čomu patrí, v akej súvislosti a v akom najbližšom väčšom celku (v akom systéme) sa vôbec vyskytuje.

Pravdaže, medzi fonetickým signálom a fonologickým konštruktom (resp. štruktúrou) nejestvuje taká paralelnosť, akú si vieme predstaviť napr. medzi špeciálne vysádzaným textom a jeho fonematickou stavbou. No žiadneho fonetika nemôže dnes zmietať pozorovanie, že rečový signál je kontinuálny, že nejestvuje fyzikálne

hrubo manifestovaná hierarchia signálových vlastností, že jazykovo funkčné (fonologicky definované) vlastnosti treba hľadať v neprehľadnom množstve signálovej informácie. To je jeden zo známych problémov tzv. fonémového detektora. Možno by sa „jednoznačnejší“ fonetický záznam získal dákou zjednodušenou kymografiou. Voľakedy sa podobný fakt nachádzal pri statickej röntgenografii, keď pokusná osoba „hovorila“ (vlastne spievala) izolovanú samohlásku tak dlho, ako to vyžadoval osvitový čas negatívneho materiálu a iné technické možnosti používaného zariadenia. Netreba však hovoriť, akú reprezentatívnu hodnotu majú takéto záznamy v kontexte našich dnešných vedomostí o rečových procesoch a javoch. Dnes sa už aj vo fonetických experimentoch môžeme omnoho viac priblížiť k podstate týchto javov. No obraz, ktorý takto získame, je tak komplikovaný, ako fyziológiu človeka „skomplikovala“ moderná mikroskopia a chémia, ako astronómii „skomplikovali“ výdobytky spektrálnych analýz, analýzy elektromagnetického (kozmickeho) žiarenia, nespočítateľné výdobytky fyziky, chémie, matematiky a iných vied, výsledky experimentov vo fyzike vysokých energií, v jadrovej fyzike atď. Keby sme vo fonetike mali tie kádrové a technické možnosti, ako ich má napr. jadrová fyzika, určite by sme boli oveľa ďalej a asi neurobíme chybu predpokladom, že by sme už boli objavili aj množstvo nových problémov. Nateraz sa však musíme uspokojiť konštatáciou, že ešte niet takých dôkazov (resp. mne také dôkazy nie sú známe), že by sa všetka rečová činnosť na strane počúvajúceho nemala odvodzovať z akustického signálu reči. Z primitívneho pozorovania odvodzujem, že všetka informácia o fonetickej stavbe komunikátu sprostredkúvaného zvukovou rečou musí byť tak či onak, „priamo“ či „sprostredkované“ zakódovaná v rečovom signáli. A ak naše objektívne poznatky o stavbe tohto signálu zhrňame *aj tak*, že určitým spôsobom (a na danej rovine abstrakcie) definujeme hlásku, potom musí byť nedorozumenie, ak sa z hľadiska poznatkov inej roviny abstrakcie nepokladá tento pojem za objektívny a zreteľný vedecký fakt.

Niet ani dostatok prijateľných argumentov pre rozhodovanie, čo je čím určované, lebo doteraz nevznikla vedecká procedúra, ktorá by umožňovala bez rešpektovania „iných“ faktov, bez „výpožičiek“ z iných rovín pozorovania a abstrakcie rečových procesov, opísať a vysvetliť fungovanie ich zložiek v úplnosti tak, ako sa v životnej praxi manifestujú. A tak ďalej zastávam náhľad, že podobne ako v určitom zmysle platí, že hláska je určovaná fonémou, v inom zmysle zasa platí, že fonéma je určovaná hláskou, alebo trochu presnejšie: *signálová organizácia závisí od organizácie jazykovej, no jazyková štruktúra nie je nezávislá od signálových faktov*, nie je oproti nim imúnna a nie je od nich odtrhnutá ako nezávislé bytie. Jazykovú štruktúru nemožno odtrhnúť od materiálneho predpokladu jej vzniku (to E. Pauliny zdôrazňuje, porov. s. 33), ale aj jej bytia. Preto možno skôr budovať na autorovej konštatácii o väzbe prvkov fonologického systému so segmentmi rečového signálu (s. 75) a o jestvovaní hlások (s. 74). Realistický je tu iba dialektický pohľad. Rigorózna konštatácia toho druhu, ako je v *Slovenskej fonológii* na s. 53, je jednostranná.

Preto mohol vzniknúť aj záver, že v životnej praxi sa pri používaní jazyka na komunikáciu bez poznania hlások obídeme (s. 60). Ak vec domyslíme, vyjde z toho, že celá oblasť ortoepickej normy nemá nijakú praktickú cenu. Alebo môžeme s rovnakou platnosťou povedať, že sa podobne zaobídeme aj bez iných (vedeckých) faktov a bez iných teórií. A ešte inak: Nemôžeme bez dôsledkov pre teóriu obísť ani skutočnosť, že fonologické operácie robíme tiež ako hovoriaci ľudia, pričom sa vždy viac alebo menej manifestuje prinajmenšom intuitívny ohľad na zvukové a artikuláč- né vnemy reči (porov. s. 74), podobne ako zasa bez vedomia toho, čo sa vedecky formuluje vo fonológii, neprikračujeme k fonetickej analýze artikuláčnych dejov a akustických javov reči. Preto na rozdiel od E. Paulinyho nepokladám za neistotu to, čo som dávnejšie uložil do formulácií v *Atlase slovenských hlások*, že totiž „...hláska ako časová paralela zvukového signálu k fonematickej postupnosti vo formálnej skladbe významových jednotiek nie je mimo fonologického princípu definovateľná, lebo zvukový signál reči nie je bez tohto princípu adekvátne jazykovo analyzovateľný. Ale rovnako ani fonéma nie je pochopiteľná bez reálneho obsahu fonologických (fonematických) vlastností, ktorý je zasa vo fonetickom princípe“ (Dvončová — Jenča — Král, 1969, s. 49). Nepopieram, pravda, možnosť a užitoč- nosť aplikácie takých vedeckých procedúr, pri ktorých majú diferenciálne príznaky iba čistú hodnotu klasifikačných prvkov. Tieto procedúry však predpokladajú zasa inú rovinu abstrakcie.

Ako je už dostatočne zrejmé, osvojujem si stanovisko, že dnes je nevyhnutné čo najdôslednejšie rešpektovať dôsledky skutočnosti, že tak pri fonetickej analýze ako aj pri fonologickej analýze máme pred sebou ten istý predmet, no podľa potreby a zvoleného čiastkového cieľa môžeme sa k nemu približovať na rozličných stupňoch abstrakcie. No každý čiastkový pohľad má svoju čiastkovú platnosť. Aj tu sa asi prejavuje všeobecne platná zákonitosť, že integráciou systémov do vyššieho (väčšie- ho) systému zjavujú sa také nové systémové vlastnosti, ktoré sa nedajú priamo odvodiť z pôvodne samostatných (teraz čiastkových) systémov a že aj čiastkové systémy podliehajú v integrovanom celku vývinovým zmenám a funkčným modifi- káciám. A ak systém určuje (systémové) vlastnosti prvku, tak zasa vlastnosti prvku sa obyčajne nevyčerpávajú týmito jeho systémovými vlastnosťami. Ten istý prvok môže vystupovať v rozličných čiastkových systémoch, takže iba jeho polysystémo- vosť vyčerpáva jeho bytie. No potom žiadny systém, v ktorom prvok vystupuje, nemôže byť absolútne imúnny oproti určitým vplyvom aj zo strany prvku (prvkov). A tak potom môžeme iba pomocou výbroje dialektiky pochopiť, že prvok s jeho (systémovými) vlastnosťami je závislý od systému, no niektoré pohyby v systéme môžu závisieť aj od (pôvodne) nesystémových vlastností prvku (prvkov).

O texte *Slovenskej fonológie* E. Paulinyho chcem ešte povedať, že všeobecne fonologický základ, o ktorom som tu uvažoval, prejavuje sa na rozličných miestach tohto textu a v rozličných formuláciách. Diskusiu si vynucujú aj niektoré fonematic- ké interpretácie slovenského materiálu, miera a spôsob jeho využitia pre fonologic-

kú systematiku slovenčiny. No viaceré z týchto otázok sa logicky odvíjajú zo základu, o ktorom tu bola reč.

Na záver chcem povedať ešte toto: Podobné problémy, na aké sme tu ukázali, prejavujú sa aj v iných novších fonologických prácach a podľa môjho úsudku ide o vývinový poznávací proces, ktorý asi potrvá trochu dlhšie. A ako to najčastejšie býva, neskoršie sa ukáže, že veci vyzerajú ešte dajako inak.

Čitateľ, ktorý by sa dnes prikláňal na stranu mojich argumentácií, musí vidieť a správne oceniť aj skutočnosť, že autorovi *Slovenskej fonológie* patrí zásluha priekopníckej vedeckej práce v slovenskej fonológii v dlhom časovom trvaní jednej generácie a že k mnohým pozitívam jeho práce patrí aj vytvorenie východísk pre eventuálnu plodnú diskusiu a ďalší pokrok v tejto oblasti.

Kabinet fonetiky

Filozofická fakulta UK

Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, A.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 105 s. + 62 tab.

KRÁL, A.: Model rečového mechanizmu. Bratislava, Veda 1974. 187 s.

KRÁL, A.: Signál, znak a slovo. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 99—116.

KRÁL, A.: Kategórie jednotlivého a všeobecného a vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie. Slovenská reč, 43, 1978, č. 1, s. 3—13; č. 2, s. 88—93.

MALMBERG, R.: Phonétique générale et romane. The Hague-Paris, Mouton 1971. 478 s.

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 212 s.

PILCH, M.: Phonemtheorie. I. Teil. Bibl. Phonetica, Fasc. 1, Basel-New York, S. Karger 1964. 153 s.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ПРАЖСКОЙ ШКОЛЫ ПО КНИГЕ ЭВГЕНА ПАУЛИНИ *ФОНОЛОГИЯ СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА*

Резюме

Автор задумывается над вопросами фонологии Пражской школы, которые развивает в своей работе Э. Паулини (1979). Он отмечает некоторые спорные вопросы (кодирование и декодирование, взаимоотношение слова и знака, знака и языкового знака, значения и смысла, фонемы и варианта фонемы), причем специальное внимание обращает на вопросы отношений фонетики и фонологии, сигнала звука и фонемы. Он их рассматривает как отношения разных уровней наблюдения того же отрезка объективной действительности. Автор отрицает отношение Пражской школы к фонетике, считая ошибочным тот факт, что в этой теории абсолютизировалась (статическая) структура и стал не отмеченным эвентуальный динамический характер элементов системы.

ROZHĽADY

NOVÉ VÝSKUMNÉ ASPEKTY V SLOVENSKEJ ONOMASTIKE

RUDOLF KRAJČOVIČ

1. Pre publikácie i závažnejšie štúdie z oblasti onomastiky, ktoré u nás v ostatnom čase vyšli, je charakteristické, že z teoreticko-metodologického hľadiska sú osnované na celkom odlišných princípoch. V jednej skupine publikácií a štúdií sa uplatňujú tradičné metodické postupy, v druhej skupine sa kladú nové teoretické východiská a aplikujú sa v nich netradičné výskumné postupy. Zdá sa, akoby pred našimi očami vývin našej onomastiky prebiehal v dvoch prúdoch, pravda, zatiaľ v tichej konfrontácii. Dnes azda bolo by predčasné vyslovovať prognózy, či tento vývin smeruje k syntéze spomenutých prúdov, alebo k postupnej prevahe jedného nad druhým. No isté je, že druhý prúd je v omnoho užšom kontakte s celoeurópskym úsilím bádateľov o pozdvihnutie úrovne onomastického bádania práve po teoreticko-metodickej stránke. To, čo sme vyššie nazvali tichou konfrontáciou, treba v našich podmienkach hodnotiť ako objektívny jav, ktorý úzko súvisí s druhoradým zástojom onomastiky ako vednej disciplíny u nás v dávnej i nedávnej minulosti. Na pozadí tohto faktu sa potom pokladá za spoločensky užitočnejšie vyzdvihovať spoločné medzi obidvoma prúdmi a to je predovšetkým cieľ dopovedať to, čo staršia onomastika dopovedať nemohla, nestačila alebo nevedela.

1.1. Na tomto mieste nemáme v úmysle analyzovať ani konfrontovať uvedené dva odlišné smery v našej súčasnej onomastike, hoci sme nimi začali. Spomenieme aspoň hlavných reprezentantov týchto dvoch prúdov a potom sústredíme pozornosť na toho reprezentanta, ktorý prezentuje nové teoretické východiská a ich aplikáciu na onymický materiál. Tradičný prístup k onymickému materiálu predstavuje napr. rozsiahle trojväzkové dielo B. Varsíka *Osídlenie košickej kotliny* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964—1967), netradičný prístup zasa novšia publikácia *Živé osobné mená na strednom Slovensku. 1. Designácia osobného mena* (In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978), ktorej autormi sú V. Blanár a J. Matejčík.

1.2. Tradičnosť prvého diela spočíva najmä v tom, že onymický materiál sa v ňom poníma ako individuálny nositeľ historicko-jazykových zvláštností, ktoré v dokazovacom alebo overovacom postupe majú byť argumentom v prospech javov mimojazykovej skutočnosti (tu konkrétne v súvislosti s medzietnickou problematikou v časti východného Slovenska). Jadrom koncepcie takto zacieleného skúmania onymických faktov je pragmatické vyhľadávanie detailov, ktoré majú dokazovať, overovať.

Chýba adekvátne teoretické zdôvodnenie súvislostí onymického faktu s vonkajšou skutočnosťou, o ktoré by bola opretá hlbšia analýza jeho funkcií v medzietnickej situácii. Navyše žiadalo by sa tu objasniť aj podstatu a motiváciu zmien formy a obsahu onymického faktu a pod. To, že bez teoreticky adekvátne zdôvodneného prístupu k onymickým faktom dôkazové operácie i poznatky môžu mať medzery, netreba hádam ani pripomínať.

1.3. Keď si prelistujeme knihu *Živé osobné mená na strednom Slovensku*, vzťahy prvého prúdu k staršej onomastike vystúpia pred nami ešte vypuklejšie. V tejto knihe totiž autori na rozdiel od pragmatického vyhľadávania „vyhovujúcich“ detailov usilujú sa onymický fakt skúmať komplexne, skúmať formu i obsah, kvalitu i vzťahy v ich protirečivosti i celistvosti a len potom sa snažia vydeliť špecifické, čo má byť kritériom, argumentom alebo verifikačným prvkom. Skrátka, všeobecné a špecifické v onymickom fakte má v knihe teoreticky zdôvodnené pozadie. Domnievame sa, že práve tento dialektický prvok aplikovaný v metodickom postupe v knihe zvyšuje silu preukaznosti informácie o skúmanom predmete a súčasne objasňuje pragmatický zámer rozpravy (tu konkrétne rozpravy o živých osobných menách). Súčasníkovi sa síce môže zdať, že takto komplexne zacielený onomastický výskum v našich podmienkach je menej efektívny (obyčajne sa v tejto súvislosti poukazuje na neúplnosť materiálu), no v každom prípade ide o výskum perspektívnejší. Súčasníkovi sa môže napr. zdať aj to, že v našich podmienkach pracovať len teoreticky zdôvodnenými postulátmi v onomastike je prismeľé a že v podstate je to iba experiment. Isteže, na tom čosi bude, no súčasne sa domnievame, že práve onen bádateľský experiment a odvaha, hoci prinášajú riziko, je to, čo naša onomastika v reláciách slovenských i celoštátnych pre svoju obrodu i perspektívu potrebuje. Tým, prirodzene, nechceme povedať, že pred sebou máme dielo skrz-naskrz dokonalé, ale ani to, že je iba experimentom. Kniha je predovšetkým súhrnom úvah o teoretických východiskách a z nich vyplývajúcich metódach skúmania vymedzeného predmetu na jednej strane (túto časť spracoval V. Blánár) a súhrnom poznatkov o predmete získaných aplikáciou výskumných téz teoreticky zdôvodnených v prvej časti na strane druhej (túto časť spracoval J. Matejík). Predmetom výskumu sú živé osobné mená, presnejšie ich forma i obsah (obsahové modely), ich spoločenské fungovanie a distribúcia z rozličných oblastí na strednom Slovensku. Ale kniha má ešte inú stránku, ktorá v istom zmysle spája predchádzajúce dve, resp. stojí nad nimi: odкрýva kľúčové problémy všeobecnej i aplikovanej onomastiky a vymedzuje tak priestory pre ďalšie úvahy, pre fundované diskusie i konfrontácie názorov. Práve túto stránku knihy sme si zvolili za východisko nášho komentára k nej v presvedčení, že to môže pomôcť pri hľadaní rámcovej koncepcie onomastických výskumov v súčasnosti i budúcnosti.

2. Kniha svojím novátorstvom v teoretickej i výskumnej koncepcii pobáda upriamiť pozornosť najmä na tieto okruhy otázok: na otázky spojené s definíciou onomastiky a jej vzťahu k jazykovede a iným vedným disciplinám, ďalej na otázky

spojené s predmetom onomastiky — vlastným menom s jeho zvukovou i obsahovou stavbou (s jeho znakovosťou a systémovosťou), s jeho tzv. statusom v jazykovej komunikácii a napokon na otázky metodologickej (aplikačnej) povahy spojené najmä s komponentnou analýzou obsahovej stránky onymického faktu.

2.1. Vo všeobecnej časti knihy sa onomastika definuje opisom (obsahom pojmu). Podľa tohto opisu onomastika je náuka „o pomenúvaní druhových jednotlivín, o štruktúre onymického znaku a o tvorení a fungovaní onymických sústav“ (s. 11). Výhoda takéhoto definovania „cez predmet“ je v tom, že sa ním súčasne naznačujú sféry výskumu. No jeho nevýhodou je, že nie je dosť všeobecné, dosť syntetizujúce. V uvedenej definícii sa takmer autonómne vyníma prvok onomatologický proti prvku semiotickému a systematologickému, celkom chýba výraznejší prvok vývinový. Ide teda o definíciu, ktorá môže vyhovovať predovšetkým v synchronne poňatom výskume, aj to v sfére antroponymickej (pozri s. 12). Vzápätí sa síce konštatuje, že nevyhnutné údaje o druhových jednotlivinách onomastike poskytuje okrem iného aj archeológia a sídlíštná a kultúrna história, no tým pochopenie definície sa len skomplikovalo, pretože sa tak proti sebe postavili nehomogénne výskumné aspekty. Východisko z tohto príružkeho kruhu vidíme v potrebe rozpracovať pojmy „synchronna“ a „diachronna“ onomastika a stanoviť vzťahy medzi nimi a len potom pod zorným uhlom všeobecného v týchto pojmoch pristúpiť k vedeckej definícii. Je možné, že ani po takomto postupe nebude potrebné v zásade meniť dnes značne rozšírenú definíciu onomastiky, že totiž je to náuka o vlastných menách. Pravda, pri takejto definícii ďalšie vlastnosti pojmu „onomastika“ je potrebné spresniť pri vytyčovaní výskumnej koncepcie.

2.2. K otázkam, ktoré súvisia s ponímaním onomastiky ako vednej disciplíny, patrí aj problém jej vzťahu k jazykovede a k iným nelingvistickým disciplínam. Závažnosť tohto problému nevyplýva len z toho, že nelingvistické vedy poskytujú „nevyhnutné údaje o druhových jednotlivinách“ (s. 11), ale najmä preto, lebo mnohé z týchto vied môžu objasniť motiváciu i priebeh onymických pomenovacích procesov, odhaliť spoločenskú situáciu, ktorá tento proces sprevádzala atď. Otázka vzťahu onomastiky k jazykovede sa v knihe rieši konštatovaním, že onomastika je „samostatná disciplína v rámci jazykovedy“ (s. 11). To je aj naša mienka, pravda, s dodatkom, že onomastika patrí medzi tzv. jazykovedné disciplíny autonómne, ktoré môžu skúmať všetky alebo takmer všetky roviny jazyka (takou je napr. dialektológia, história jazyka a i.). Z argumentov, ktoré sa v prospech tejto tézy uvádzajú, zásadný význam má prvý, t. j. že onymický znak je vlastne znakom jazykovým. Vzťah k iným vedným disciplínam sa v knihe rieši iba okrajovou poznámkou. Podľa nášho názoru ide však o jeden z kľúčových problémov, a to z príčin, ktoré sme naznačili vyššie. Tento problém sa u nás už začal rozpracúvať (J. Horecký), no jeho význam si žiada sústredenejšiu pozornosť. Podľa našich skúseností okrem všeobecne zacielených vied (napr. náuk o materialistickom a dialektickom nazeraní na skutočnosť, štatistiky, logiky a pod.) pri onomastickom výskume do kontaktu s onomastikou sa môžu

dostať rozličné príbuzné i nepríbuzné vedy, a to nielen pri prácach heuristickej povahy, ale aj pri explikačných a verifikačných operáciách.

3. Hlavný zámer zmapovať „obsahové modely“ živých osobných mien viedol autorov k tomu, aby teoreticky podrobnejšie spracovali okruh otázok týkajúcich sa vlastného mena. V zásade sa v knihe pertraktujú tézy formulované už skôr v osobitných štúdiách autora všeobecnej časti, pravda, miestami sú spresnené, resp. zaradené do iných súvislostí.

Východiskovou tézou pre riešenie problematiky tohto okruhu otázok je, že vlastné meno predstavuje osobitný jazykový znak — onymický znak. Tento znak sa poníma ako bilaterálny. S jeho formálnou výstavbou autor starosti nemá (v nej sa podľa neho príznačným spôsobom využívajú výrazové prostriedky najmä z oblasti lexikálnej a morfolologickej — s. 6). Viac starostí je s obsahovou stránkou. Prezrádza to už dosť zložitá pojmovo-terminologická aparatúra (napr. propriálna sémantika, designácia, obsahová stránka, obsahová hodnota, sémantický príznak...), čo súčasne naznačuje, že starosti budú aj s dešifrovaním myšlienok. Obsahová stránka onymického znaku (na s. 6) sa v knihe poníma ako súbor odrazov: ako odraz pomenovacích okolností pri jeho vzniku, ako odraz spoločenského hodnotenia denotátu a ako hodnotenia pomenovania dnešným používateľom. Ide tu vlastne o viacstupňový odraz dokonca v diachrónnom zmysle. A tak sme opäť pri nekomentovanej otázke vzťahu synchronného a diachrónneho v onymickom fakte, resp. pri aktuálnom (živom, zjavnom) a neaktuálnom (neživom, skrytom) v čase jeho spoločenského fungovania. Pravda, autori ináč ďalej s antroponymickým materiálom pracujú na úrovni synchronie a uvedomujú si, že „onymický obsah je úzko spätý s komunikačnými úlohami“ (s. 10). Na inom mieste obsahová stránka vlastného mena sa vymedzuje ako štruktúra, a to raz cez „sémantické funkcie“ (úvodzovky u autora, s. 24), inokedy cez tzv. onymické sémantické príznaky. Tieto príznaky sú vlastne kvalitatívne prehodnotené dištingtívne a ďalšie špecifické príznaky, ktoré charakterizujú skupiny denotátov v rámci tej istej triedy (s. 8). Z týchto a iných konštatácií nedá sa vyčítať, či ide o komponenty (významové hodnoty, funkcie, príznaky) integrálne, t. j. tvoriace obsah, a či akcidentné, t. j. viažúce sa, resp. vzťahujúce sa na obsah. No aplikačná časť venovaná živej antroponymii jednoznačne prezrádza, že všetky tieto komponenty (inde je reč aj o signalizácii) v prehodnotenej kvalite tvoria obsah, čiže splyávajú do novej kvality. Overovať platnosť tohto postulátu vo všeobecnosti a pre každý onymický fakt zvlášť (teda nie len antroponymický) na tomto mieste nemáme možnosť. Avšak naďalej zostávame presvedčení, že pri charakteristike obsahovej stránky onymického znaku v širokom zmysle je užitočnejšie a pravde bližšie obsah kvalifikovať oddelene od funkcií, kategórií, asociatívnych a iných faktorov.

Obsahom vlastného mena je prosto propriálnosť, t. j. dialektická jednota všeobecného a jedinečného, pričom všeobecné je vymedzené súhrnom jednotlivín toho istého druhu, triedy („mesto“, „rieka“, „osoba“ atď) a jedinečné súhrnom osobitých

neopakovateľných vlastností denotátu (napr. tvárnosť mesta, rieky, osoby atď.). Je to teda približne to, čo sa v knihe (na s. 7) nazýva „podstatou“ vlastného mena. Napr. obsahom vlastného mena *Trnava* je „mesto“ i „toto mesto (s jedinečnými neopakovateľnými vlastnosťami)“. Možno pre lepšiu orientáciu bolo by osožné azda pracovať s pojmom „obsah“ a „význam“ alebo s inými pojmi. Ale tak či tak, onymická identifikačnú a diferenciacnú funkciu v ich vzájomnej jednote môže plniť iba taká jazyková jednotka, ktorá je „vybavená“ čo možno najjednoduchším obsahom. Tu majú onymické jednotky veľmi blízko k termínom. A práve tak ako termíny ani onymické jednotky by so zložitou štruktúrou obsahu nemohli plniť svoje funkcie. Isteže, funkcie, kategórie a asociatívne faktory, ktoré onymický fakt sprevádzajú alebo sú mu vlastné ako vlastnosti špecifické, majú k obsahu bezprostredný vzťah.

3.1. Osobitné miesto sa v knihe venuje myšlienkam o tzv. statuse vlastného mena. Ide tu v skutočnosti o charakteristiku vlastného mena z hľadiska jazykovej komunikácie. Autor odlišuje dva základné okruhy používania vlastného mena: používanie v apelatívnom kontexte (vo vete) a v onymickom kontexte (názvy na mapách, osobné mená v súpisoch a pod.). Tieto okruhy používania vlastných mien sa okrem iného vzájomne líšia tým, že pri prvom vystupuje do popredia identifikačný aspekt, pri druhom je tento aspekt potlačený. Nazdávame sa, že tento postreh je správny, pravda, s dodatkom, že nie je to tak s diferencným aspektom onymického pomenovania. Ten v uvedených okruhoch vo vzťahu k identifikačnému aspektu vystupuje v obrátenom pomere: v apelatívnom kontexte diferencný aspekt je potlačený (napr. texty s výrokmi „idem do Nového Mesta...“, „idem do Bystrice...“ v užšom krajo- vom prostredí sú možné, ak nie bežné), v onymickom kontexte diferencný aspekt vlastného mena vystupuje zasa do popredia (v záväzných zoznamoch je možný iba rad *Kysucké Nové Mesto, Nové Mesto nad Váhom, Považská Bystrica, Banská Bystrica*, a nie rad „Nové Mesto“, „Bystrica“...). Tu sa teda názorne ukazuje, že v onomastických výskumoch bude predsa len osožné rozoznávať funkciu identifikačnú a diferenciacnú.

Podľa našej myšlienky pri charakteristike vlastného mena a jeho vlastností v jazykovej komunikácii užitočnejšie je používať pojem „text“, ktorý signalizuje širší východiskový úsek jazykovej komunikácie ako veta alebo ohraničený súhrn onymických komunikačných prostriedkov. Okrem toho dovoľuje k apelatívne- mu a onymickému textu radiť aj tzv. onymicko-situačný text. Pod týmto pojmom rozumieme okruh používania vlastných mien v ohraničených, resp. tematických celkoch podmieneného (vynucovaného) situáciou vo všeobecnosti (napr. v literárnom diele), alebo konkrétnymi faktormi spoločenského alebo prírodného prostredia. Za príkladom netreba chodiť ďaleko. Úsilie autorov knihy získať obraz o tzv. obsahových modeloch živých osobných mien vo vymedzenom prostredí (v rodine, v lokalite, v oblasti...) je vlastne v istom zmysle interpretácia onymicko-situačného textu. Širšie uplatnenie tento pojem môže mať v historických alebo etymologicko-onymických výskumoch (napr. súbor toponymie vyčlenený okolím hradu, starými

sídlíšťnými areálmi atď.). Pravda, v jednom i druhom ponímaní ide o status vlastného mena na úrovni reči. Chýba nám však status vlastného mena vymedzený na úrovni jazyka a či systémovosti jazykovo-onymických prostriedkov. Pokus usudzovať na takéto vlastnosti len interpretáciou onymického textu nemôže byť vyčerpávajúci. Pri riešení tejto otázky iste budú ťažkosti, pretože onymické vzťahy možno hlbšie poznávať cez realizované sústavy (súbory), ktoré spravidla majú charakter entropických útvarov.

4. Posledný okruh otázok, ktoré sa týkajú aplikačných operácií, už neprináša nové teoretické aspekty. Spôsobené je to tým, že autori dôsledne aplikujú na živý antroponymický materiál (zobieraný z deviatich stredoslovenských obcí) zásady, ktoré vo všeobecnej časti teoreticky zdôvodnili. Tzv. komponentnou analýzou obsahovej stránky živých osobných mien získavajú prvky antroponymického obsahového modelu a pomocou značkových symbolov ich modelujú a tak premietajú do klasifikačných súborov, resp. pomocou geometrických symbolov zaznačujú na mape. Z tejto aplikačnej časti predsa len treba upozorniť na dva pojmy, ktoré sú východiskom mapovania. Je to termín „modelovanie“ a termín „funkčné členy“. Pod pojmom modelovanie autori rozumejú vlastne klasifikáciu designácií podľa obsahových modelov (s. 24). Tento postup sa opiera o predpoklad, že „niektoré spoločensky dôležité vlastnosti denotátu sa v príslušnej mennej sústave kvalitatívne prehodnocujú na sémantické príznaky onymického znaku“ (s.25). Také príznaky môžu byť fundujúce, špecifikujúce, dištinktívne alebo privatívne, antonymné a pod. Pod pojmom funkčný člen sa rozumie člen v sústave živých osobných mien odlišený od iných členov obsahovými hodnotami dištinktívnych (antonymných) sémantických príznakov. Sústavy živých osobných mien môžu mať tieto funkčné členy (v hranatej zátvorke uvádzame značkovú symboliku v modelovaní): rodné meno [K], prizvisko [P], individuálna charakteristika [CH], živé meno [RM], meno domu [MD] a apelatívny člen živého mena [A]; v tejto aplikovanej časti sa využíva aj štatistika.

V súhrne možno povedať, že kniha ako celok dôstojne reprezentuje moderný výskumný prúd v onomastike, ktorý sme na začiatku spomenuli ako druhý. Vo všeobecnej časti dominuje bádateľská smelosť stanoví si netradičné teoretické východiská a v aplikovanej časti zasa bádateľská zrelosť aplikovať ich na materiál. Vďaka syntéze týchto prvkov mohlo sa preniknúť omnoho hlbšie do problematiky všeobecnej onomastiky, ako aj k zákonitostiam skúmaného spoločenského javu — k živému onymickému (antroponymickému) faktu. Pravda, kniha má aj svoje nástrahy. Text miestami charakterizuje pomerne ťažká dikcia, spleť termínov, pojmov, výrokov raz synonymickej, inokedy homonymickej povahy, ale aj zložitost postupu pri tlmočení téz, východísk, postulátov a pod. Myslím si, že myšlienkový postup autorov pri riešení všeobecných problémov i pri rozbere konkrétnych javov je pomerne jednoduchý, a preto by ho bolo možné vyjadriť aj prístupnejšie. Toto sú však drobnosti, ktoré spravidla sprevádza novátorstvo v každej vedeckej práci.

O SÉMANTICKÝCH OTÁZKACH FRAZEOLÓGIE

JOZEF MLACEK

1. Nijaký výskum frazeológie sa nezaobišiel bez toho, aby sa v ňom neprihliadalo na sémantickú stránku frazeológie, jednotlivých frazém alebo samého frazeologizačného procesu. Pravda, treba tu zaznamenať zreteľné rozdiely. Raz sa výskum dotýka sémantických otázok iba okrajovo, dalo by sa povedať kompletizujúco, kvôli úplnosti výkladu iných stránok frazeológie, inokedy sa sémantické problémy dostávajú do centra vlastného výskumu. Jeden aj druhý prístup poukazuje na evidentný fakt, že sémantické otázky patria medzi najzávažnejšie problémy celého frazeologického výskumu.

Bezprostredným impulzom pre túto úvahu aj výklad bola nová práca jedného z popredných sovietskych teoretikov frazeológie, kniha *Semantika frazeologičeskich oborotov* od V. P. Žukova (Moskva, Prosveščeniye 1978). Bohatstvo otázok, ktorých sa uvedená kniha dotýka, množstvo riešení čiastkových otázok, ako aj premyslenosť autorovho celkového prístupu k sémantickým problémom frazeológie, a teda aj k celej frazeológii, to všetko priamo vyzýva k analýze nielen jeho výkladov, ale aj k širšiemu pohľadu aspoň na niektoré pozoruhodnejšie miesta tejto problematiky. Takýto perspektívny aj retrospektívny pohľad je po vyjdení tohto diela o to potrebnejší, že sám V. P. Žukov sa nijako osobitne a zoširoka nepristavuje pri odlišných prístupoch k jednotlivým otázkam i k celej sémantike frazeológie, že on sám sa dôsledne koncentruje na vlastný výklad, na jeho centrálné body, ako aj na náležitú aplikáciu základných myšlienok na konkrétne otázky.

2. Jednou z ústredných otázok frazeologickej sémantiky je vzťah medzi slovami (samostatným alebo vo voľnom spojení s inými slovami) a zložkou, komponentom frazeologickej jednotky. Teória už od začiatkov novšieho rozvoja frazeológie zaznamenáva, že slovo po svojom vstupe do frazeologizmu (resp. pri frazeologizácii spojenia, v ktorom sa nachádza) mení svoje vlastnosti, a to lexikálne aj gramatické. Z takéhoto konštatovania robia jednotlivé frazeologické (a sémantické) koncepcie niekedy dosť odlišné závery. Pri paralelných východiskových pozíciách niektorých bádateľov nachádzame diametrálne odlišné chápania danej otázky. Bude preto na mieste, keď sa aj po našom zbežnejšom pohľade na túto problematiku (Mlacek, 1977) podrobnejšie pristavíme pri niektorých výkladoch vzťahov medzi slovom a komponentom frazeologickej jednotky.

2.1. Otázka štatútu komponenta frazeologickej jednotky, jeho vzťah k slovu sa ukázala aktuálnou už na začiatku moderného výkladu frazeológie. Nепрекvapuje

preto, že dosť skoro po základnom Vinogradovovom opise frazeológie a jej základných vlastností A. I. Smirnckij (1956, s. 207) po podrobnejšej analýze vlastností slova vo frazeologizme prichádza k takémuto záveru: „Takim obrazom, komponenty frazeologičeskich jediníc možno i nužno sčítať slovami, no toľko špecifičeski upotrebľonnymi.“ Ak budeme tento Smirnckého záver pokladať za typický prejav chápania sledovaného vzťahu v začiatočnej fáze modernej frazeológie, môžeme konštatovať, že v tomto prístupe sa už síce upozorňuje na špecifickú platnosť slov vo frazeologizmoch, ale takýto výklad nevedie k popieraniu slovnej povahy jednotlivých komponentov vo frazémach. Ako vidieť v príslušnej Smirnckého argumentácii — ale aj u ďalších autorov vtedajších prác o frazeológii — rozdiel medzi slovom a komponentom frazémy sa videl skôr na osi príznakové — bezprízna- kové ako na osi kategoriálne.

2.2 Z konštatovania, že komponent frazémy nemá lexikálny (niekedy sa hovorí nominatívny, inokedy denotatívny) význam, prichádza sa v rámci odlišnej koncepcie frazeológie k záveru, že komponent frazémy nie je slovom. Najotvorenjšie sa takýto úsudok vyslovuje v Molotkovovej práci, kde sa hovorí, že komponenty frazeologizmu strácajú všetky vlastnosti slova okrem jeho zvukovej podoby (Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka, 1967, s. 9), a v menšom príspevku A. L. Onianiho (Oniani, 1972).

V oboch prípadoch sa preceňuje platnosť niektorých vlastností slova. Slovo nie je slovom iba pre svoj lexikálny význam, slovo má aj ďalšie znaky, ktoré z neho robia osobitnú jazykovú jednotku. Istá redukcia lexikálneho významu, ktorá — ako uvidíme v ďalších poznámkach — nemusí byť ani nie je vždy úplná, nemôže znamenať zánik slova ako takého. Novší výskum (ani citovaná Žukovova nová práca) nedáva za pravdu druhému Molotkovovmu tvrdeniu, že komponent frazémy stráca všetky vlastnosti slova okrem jeho zvukovej podoby. Uvidíme v ďalšom rozbere, že aj k tejto stránke treba pristupovať diferencovane.

2.3. Osobitne sa treba pristaviť pri Žukovovom chápaní sledovaného vzťahu. Nielen preto, že tejto otázke venuje samostatnú kapitolu v analyzovanej knižnej práci (*Semantičeskoje sootnošenije komponenta frazeologizma so slovom* — s. 70 n.), ale viac preto, že v knihe, ako aj vo svojich predchádzajúcich prácach, V. P. Žukov najúplnejšie z doterajších bádateľov zachytil všetky stránky sledovaného vzťahu, pomeru komponentov frazémy a slova.

Ak v staršej práci, ktorá sa v istej modifikácii dostala do uvedenej novej knižnej práce ako časť citovanej kapitoly (Žukov, 1969), bol V. P. Žukov tiež blízko posledných uvedených postojov ku vzťahu slova a komponenta, totiž blízko k popieraní platnosti slova pri komponentoch frazémy, v široko koncipovanej novej práci badať istú relativizáciu takéhoto postoja.

2.3.1. Podobne ako v predchádzajúcej citovanej štúdií (Žukov, 1969) aj v novej práci V. P. Žukov vyzdvihuje najmä sémantické rozdiely medzi komponentom frazémy a slovom. Ide podľa neho najmä o to, že komponenty frazémy sa

nevyznačujú takými sémantickými znakmi — diferencujúcimi ani integračnými — akými sa vyznačuje slovo vo voľnom použití. Z toho sa v ďalšom výklade vyvodzuje konštatovanie, že význam komponenta nemožno pokladať za prenesený význam príslušného slova (Žukov, 1978, s. 71). V nasledujúcom výklade však k tomu autor ešte pridáva, že komponent stráca aj viaceré morfológické, syntaktické a slovotvorné vlastnosti (ibid., s. 76, s. 153 a i.). Pokiaľ ide o vzťahy komponenta frazémy so slovami z kontextu, autor ich pokladá za vyslovene formálne (táto myšlienka sa opakuje viackrát v poslednej práci, ale nachádzame ju aj v jeho predchádzajúcich príspevkoch o tejto problematike — porov. Žukov, 1969; 1970). Keďže zo všetkých uvedených myšlienok autorovi vychodí záver o „nesúmerateľnosti“ slova a komponenta frazémy, treba upozorniť aj na odlišné chápanie tejto problematiky u ďalších bádateľov.

Možno súhlasiť so Žukovovým tvrdením, že komponent frazémy sa nevyznačuje všetkými takými sémantickými znakmi, akými sa vyznačuje samostatné slovo alebo slovo vo voľnom použití. Nazdávame sa však, že ani tento — podľa niektorých bádateľov aj podľa V. P. Žukova najzávažnejší — dôvod nemôže viesť k popieraniu slovnej platnosti komponentov frazémy. Proti takémuto riešeniu svedčia okrem tých momentov, ktoré sme uviedli vyššie (2.2.), najmä takéto dôvody:

2.3.1.1. Významové vlastnosti komponenta frazémy nemožno celkom odtŕhať od významových vlastností príslušného slova. Ako ukazujú viaceré konkrétne výskumy z histórie významov slova (u nás napr. Blanár, 1976), významová platnosť komponentov sa dá často veľmi dobre vysvetliť práve na pozadí sémantických znakov (semém a sém) príslušného slova. Príznačné je v tomto zmysle aj konštatovanie J. J. Avalianiovej a A. M. Emirovovej (1971, s. 33), ktoré píše: „Novoje globalnoje značenie FJe nikogda ne javljajetsia neožidannym, kak by paradoksalnym ono ni predstavľalos' s točki zrenija obyčno dejstvujuščego v kommunikativno-rečovoj sfere diapazona semantiki sostavlajuščich komponentov. Kakije to „mikroelementy“ novogo globalnogo smysla založeny v samoj prirode etich komponentov i ich sočetateľnych vozmožnosťach...“. V podobnom zmysle vyznievajú aj niektoré formulácie z novšej štúdie S. Skorupku (1972) a vlastne aj výklad, v ktorom aj pri rozdieloch v celkovom chápaní frazeológie W. Chafe (1975) hovorí, že frazeologizácia (jeho idiomatizácia) nezastiera celkom pôvodný význam slov.

2.3.1.2. Aj keby sa pripustila úplná strata vecného významu slova pri komponente, nedá sa z toho vyvodzovať formulácia o zániku slova. Ako ukazujú iné výskumy (napr. Dubinskij, 1972), slovo stráca alebo podstatne mení svoj význam napr. aj pri aktuálnej metafore, a predsa sa v týchto súvislostiach nehovorí o zániku príslušného slova. Bežnejšie sa tu hovorí iba o novom význame slova. Práve v takýchto súvislostiach sa zdá oprávnené konštatovanie E. Kučerovej (1974), že slovo ako komponent frazémy nadobúda nový, a to tzv. frazeologický význam. Jej chápanie nie je v rozpore so Žukovovým tvrdením, že význam komponenta frazémy nemá platnosť preneseného významu príslušného slova (Žukov, 1978, s. 71).

2.3.1.3. Pokiaľ sa porovnávajú morfológické, syntaktické a slovtvorné vlastnosti osobitných slov a komponentov frazémy, zisťujeme, že sa tu dá hovoriť iba o rozličnej miere oslabovania týchto vlastností. V takomto zmysle modifikuje svoje chápanie na niektorých miestach aj sám V. P. Žukov, avšak inde stavia celú otázku trochu ináč — ako kategoriálny rozdiel medzi slovom a komponentom frazeologizmu. Najvýraznejšie pri formuláciách, že vzťahy medzi komponentmi vnútri frazémy, ako aj vzťahy medzi jednotlivými komponentmi frazémy a slovami z kontextu sú čisto formálne, že si nezachovávajú nič zo sémantiky príslušných jazykových kategórií. Pritom napr. V. L. Archangel'skij (1964) hovorí, že medzi komponentmi frazémy môže existovať až trojaká závislosť. Náš výskum, opierajúci sa o široký materiál zo slovenčiny, zasa ukázal na súvislosti vzťahov vo frazeologizme so syntaktickými vzťahmi v syntagme, vo voľnom slovnom spojení aj vzťahmi medzi frazeologizmom a slovami z kontextu (Mlacek, 1972).

2.3.2. Spomenutý rozdiel v chápaní vzťahov medzi slovami a komponentmi frazémy vidieť v porovnaní so staršími Žukovovými prácami v tom, že nijaký rozdiel — ani sémantický — sa tu už neabsolutizuje. V. P. Žukov pripúšťa istú kategóriu frazeologizmov, tzv. motivovaných, v ktorých si komponenty úplne alebo aspoň čiastočne zachovávajú aj sémantické vlastnosti slova, z čoho pre neho vyplýva, že si zachovávajú aj ostatné základné vlastnosti slova. Bráni sa však hovoriť o totožnosti slova a komponentov frazeologickej jednotky, hovorí radšej o funkčnej zhode medzi nimi.

Ak o prechádzajúcich Žukovových riešeniach sledovaného vzťahu L. I. Rojzenzon (1973, s. 50) napísal, že Žukov absolutizuje nesamostatnosť komponentov frazémy, tu môžeme zaznamenať dynamickejšie chápanie danej otázky. Príčinu predchádzajúceho postoja vidí L. I. Rojzenzon v tom, že takýto prístup neráta s viacerými druhmi frazeologizácie, a teda ani s viacerými druhmi frazeologizmov (ibid., s. 54). Novší Žukovov výklad vlastne dáva citovanému Rojzenzonovu konštatovaniu za pravdu. Keď začal V. P. Žukov brať do úvahy, že frazémy sú motivované aj nemotivované, s vnútornou formou aj bez nej, prichádza k spomenutej modifikácii v chápaní vzťahov medzi komponentom frazémy a slovom.

2.3.3. Na rozdiel od N. M. Šanského (1963, s. 22), ktorý hovorí o morfémovom charaktere komponentov frazémy, V. P. Žukov vyzdvihuje myšlienku, že komponent frazémy je nesúmerateľný s morféom v slove. Svoje tvrdenie podopiera zistením takých faktov, ako je možnosť vypustiť v kontexte istý komponent (morfému nemožno vypustiť zo slova ani v kontexte), možnosť premiestňovať komponenty vo väčšine frazém, možnosť vkladať medzi komponenty slov z kontextu atď. Hoci uvedené rozdiely netreba absolutizovať (napr. pri analytických slovných tvaroch možno niektoré morfémy premiestňovať a vkladať medzi ne aj slová z kontextu a pod.), ukazuje sa nimi dosť zreteľne, že komponent frazémy sa ani formálne, ale ani z hľadiska svojej sémantiky nedá porovnávať s morféom a jej funkciou pri výstavbe slova.

2.4. Ukazuje sa, že aj napriek istým špecifickým vlastnostiam zložiek frazeologizmu nemožno vidieť rozdiel medzi nimi a slovami vo voľnom použití ako kategoriálny, teda taký, ktorý by bránil pokladať komponent frazémy za slovo. Bližšie k pravde sa zdajú byť tie formulácie, ktoré pri charakteristike komponentov frazémy hovoria o rozličných modifikáciách slova. Tak napr. A. M. Babkin (1970, s. 102) pokladá komponenty za slová „v sňatom vide“. Na viacerých miestach svojej monografie hovorí v podobnom zmysle, ibaže nie takto obrazne, aj V. P. Žukov (1978), keď komponenty frazémy nazýva deaktualizovanými slovami, alebo v iných súvislostiach zasa potenciálnymi slovami.

Ešte jedna Žukovova formulácia pomáha správne pochopiť autorovo videnie vzťahov medzi slovom a komponentom frazémy. V. P. Žukov totiž hovorí, že komponenty frazémy pripomínajú fonému a morfému (ibid., s. 36), na rozdiel od nich však samostatne neexistujú. Táto myšlienka síce správne vystihuje fakt, že komponenty frazémy samostatne neexistujú, ale na druhej strane to nie je argument pre odlišovanie komponentov frazémy od slova. Uvedené prirovnanie — videné v širších súvislostiach ako špecifický odraz jazykového izomorfizmu — podporuje skôr názory brániace slovnú platnosť komponentov frazeologizmu. Ak totiž vychádzame zo všeobecne prijímaného stanoviska, že frazéma je špecifickým, frazeologizovaným ustáleným slovným spojením, potom z porovnania jej zložiek, teda slov, s fonémami a morfémami vychodí, že slovo sa vo frazéme (a azda aj širšie v slovnom spojení) správa analogicky ako fonéma v morféme, morféma v slove: neuplatňuje totiž všetky svoje vlastnosti, ktorými sa vyznačuje samostatne.

Rozbor viacerých — niekedy sa dopĺňajúcich, inokedy zasa protirečiacich — prístupov k hodnoteniu zložiek frazeologizmov vedie podľa nás k záveru, že aj napriek lexikálnym aj gramatickým osobitnostiam treba tieto komponenty pokladať za slová, pravda, za slová, ktoré majú v rozličnej miere oslabené niektoré svoje typické vlastnosti.

3. Druhou ústrednou otázkou frazeologickej sémantiky je pojem frazeologického významu. Frazeologický význam ako osobitná jazyková veličina sa vyčleňuje iba v najnovšej frazeologickej teórii. Staršie teórie, pretrvávajúce aj do súčasnosti, stavali na príbuznosti významov frazémy a slova (resp. lexémy). Konfrontácia týchto rozdielných stanovísk môže prispieť k osvetleniu niektorých stránok tejto otázky. Keďže v najnovších prácach sa už sleduje aj vnútorná členitosť frazeologického významu, treba sa zvlášť pristaviť aj pri tomto probléme.

3.1. Pre vymedzovanie alebo naopak nevymedzovanie frazeologického významu ako osobitného druhu významov je symptomatický sám vývin celej frazeologickej teórie. Kým moderná teória pokladala za základný znak frazeologizmu jeho ekvivalentnosť so slovom, nemohla hovoriť o osobitnom frazeologickom význame, hovorila iba o lexikálnom význame frazémy. Napr. ešte r. 1967 A. I. Molotkov (Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka, 1967, s. 9) pri porovnávaní frazeologizmu a voľného slovného spojenia, syntagmy, konštatuje, že syntagma nemá lexikálny

význam, ale frazéma lexikálny význam má. Keď však novšia teória prekonala takéto chápanie frazeológie, keď sa začalo hovoriť o súvzťažnosti slova a frazémy (porov. Voprosy frazeologii 3, 1970; Kunin, 1970), logicky sa objavila potreba diferencovať, odlišiť význam frazémy od významu slova. Zo začiatku sa iba všeobecne poukazovalo na komplexnosť frazeologického významu (takto napr. citovaný A. V. Kunin). Neskôr sa konštatovalo, že frazémy nie sú iba pomenovaním, v ich význame je vždy výrazne zastúpený hodnotiaci (niekedy sa hovorí expresívny alebo modálny) príznak. V takomto zmysle hovorí A. M. Babkin (1970, s. 10), že z významového hľadiska je frazéma podobná tým lexémam, ktoré nie iba nazývajú, ale „obzývajú, živopisujú“ označovaný predmet, osobu... Na tú istú skutočnosť mieri F. Miko (1978/79, s. 198), keď ešte pregnantnejšie hovorí, že frazeologická jednotka „pomenúva vyjadrujúc“. Porovnávaníu, resp. rozlišovaniu frazeologického významu a lexikálneho významu venuje najviac pozornosti sledovaná Žukovova práca, a tak sa pri jej základných myšlienkach o tejto otázke pristavíme osobitne.

Porovnávanie frazeologického a lexikálneho významu začína V. P. Žukov konštatovaním, že na rozdiel od frazeologického významu sa lexikálny význam slova určuje morfémi, pričom morfémy „v strukture slova otlíčajútsia značiteľno boľšej specializacijej, čem komponenty frazeologizma“ (s. 15). Z takejto formulácie problému vychodí, že autor začína svoje porovnávanie nie na najvšeobecnejšej rovine, ale pri jednej z vlastností obidvoch významov. Existencia jednomorfémových slov to zreteľne potvrdzuje. Ako ďalší rozlišovací znak uvádza V. P. Žukov to, že vo frazeologickom význame je jednou jeho zložkou aj modálny príznak (s. 25), ktorý zasa pri lexikálnom význame nie je prítomný obligatórne. Touto formuláciou autor nadväzuje na predchádzajúcich bádateľov, ktorí tak isto práve v tomto smere zaznamenávali rozdiely medzi významom frazémy a významom slova. V. P. Žukov však túto myšlienku rozvíja konštatovaním rozdielu v intenzite označovaného príznaku, substancie a pod. medzi významom slova a významom frazeologizmu. Podľa jeho výkladu napr. slovenská frazéma *klepnúť niekomu po prstoch* neznamená iba prichytiť niekoho pri niečom zakázanom, frazéma *pristrihnúť niekomu krídla (krídelká)* zasa neznamená iba obmedziť niekomu istú činnosť, voľnosť, ale v každom prípade príslušná frazéma znamená, že uvedený príznak (obsah) platí v zosilnenej, intenzifikovanej miere (ibid., s. 20). Konštatovanie o rozdieloch v intenzite označovaného príznaku medzi lexikálnym a frazeologickým významom možno prijať, hoci podľa našej mienky nemusí ísť iba o zosilňovanie istej črty významu, ale môže ísť aj naopak o zoslabovanie, zjemňovanie príslušného významu. Porov. : *karta sa obrátila* (=situácia sa celkom zmenila; evidentné zosilňovanie) — *vystrkovať rožky* (= postupne prejavovať svoju trúfalosť; zreteľné zjemnenie významu). Podstatný rozdiel medzi obidvoma významami vidí V. P. Žukov napokon v rozdielnej, odlišnej vnútornej členitosti lexikálneho významu a frazeologického významu.

3.2 Rozvíjajúc známe Vinogradovovo vyčleňovanie troch druhov lexikálneho významu, autor hovorí o slovách s **nominatívnym** významom (pričom tu rozlišuje

vlastný nominatívny význam a tzv. terminologický nominatívny význam), ďalej o slovách s modálnym významom, o slovách s nominatívno-modálnym významom, o slovách s deiktickým významom a o slovách s emocionálnym významom (s.24). Porovnanie tohto členenia významov slova s významami frazém ukazuje, že vo frazeológii sú zriedkavé jednotky s čistým nominatívnym významom, rovnako ako aj jednotky s deiktickým významom (z toho mu vychodí, že netreba osobitne vydeľovať zámenné frazeologizmy). Toto porovnanie zároveň naznačuje, aká býva všeobecne štruktúra významu frazeologizmov. Základnými zložkami frazeologického významu sú podľa autora kategoriálny význam, hodnotiaci význam a intenzifikačný význam, ku ktorým ešte pristupuje napr. význam životnosti alebo neživotnosti a pod. (s. 26). V osobitnom výklade venuje autor pozornosť iba kategoriálnemu a hodnotiacemu významu (s. 30—69). Z celého výkladu vyplýva, že práve týmito dvom zložkám pripisuje autor podstatnú úlohu pri charakteristike celého frazeologického významu.

Výklad kategoriálneho významu začína autor takýmto konštatovaním : „Značenie frazeologizma, kak i značenie slova, ne možet projavljatsia otfelno i nezavisimo ot jeho grammatičeskich svojstv“ (s. 30). Osobitne sa vyzdvihuje, že kategoriálny význam je gramatický (s. 30). Autor potom podľa neho vyčleňuje substantívne, adjektívne, verbálne a adverbálne frazémy. Konštatuje pritom, že pri frazémach s vetnou stavbou sa tento význam nedá vydeliť. Zároveň však uvádza viaceré postupy, ako ho možno identifikovať v takých prípadoch, kde sú rozdiely medzi konštrukčne dominantnými a významovo dominantnými komponentmi. Jeho podrobné rozboru ukazujú, kedy ide o čisté prípady uvedených kategórií a kedy o prechody frazémy z jednej kategórie do druhej (V. P. Žukov tu hovorí o tzv. kategoriálnej polysémii — s. 63). V týchto rozboroch prináša autor mnohé celkom nové poznatky, jeho výklady sú zreteľným obohatením všetkého, čo sa doteraz o kategoriálnej (slovnodruhovej) povahe frazeologizmov povedalo. Pri šírke tejto problematiky tu však ostávajú aj otázky, ktoré sa dotýkajú ani nie tak vyčleňovania uvedených typov významu, ako skôr predchádzajúceho porovnávania frazeologického významu s lexikálnym významom.

Predovšetkým konštatujeme, že v uvedenej štrukturácii frazeologického významu sa akosi stráca vlastný „vecný“ význam frazeologizmu. Isteže je tu spätosť vecnej, denotatívnej zložky s kategoriálnou, ale nazdávame sa, že táto zložka sa nedá obísť. Konštatovaním, že v istom konkrétnom prípade ide napr. o frazému so substantívnym významom, ďalej napr. so záporným hodnotiacim významom, s výraznou emocionálnosťou, sa ešte nevyčerpáva opis jej sémantickej štruktúry. Až po pripojení jej denotatívneho významu (prípadne aj konotatívnych významov) sa kompletizuje obraz celého významu príslušnej frazémy. Potrebu vyčleňovať túto zložku frazeologického významu potvrdzuje z inej strany aj známy fakt (uvádza ho aj V. P. Žukov), že vo frazeológii existujú aj jednotky bez kategoriálneho významu. Ak by sa v takýchto prípadoch obišla vecnovýznamová zložka (a logicky sa neuviedla ani

kategoriálna seméma), významová stránka takýchto frazém by sa zúžila iba na hodnotiaci rozmer, na štylistickú charakteristiku, a to je pre frazeologickú sémantiku málo.

3.3. Predchádzajúce vyčleňovanie frazeologického významu, ako aj uvedený pokus o jeho vnútornú diferenciaciu si vyžaduje znova sa zamyslieť nad jeho povahou aj nad jeho miestom v systéme tých druhov významu, s ktorými sa bežne pracuje v lingvistickej analýze. Ak aj prijmeme (s uvedenými poznámkami a pripomienkami) Žukovove formulácie, ako aj zistenia predchádzajúcich bádateľov z oblasti frazeologickej sémantiky, nebudeme frazeologický význam vyčleňovať ako celkom osobitný druh významu na rovine vyčleňovania napr. gramatického alebo lexikálneho významu. Takto síce nestavia otázku ani V. P. Žukov, ale pokusy o takéto absolutizovanie sa vo frazeologickej teórii objavili už viackrát (porov. napr. niektoré príspevky v zborníku *Voprosy frazeologii* 3, 1970). Už fakt, že sa frazeologický význam vždy porovnáva s lexikálnym významom, dosť zreteľne naznačuje, že ide o dva významy, ktoré sú navzájom bližšie ako iné druhy významov. Nemienime ich pritom celkom stotožňovať alebo frazeologický význam nevyčleňovať, lebo to by znamenalo nevidieť rozdiely medzi frazeologickou jednotkou a slovom. Vzťah medzi obidvoma významami vidíme v súlade s posudzovaním pomeru medzi celou frazeológiou a lexikou: Ak frazeologický systém vidíme ako nadstavbový systém odvodený od lexikálneho systému, paralelne môžeme hodnotiť aj frazeologický význam ako istú nadstavbu nad lexikálnym významom. Nazdávame sa, že takéto riešenie za súčasného stavu poznania vecí optimálne prihliada tak na spoločné, resp. analogické znaky, ako aj na rozdiely, ktoré frazeologický význam a lexikálny význam majú.

3.4. Pre úplnosť treba aspoň zaznamenať, že z inej strany (nie už v súvislosti s porovnávaním frazeologického a lexikálneho významu) rozlišuje V. P. Žukov podľa stupňa spätosti frazémy s kontextom a s tzv. okolím (zvyčajným kontextom) tzv. relatívne voľný frazeologický význam (frazéma sa môže spájať so slovami do najrozmanitejších konfigurácií a jej význam sa kontextom nijako nepodmieňuje ani nedopĺňa), ďalej tzv. konštrukčne ohraničený význam a tzv. valenčne ohraničený význam (tu sa predpokladajú rozličné obmedzenia frazémy a jej významu zo strany kontextov, do ktorých sa môže daná jednotka zapájať). Takéto rozdelenie sa podľa autorových rozborov zdá inštruktívne a pre jemnú analýzu bohatej frazeológie aj potrebné a užitočné.

4. Keďže podstatná časť celého predchádzajúceho rozboru sa súhlasne alebo polemicky opierala najmä o Žukovovu prácu o frazeologickej sémantike, uvedieme v nasledujúcich poznámkach aspoň niekoľko novších pojmov a termínov z danej oblasti, ktoré sa v tejto knihe alebo celkom po prvý raz v teórii nastofujú, alebo sa po novom vykladajú.

4.1. Zo systémového nazerania na frazeológiu vychádzajú nové pojmy sémantická paradigma a sémantická syntagma vo frazeológii. Do sémantickej paradigmy

zaraďuje autor také javy, ako sú frazeologické synonymá a antonymá, variantnosť frazeologizmov (trochu pritom prekvapuje, že autor hovorí iba o lexikálnej variantnosti frazém, resp. komponentov frazém) a viacvýznamové frazeologizmy. Sémantickú syntagmu tvoria podľa neho zasa spojenia frazémy so slovami z kontextu. Pravda, viaceré z týchto vecí sa už v teórii uvádzali, často sa aj podrobne vysvetľovali (porov. napr. Lewického výklad paradigmatických javov vo frazeológii — Lewicki, 1976), zvyčajne však chýbal práve takýto ucelený pohľad na všetky príslušné javy v ich vzájomných súvislostiach. Sémantický prístup sa tu ukazuje ako vhodné východisko pre sústavný opis uvedených javov a kategórií.

4.2. Rozpracovanie problematiky sémantickej syntagmy a vôbec spätelnosti frazeologizmov so slovami poskytlo nové možnosti pre výklad toho, čo sa už v doterajšej teórii označovalo ako okolie frazémy a čo sám V. P. Žukov trochu širšie označuje ako frazeologicko-lexikálny kontext. Jeho postup dovoľuje sledovať frazeologické okolie z viacerých stránok a z viacerých hľadísk ho aj opisovať a triediť. Tak podľa zloženia rozlišuje V. P. Žukov minimálne (teda jednoslovné), lexikálne ohraničené (zatvorené) a lexikálne neohraničené (otvorené) okolie (s. 136). Podľa gramatických vzťahov zasa vydeľuje subjektové, objektové a okolnostné okolie (s. 138). Jemný rozbor frazeologizmov podľa uvedených hľadísk pritom nie je samoúčelný, ale má dosah aj pre výklad jednej stránky frazeologických významov (porov. tu 3.4).

4.3. Po známom a užitočnom rozlišovaní sémanticky kľúčového slova a konštrukčne kľúčového slova je ďalším rozvedením tejto problematiky Žukovovo rozlišovanie tzv. významového centra a frazeologického centra frazémy; obidva pojmy sa vydeľujú popri konštrukčnom kľúčovom slove. Ide teda o prehĺbenie tejto diferenciácie a zároveň aj o stanovenie vlastností a funkcií uvedených troch pojmov. Táto diferenciácia sa pritom osvedčila v sledovanej práci najmä pri výklade kategoriálnych významov frazémy (predovšetkým pri sporných prípadoch) a pri opise možností spájania frazémy s voľnými slovami v kontexte.

5. Ak porovnáme bohatstvo problémov a ich riešení, ako ich podáva súčasná teória, s tým, čo sa o vzťahu frazeológie a sémantiky písalo pred štvrtstoročím (napr. v Skorupkovej programovej práci z r. 1952), markantne sa ukáže rast týchto výskumov do šírky aj do hĺbky. Našimi polemickými poznámkami sme chceli urobiť istú rekapituláciu výsledkov tohto výskumu, ale zároveň upozorniť aj na otvorené miesta v súčasných riešeniach otázok frazeologickej sémantiky.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

ARCHANGELSKIJ, V. L.: O poňatí ustojčivoj frazy i tipach fraz. In: Problemy frazeologii. Moskva — Leningrad 1964, s. 102—124.

- AVAĽIANI, J. J. — EMIROVA, A. M.: K semantičeskoj strukture frazeologičeskich jediníc. In: Voprosy frazeologii. 4. Samarkand 1971, s. 29—34.
- BABKIN, A. M.: Russkaja frazeologija, jejo razvitije i istočniki. Leningrad, Nauka 1970. 262 s.
- BLANÁR, V.: Zmeny spájateľnosti slova ako ukazovateľ lexikálnosémantických zmien. *Slavica Slovaca*, 11, 1976, s. 281—288.
- DUBINSKIJ, I. V.: Javľajetsia-li komponent FJ slovom? In: Voprosy frazeologii. 5. Časť pervaja. Samarkand 1972, s. 151—156.
- Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka. Red. A. I. Molotkov. Moskva 1967.
- CHAFFE, W. L.: Meaning and the Structure of Language. [Preklad: Značenje i struktura jazyka. Moskva, Progress 1975. 431 s.]
- KUČEROVA, E.: Z problematiky slovných spojení. In: Štúdie z porovnávačej gramatiky a lexikológie. Bratislava, Veda 1974, s. 7—40.
- KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija (Teoretičeskij kurs). Moskva, Nauka 1970. 343 s.
- LEWICKI, A. M.: Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego. Katowice, Uniwersytet Śląski 1976. 120 s.
- MIKO, F.: Frazeológia a kultúra reči. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/79, s. 198—201.
- MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 80 s.
- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 119 s.
- ONIANI, A. L.: K probleme vzaimootnošenija frazeologizma i slova. In: Voprosy frazeologii. 5. Časť pervaja. Samarkand 1972, s. 87—89.
- ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeologii. Samarkand 1973. 223 s.
- SKORUPKA, S.: Frazeologia a semantyka. *Poradnik Językowy*, 1952, č. 7, s. 9—16; č. 8, s. 17—25.
- SKORUPKA, S.: Łączliwość naturalna wyrazów w związkach frazeologicznych. In: *Symbolae Polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Wydawnictwo PAN 1972, s. 165-172.
- SMIRNICKIJ, A. I.: Leksikologija anglijskogo jazyka. Moskva 1956. 235 s.
- ŠANSKIJ, N. M.: Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka. Moskva 1963. 220 s.
- Voprosy frazeologii. 3. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. Navoi. Samarkand 1970. 296 s.
- ŽUKOV, V. P.: O nesozimerimosti komponentov frazeologizma so slovom. *Russkij jazyk v škole*, 1969, č. 3, s. 97—104.
- ŽUKOV, V. P.: Nekotoryje obščije položenija o sootnošenii frazeologizma so slovom. In: Voprosy frazeologii. 3. Samarkand 1970, s. 50-60.
- ŽUKOV, V. P.: Semantika frazeologičeskich oborotov. Moskva, Prosveščenie 1978. 160 s.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФРАЗЕОЛОГИИ

Резюме

Исходя из обширной литературы по семантике фразеологии, в частности из новой книги В. П. Жукова *Семантика фразеологических оборотов* (Москва 1978), автор решает два основных вопроса: 1. *Отношения между компонентом фраземы и словом*. После анализа разных подходов к указанному вопросу, автор приходит к заключению, что слово и после его включения в фразеологический оборот остается словом (не перестает быть словом). Автор в данном случае пишет о специфическом использовании слова. 2. *Понятие фразеологического значения*. Указанное понятие автор не считает равноценным с такими понятиями как грамматическое и лексическое значения, понимает его как определенную надстройку над лексическим значением.

SPRÁVY A POSUDKY

STRUKTURA I RAZVITIE NAUKI. Moskva, Progress 1978. 486 s.

Recenzovaný zborník si zaslúži pozornosť jazykovedcov aspoň v takej miere ako odborníkov z iných vedných disciplín. Je to publikácia, ktorá nábada k zamysleniu nad najfundamentálnejšími otázkami vedeckého výskumu, nad povahou, vývinom a zákonitostami poznania, nad otázkami, ktorým by sa nemala vyhýbať ani jazykoveda.

Struktura i razvitije nauki vychádza v ZSSR ako informácia o najnovších, postpozitivistických prúdoch v americkej filozofii vedy. Roku 1963 vyšiel v USA zborník *Boston Studies in the Philosophy of Science*, ktorého editorom bol M. M. Wartofsky. Po ňom nasledovali ďalšie a od r. 1973 vychádzal už niekoľko ráz do roka. Zborník sa orientuje na najzaujímavejšie a najpokrokovejšie smery v oblasti metodológie vedy. Je preň príznačné antipozitivistické ladenie. Vydavatelia tohto zborníka zdôrazňujú jednotu logicko-metodologického a historicko-vedeckého výskumu vedeckého poznania; prejavujú aj veľké sympatie k marxistickej filozofickej teórii.

Kniha sa delí na tri časti: 1. Štruktúra súčasného vedeckého poznania; 2. Racionálna rekonštrukcia histórie vedy; 3. Problémy teoretickej explanácie.

Medzi hlavné problémy, ktoré sa v publikácii riešia, patrí otázka najvhodnejších metód pre výstavbu teórie vedy. S touto ústrednou otázkou metodológie vedy súvisia viaceré ďalšie, napríklad otázka štruktúry súčasného vedeckého poznania a mechanizmov jeho rozvoja i fungovania, otázka základov vedeckého poznania, vzťahov medzi zdravým rozumom, vedeckým poznaním a všeobecnými metafyzickými tvrdeniami o svete a napokon otázka o možnosti odhraničenia vedeckého poznania od toho, čo nemožno pokladať za vedu. Iný okruh problémov sa týka toho, ako možno opísať a vysvetliť reálne historické procesy rozvoja vedy a či možno racionálne chápať vedu a jej históriu.

Podľa neopozitivistov je skutočnou teóriou vedy len logika vedy, ktorú treba chápať ako syntax a sémantiku. Kritérium vedeckosti hľadal logický empirizmus vo verifikovateľnosti vedeckých tvrdení, lenže tomuto kritériu nakoniec nevyhovie ani jeden vedecký zákon; každý je nakoniec prekonaný. Ukázalo sa, že teórie nie sú navzájom redukovateľné. V základe postoja o redukovateľnosti teórií sa skrývalo neodôvodnené presvedčenie o nezávislosti empirického poznania od teoretického poznania.

V polovici 20. storočia si buržoázni teoretici uvedomili krach myšlienok logického empirizmu. Pritom zohral dôležitú úlohu Karl Popper. Podľa neho do vedy patria len také hypotézy, ktoré sú v okamihu vzniku v zásade falzifikovateľné a zameniteľné inými, úspešnými, hoci aj nie nevyhnutne správnymi tvrdzeniami. Aby sa vývin vedy nepohyboval v začarovanom kruhu, začiatkom šesťdesiatych rokov K. Popper sformuloval tzv. kritérium väčšej pravdepodobnosti. Doktrína „tretieho sveta“ (sveta objektívneho poznania, bez poznávajúceho subjektu) pridala jeho koncepcii objektívnoidealistický charakter. V tejto situácii zohrali významnú úlohu filozofi T. Kuhn, I. Lakatos, P. Feyerabend, S. Toulmin a J. Agassi, ktorí si uvedomili potrebu hľadania nových ciest. Prirodzene, že ich názory si sčasti protirečia, ale v istých aspektoch sa zhodujú. Po prvé, podľa nich je teoretické chápanie vedy možné len vtedy, ak sa skonštruuje dynamická štruktúra vedeckého poznania. Po druhé, vedecké poznanie je vo svojej podstate celostné; nedá sa rozdeliť na rovinu pozorovania a rovinu teórie. Bez teórie nemožno ani pozorovať. Po tretie, filozofické koncepcie tesne súvisia s konkrétnym vedeckým poznaním. Filozofia nielenže podnetne plynie na vedu, ale filozofické tvrdenia organicky patria do vedy. Po štvrté, dynamika vedeckého poznania nepredstavuje prísne kumulatívny proces. Vedecké teórie sú navzájom nezávislé; spravidla sú neporovnateľné a nesúmeriteľné. Po piate, cieľom zmeny vo vedeckom poznaní nie je dosiahnuť

objektívnu pravdu, ale realizovať niektorú z týchto úloh: lepšie pochopenie istých javov, riešenie väčšieho počtu vedeckých problémov, konštruovanie jednoduchších a kompaktnějších teórií a pod. Po šieste, historicko-metodologický model možno rozpracovať len ako súhrn rozličných prístupov — historicko-vedeckého, metodologického, náučnovedeckého, psychologického, sociologického, logického atď. Pritom sa logickému popisu poznania vyказuje značne podradné miesto, ba dokonca sa mu upiera všetok význam pre pochopenie vedy.

Z veľkého počtu štúdií uverejnených v tomto zborníku by som upozornil aspoň na tri, v ktorých sa riešia najvšeobecnejšie problémy.

M. Wartofsky v práci *Heuristická úloha metafyziky vo vede* (s. 43—110) charakterizuje dejiny filozofie vedy za posledných sedemdesiat až osemdesiat rokov ako zápas pozitivizmu s metafyzikou. Súčasná veda sa rozvinula v rámci klasickej štruktúry, v ktorej metafyzika vystupovala ako najvšeobecnejšia a fundamentálna veda o bytí alebo veda o prvých princípoch. Do základov súčasnej vedy bola zavedená alternatíva realizmus — inštrumentalizmus, ktorá vedie ku dvom chápaniam vedy. Podľa realistického chápania veda je skúmanie pravdy v tom zmysle, že formuluje základné úsudky týkajúce sa sveta, prírody či prírodného bytia. Podľa inštrumentalistického chápania veda je nástrojom predvídania budúcej skúsenosti na základe zákonitostí odhalených a sformulovaných prv. V prvom prípade veda opisuje realitu za cieľom jej poznania a súčasne ju pokladá za nezávislú od nášho poznania. V druhom prípade si kladie veda skromnejšie ciele; usiluje sa efektívne usporiadať naše experimentálne údaje a našu skúsenosť, aby sa tieto údaje stali čo najspoľahlivejším nástrojom vedeckého predvídania. Otázka, či sme dosiahli pravdu, tu zostáva akosi bokom.

Wartofsky pokladá metafyziku za základnú teóriu konceptuálnych modelov vedy. Metafyzický systém sa vyznačuje tromi hlavnými vlastnosťami. Sú to: (1) systematická štruktúra, (2) referencia, (3) abstrakcia. Wartofsky upozorňuje, že metafyzika má korene v dávnej minulosti a súvisí s rečovou komunikáciou, s jazykom. Prvou formálnou štruktúrou je rozprávanie a jazyk je prostriedkom zobrazovania štruktúry udalostí a entít. V príbehu a v jeho dokonalejšej forme — v mýte, môžeme vidieť konceptuálnu štruktúru, model, pretože má systematickú štruktúru, je referenčný aj abstraktný. To platí, prirodzene, aj o jazyku a komunikácii. Z toho vyplýva, že znalosť jazyka je nevyhnutná pre prenikanie do základov gnozeologického procesu a pre jeho hodnotenie. Na prvý pohľad by sa zdalo, že je to návrat k lingvistickému relativizmu. V skutočnosti však nie, lebo sa tu nestávajú proti sebe rozličné jazyky ako faktory vedúce k rozdielnym spôsobom (a výsledkom) poznávania, ale hovorí sa o ľudskom jazyku ako takom. A pod štruktúrou jazyka sa tu chápe hĺbková štruktúra, teda čosi viac ako obyčajná formálna štruktúra. Wartofsky má pravdu, keď vyslovuje názor, že v jazyku nachádzame stopy svedčiace o minulých spôsoboch poznávania sveta. Aj jazykovú štruktúru možno odvodiť od poznávacieho procesu, ale netreba zabúdať, že sa do značnej miery autonomizovala a jej vplyv na poznávanie sa úmerne tomu oslabil. No Wartofsky má akiste pravdu, keď tvrdí, že veda aj v najvyšších štádiách nesie na sebe pečať štruktúr, ktoré reč vyjadruje v konkrétnych obrazoch a ktoré metafyzika rozvíja v krajne abstraktných systémoch.

J. Agassi v štúdiu *Veda v pohybe* (s. 121—160) sa zamýšľa najmä nad otázkami stability vo vede a cieľom vedy. Pred Einsteinom si historici vedy nevníjali tú skutočnosť, že veda sa nachádza v neprestajnom pohybe. Napriek všetkým zmenám a otrasom, ktoré sa dovtedy odohrali, ideálom vedy zostávala stabilita. Einsteinovým vystúpením sa všetko zmenilo, prevládol názor, že vedci sa môžu usilovať len o skonštruovanie vysoko prevdepodobných, nie však pravdivých teórií. Pravdepodobnosť sa stala náhradou pravdy. K. Popper prišiel k záveru, že pozitívne doklady správnosti nejakej teórie nemajú veľkú cenu, lebo nakoniec sa vždy našiel doklad, ktorý teória nevedela vysvetliť. Z toho vyvodil, že v zásade nemožno pozitívne dokázať správnosť nijakej teórie, hoci vyvrátiť môžeme každú teóriu. Pravda, neskoršie aj on začal znovu zdôrazňovať význam pozitívnych dôkazov.

Hoci sa Popper nazdáva, že cieľom vedy je pravda, zavrhuje všetky nádeje na dosiahnutie pravdivosti, vysokej pravdepodobnosti či iného faktora stabilizujúceho vedu. Veda sa však neobmedzuje len na pravdivé vysvetľovanie javov. Nemôže naraz obsiahnuť všetky javy, a preto sa usiluje vypracovať

svetonázor, akýsi pravdivý metafyzický plán sveta. Tieto metafyzické štruktúry možno kritizovať, ale napriek tomu predstavujú isté stabilizačné faktory, lebo sú ťažšie kritizovateľné, nevieme ich preverovať, a preto sú menej premenlivé. Takže podľa Agassiho stabilita vedy je vlastne podmienená niektorými nedostatkami samotnej vedy.

Práca S. Toulmina *Konceptuálne revolúcie vo vede* (s. 170—189) nadväzuje na niektoré myšlienky z minulého storočia (Wavell) a z prvej polovice tohto storočia (Collingwood). Filozofiu vedy Toulmin nechápe ako expanziu matematickej logiky, ale ako rozvoj histórie vedeckého myslenia. Rozhodujúce intelektuálne prechody vo vede súvisia so zmenou základných predpokladov. Toulmin vidí úlohu filozofa vedy vo vysvetľovaní, za akých okolností a v dôsledku akých procesov jeden súhrn absolútnych predpokladov vymieňa druhý taký súbor. Túto zmenu nemožno vysvetľovať iba podvedomou tvorivosťou. Týmito otázkami sa zaoberá aj T. Kuhn. Podľa neho „normálne“ vývinové fázy sa vo vede striedajú s „revolučnými“. Jeho kritici však poukazujú, a oprávnene, že vývin vedy možno chápať ako nepretržitú revolúciu. Dôležité je, že teoretické schémy sa vo vede vždy preberajú viac alebo menej neúplne. Pokiaľ ide o vzťah filozofie k spoločenským a prírodným vedám, podčiarkuje sa, že filozofi nemôžu diktovať vedcom princípy, ktorým by mali podriaďovať svoju teoretickú prácu. Na pokroku vedy sa môžu zúčastňovať len ako rovnoprávni partneri s ostatnými, nie ako nadradená zložka. To znamená, že filozofia vedy je vlastne neodlučiteľná od dejín vedy.

Ku kladným stránkam tzv. postpozitivistickej koncepcie patria myšlienky historizmu, celostnosti poznania, uznávanie vzájomnej spätosti filozofického a vedeckého poznania a napokon odklon od naivno kumulatívnej predstavy o rozvoji vedeckých poznatkov. Sovietski vedci si uvedomujú, že výskumy Bostonskej školy nemožno obísť mlčaním. Nazdávajú sa, že všetok pozitívny materiál, ktorý je v nich obsiahnutý, by mal byť prepracovaný na dialektickomaterialistickom základe.

V. Krupa

FILOZOFICKÉ OTÁZKY JAZYKOVEDY. [Preložil Ján Doruľa.] Bratislava, Veda 1979. 180 s.

Do okruhu filozofických problémov jazykovedy sa obyčajne zaraďujú najvšeobecnejšie problémy ontológie jazyka na jednej strane a najvšeobecnejšie princípy skúmania jazyka na druhej strane. Na menej abstraktnej úrovni sú to také otázky, ako systémová povaha jazyka, otázka substancie a vzťahov, hierarchická organizovanosť jazyka, vzťah vnútorných a vonkajších činiteľov, otázka jazykových funkcií, problém znakovosti jazykových jednotiek, zákonitosti vývinu jazyka, vzťah jazyka, myslenia a skutočnosti. atď. Filozofia jazyka je však pomerne voľne definovaná oblasť a rozdiely v jej chápaní sú neraz značné.

V recenzovanej kolektívnej monografii ukrajinskí jazykovedci V. M. Rusaniv's'kyj, O. F. Demjanenko, V. S. Perebyjnis, M. P. Maruvyc'ka, L. O. Kadomceva, H. H. Hnatuk, N. J. Švydka, V. V. Vynnyk, I. K. Bilodid, M. M. Peščak, V. M. Brachnov, T. K. Čertoryz'ka, O. B. Tkačenko skúmajú tri základné problémové okruhy: 1. podstatu jazyka, 2. vzťah jazyka a myslenia, 3. vzťah jazyka k spoločnosti. Ako sa píše v úvode, je to pokus zovšeobecniť na základe marxisticko-leninskej teórie poznania ústredné otázky teórie jazyka, ako napr. znakový charakter jazyka, vzťah jazyka k ostatným semiotickým systémom, niektoré aspekty vzájomného vzťahu jazyka a myslenia, otázky formy a obsahu v jazyku, vzťah pojmu a významu, sociálne faktory a vývin jazyka. Prítom autori vychádzajú skoro výlučne zo slovanského jazykového materiálu, predovšetkým z ukrajčiny.

Jedným z ťažísk práce je otázka znaku, jeho charakteristiky a klasifikácie. Autori zdôrazňujú systémovú spätosť každého znaku s inými jazykovými znakmi. Znaky členia na prirodzené a konvenčné a pod iným zorným uhlom na informatívne a komunikatívne. Znak, ktorý je definovaný vzťahovo (s. 20), má tri funkcie — dištingtívnu, informatívnu a perceptívnu. Od znakov iných semiotických systémov sa jazykový znak odlišuje poznávacou funkciou (s. 22). Keďže znaky môžu byť jednoduché alebo zložené, je logické, že autori pokladajú za znak aj vetu, o ktorej hovoria ako o znaku reči (s. 26—27). Tvrdenie, že

vety sa netýkajú jazyka ako systému, ale iba procesu reči, jazykovej činnosti (s. 39), sa neprijíma všeobecne. Nebudeme ďaleko od pravdy, ak budeme konštatovať, že v bežnej reči predstavujú naučené, mechanicky opakované vety dosť vysoké percento všetkých viet.

Z metodologickej stránky autori upozorňujú na potrebu rozlišovania stupňa pozorovaní a stupňa konštruktov (s. 40) a zaoberajú sa rozdielmi medzi induktívnym a deduktívnym prístupom (s. 41—43). Otázka formy a obsahu sa rieši z aspektu marxistickej filozofie; diskusia sa však pohybuje na praveľmi všeobecnej rovine a žiadalo by sa tieto filozofické kategórie konkretizovať na jazykovom materiáli (s. 56—72). Osobitná kapitola je venovaná psychologickým základom individuálnej reči (s. 87—104); za centrálny psycholingvistický problém sa pokladá narábanie s vetami (s. 99).

Veľmi výrazne je v knihe zastúpená sociolingvistická zložka, a to v súvislosti s otázkou jazykového vývinu (s. 105—176). Autori prichádzajú k záveru, že základnými činiteľmi absolútneho rozvoja v jazyku sú mimojazykové činitele; pritom najdôležitejšie sú poznávacie a dorozumievacie potreby (s. 134).

V knihe sa jednoznačne uznáva systémová povaha jazyka; to však neznamená, že treba popierať existenciu rozličných stupňov štruktúrovanosti v jazyku, konkrétne tézu o nižšej štruktúrovanosti slovnej zásoby v porovnaní s gramatikou či s fonológiou.

Zborník vyšiel v solídnom preklade J. Doruľu. Pravdepodobne pod vplyvom predlohy prenikli do slovenského textu výrazy „Peterburg“ namiesto *Petrohrad* (s. 31), „plynulo tiekla... reč“ namiesto *hladko plynula... reč*, „Harward“ namiesto *Harvard*, „vyjadrenie“ namiesto *výrok*, „zabíjajúca logika“ namiesto *vražedná logika* (s. 96), alebo „Hľa, ako o tom píše Ch. Bally“ namiesto *Takto o tom píše Ch. Bally* (s. 121). Sú to však drobnosti, ktoré sa strácajú na pozadí celej práce.

Zborník *Filozofické otázky jazykovedy* jednak zaplňa citelnú medzeru v našej lingvistickej produkcii, jednak nás zoznamuje s novými podnetmi, ktoré prináša do filozofie jazyka sovietska lingvistika.

V. Krupa

SLAVICA PRAGENSIA XVIII. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 3—4. Praha, Universita Karlova 1975. 257 s.

V 18. zväzku zborníka *Slavica Pragensia* sú zaradené referáty a diskusné príspevky, ktoré boli prednesené na sympóziu venovanom 30. výročiu Slovenského národného povstania. Sympóziu usporiadali sesterské katedry českého, slovenského jazyka, českej a slovenskej literatúry Karlovej univerzity a Univerzity Komenského aj Literárnovedný a Jazykovedný ústav SAV. Napriek dlhšiemu časovému odstupu (sympóziu bolo r. 1974, zborník vyšiel r. 1976 — s vročiením 1975) pokladáme za užitočné upozorniť na hlavné myšlienky publikované v jazykovednej časti tohto zborníka.

Už na plenárnom zasadnutí sympózia odzneli aj dva jazykovedné referáty. V. Křístek (*Jazykové pozadí česko-slovenského kultúrneho kontextu*, s. 27—33) zdôraznil predovšetkým myšlienku, že Slovenské národné povstanie nie je síce prelomový prvok v dejinách slovenského jazyka, lebo jazyky sa vyvíjajú bez väčších skokov, ale znamená medzník v novodobých dejinách našich národov a vytvorilo predpoklady pre marxistické chápanie podstaty slovenského jazyka a vzájomných vzťahov češtiny a slovenčiny. Táto myšlienka sa právom stala mottom celého sympózia. E. Pauliny (*Rozvoj jazykovedy v Československu a spisovná slovenčina*, s. 35—40) upozornil na rozvoj spolupráce českých a slovenských jazykovedcov práve v období po oslobodení a na postupné formovanie metodologickej jednotnosti československej jazykovedy.

Úlohy jazykovedného výskumu vzťahov medzi češtinou a slovenčinou veľmi výrazne vystihol M. Grepl (*Ke konfrontačnému štúdiu češtiny a slovenštiny*, s. 199—206), keď zdôraznil, že o spôsobe spolužitia Čechov a Slovákov nerozhoduje lingvistika a lingvisti, ale stupeň rozvoja socialistickej spoločnosti. Pri tomto rozvoji práve uskutočňovanie politického programu Komunistickej strany Československa odstránilo potenciálne zvyšky v deformáciách vzájomných vzťahov našich dvoch národov. V tejto novej situácii dostáva nové podnety aj štúdium vzájomných vzťahov češtiny a slovenčiny.

Cieľom tohto štúdia — ako správne poznamenal M. Grepl — má byť osvetľovanie vzájomných zhôd a odlišností, a nie predkladanie receptov na riešenie vzťahov. Pri konfrontačnom výskume češtiny a slovenčiny možno vychádzať z toho, čo je spoločné, alebo z toho, čo je rozdielne. — Spoločné črty češtiny a slovenčiny na sympóziu skúmal Š. Peciar (*Spoločné črty vo vývine súčasnej spisovnej slovenčiny a češtiny*, s. 175—184). Prišiel k záveru, že najviac spoločných črt je v slovnej zásobe (napr. rovnaké spôsoby preberania cudzích slov, proces univerbizácie viacsovných pomenovaní), menej v syntaktickej oblasti (napr. spoločné tendencie k mennému vyjadrovaniu, rozširovanie hypotaxy a príslušných spojovacích výrazov).

A. Jedlička (*Vzťah súčasnej spisovnej češtiny a slovenštiny k aktuálnym problémom teórie a praxe*, s. 163—176) zdôrazňoval skôr rovnaké vyjadrovacie potreby, vyplývajúce z rovnakého socialistického spôsobu života i zo spoločnej ekonomiky, ale zároveň poukazyval aj na základné špecifické odlišnosti, a to najmä v jazykovej situácii, v type spisovného jazyka a vo vypracovanosti štýlových vrstiev a štýlových typov. Nie dost výrazne pritom rozlišoval na jednej strane českú a slovenskú situáciu, na druhej jazykovú situáciu v Československu, a to najmä vzhľadom na paralelné tézy o spoločnej socialistickej československej literatúre. V tejto súvislosti však správne poukázal na postoje českých používateľov jazyka k slovenčine, kde ešte miestami dožívajú staršie predstavy.

Pozoruhodné sú poznatky V. Budovičovej (*Charakter dnešnej jazykovej situácie v Československej socialistickej republike*, s. 185—197) o vzťahoch češtiny a slovenčiny v špecifickej pražskej situácii. Naznačené problémy ukazujú, že práve túto situáciu bude potrebné veľmi hlboko preskúmať. Podobne ako A. Jedlička aj V. Budovičová poukazuje na potrebu skúmať vzťah používateľov jazyka jednak k svojmu jazyku, jednak k druhému jazyku. Postupne tu totiž vznikajú nové postoje, založené na racionálnejšom chápaní funkcie národného jazyka, resp. našich národných jazykov. Za hlavný znak dnešnej jazykovej situácie v Československu pokladá V. Budovičová nevyhnutnosť jazykových kontaktov, a to priamych aj nepriamych, ďalej vzájomnú otvorenosť našich dvoch jazykov a čiastkový, štýlovo ohraničený pasívny bilingvizmus. Pri všetkých rozdieloch v štýlovej diferenciacii češtiny a slovenčiny, na ktoré upozorňuje už A. Jedlička, možno konštatovať konvergentný vývin v odbornom a publicistickom vyjadrovaní, kým v jazyku umeleckej literatúry sú výraznejšie rozdiely. Potvrzuje sa to aj rozdielom vo vnímaní publicistických a umeleckých relácií v televízii (pravda, na českej strane, na slovenskej strane tieto rozdiely nie sú také výrazné). Spoločné, resp. interferujúce javy, predovšetkým v slovnej zásobe, označuje V. Budovičová ako kontaktové synonymá či neologizmy, resp. z hľadiska kodifikácie slovenčiny ako návratné chyby, resp. „tvrdošijné bohémizmy“. Treba zdôrazniť, že pri svojich výskumoch autorka dobre poukazuje na sociolingvistický a psycholingvistický charakter mnohých skúmaných javov.

Vo viacerých diskusných príspevkoch, ale aj v materiálovej časti teoreticky zameraných príspevkov sa poukazuje na drobnejšie fakty z oblasti slovnej zásoby, syntaxe i pravopisu. Vcelku však treba v súvislosti s uvádzanými konkrétnymi faktami pripomenúť, že ide zväčša len o ilustračné príklady, nie o analýzu širšieho materiálu. Z toho vyplýva aj budúci program konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny: treba analyzovať oveľa širší materiál z oblasti priamych i nepriamych kontaktov, napr. porovnávaním prekladov umeleckých diel, ale aj publicistických a odborných (v oboch prípadoch obojstranne, z češtiny do slovenčiny i zo slovenčiny do češtiny). Neobyčajne široké pole by však mal mať výskum priamych kontaktov, napr. v Prahe (v ústredných inštitúciách), v armáde, ale aj v niektorých priemyselných aglomeráciách, teda všade tam, kde sa priamo stretávajú Česi aj Slováci pri plnení svojich pracovných úloh.

Záverom treba povedať, že sympóziu *SNP — zdroj nových vzťahov v českej a slovenskej kultúre* — v jeho jazykovednej časti poukázalo na neobyčajne aktuálnu problematiku, naznačilo niektoré základné teoretické problémy, ale najmä poukázalo na orientáciu v ďalšom výskume. Netreba azda osobitne zdôrazňovať, že práve tieto zamýšľané konfrontačné výskumy češtiny a slovenčiny by mali dostať pevnejšiu organizačnú bázu, a teda že by mali tvoriť závažnú časť tej hlavnej úlohy štátneho plánu základného výskumu v siedmej päťročnici, ktorý má názov *Kultúra, umenie a jazyk v rozvinutej socialistickej spoločnosti*.

J. Horecký

Moderný štýl vedeckého myslenia sa vyznačuje intenzívnym a extenzívnym využívaním systémového výskumu. Pojmy ako systém, systémový prístup, resp. systémovo-štruktúrny prístup, systémová analýza sa široko uplatňujú v rozličných vedeckých disciplínach. Veľmi výrazne sa pojem systém aplikuje v marxistickej jazykovede, ba možno povedať, že je jedným z jej charakteristických znakov. Systémový prístup sa dôsledne uplatnil aj v recenzovanej práci, čo len svedčí o tom, že takýto spôsob myslenia nadobúda čoraz väčšiu platnosť.

Systémová jazykoveda, ktorá je predmetom recenzovanej práce, nie je originálnym autorkiným príspevkom. Margaret Berry iba logicky završuje — zhrňuje a dopracúva tzv. *scale and category grammar*, ktorej hlavným predstaviteľom je M. A. K. Halliday. Prínos autorky spočíva v dôslednej formulácii a aplikácii základných téz kategoriálnej gramatiky na všetky jazykové roviny a v presnom vymedzení rozdielov medzi systémovou koncepciou jazyka a inými jazykovednými školami. Špeciálne sa autorka v publikácii zamerala na rozdiely vo vzťahu k transformačno-generatívnej jazykovede, ale pri jednotlivých kapitolách a problémoch spomína aj iné lingvistické školy. Za nedostatok pokladáme to, že sa nezmieňuje o pražskej lingvistickej škole.

Pokiaľ ide o vzťah tohto typu systémovej koncepcie jazyka a transformačno-generatívnej jazykovedy, autorka vymenúva šesť rozlišovacích znakov. Medzi nimi na prvom mieste figuruje dôraz na sociologickú stránku jazyka a, prirodzene, na systémový charakter jazyka. Na druhej strane tieto dva znaky poukazujú na veľmi blízku príbuznosť k iným koncepciám, predovšetkým však k pražskej funkčno-štrukturálnej škole a k stratifikačnej jazykovede. S pražskou školou sa autorka vlastne zhoduje aj v celkovom chápaní opozície *langue — parole*. *Langue* považuje za určitý potenciál, kým *parole* za jeho realizáciu. Presne takto chápe jazyk aj V. Mathesius (*Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického*. Praha 1961, s. 10). Z pražskej jazykovednej školy prevzala mnohé ďalšie pojmy. Jedným z nich je aj aktuálne členenie výpovede, ktoré autorka subsumovala do pojmu „textová funkcia jazyka“.

Originálnym pojmom, s ktorým systémová jazykoveda narába, je „cline“. „Cline“ je akési kontinuum alebo škála, ktorej body sa navzájom prelínajú. Tento pojem sa využíva na presné vymedzenie jazykových kategórií. Ide o to, že jazykové kategórie zvyčajne nemajú vyhranení charakter. Aby sme ich mohli presne vystihnúť, aplikujeme pojem „cline“. Rezultátom aplikácie je potom škála vlastností príslušnej kategórie. Nevyhranenost jazykovedných kategórií sa zdôrazňuje aj v iných jazykovedných školách. Známe sú napríklad výroky o tom, že niektoré gramatické javy nepatria výlučne ani do morfológie, ani do syntaxe, a že obidve uvedené roviny jazyka sa navzájom prelínajú. Z tohto aspektu pojem „cline“ ako logický konštrukt pomáha spresniť opis jazyka a má svoju opodstatnenosť.

Systémový model jazyka obsahuje tri primárne roviny a dve medziroviny jazyka. Autorka ich znázornila takto (1, s. 47):

<i>substancia</i>	↔	<i>forma</i>	↔	<i>situácia</i>
fonická	fonológia	gramatika	kontext	thesis
grafická	grafológia	lexika		bezprostredná situácia širšia situácia

Tri základné roviny jazyka predstavujú: substancia, forma a situácia. Tieto tri roviny sú súviszťažnené (integrované) prostredníctvom dvoch medzirovín — fonologickou (grafologickou) a kontextovou.

Zaradenie situácie medzi primárne roviny vychádza z tradícií britskej jazykovedy. Nejde však o situáciu ako takú, ale o vzťah medzi situáciou a formou, a to je už otázka kontextu.

Pri členení situácie sa autorka opiera o prácu J. Ellisa (*On Contextual Meaning in C. E. Bazell, J. C. Catford, M. A. K. Halliday and R. H. Robins*. In: *Memory of J. R. Firth*. London, Longmans 1966). Thesis sú vlastne pomenované zložky situácie — procesy, objekty, kvality, čiže to, o čom sa hovorí (píše). Bezprostredná situácia je v podstate určitá príležitosť, pri ktorej sa realizuje (ústne, písomne) prehovor. Napríklad: práve teraz ako element bezprostrednej situácie vysvetľujem nezasvätenému čitateľovi pojem situácia (písomnou formou). Širšia situácia reprezentuje jazykovú skúsenosť hovoriaceho alebo pisateľa, skúsenosť, ktorá ovplyvňuje výber a štylizáciu prehovoru, ako aj jeho interpretáciu zo strany počávajúceho a čitateľa.

Centrálnym pojmom v recenzovanej práci je pochopiteľne systém. Podľa autorky systém má tieto základné vlastnosti: prvky v systéme sa vzájomne vylučujú, systém má obmedzený počet prvkov, význam každého prvku systému závisí od významu iných prvkov v systéme. Takéto chápanie systému je však nedostačujúce. V marxistickej interpretácii systém nie je iba vzájomné pôsobenie častí v komplexe celku (invariantný význam pojmu systém), ale tento pojem zároveň odráža pohyb, zmenu a vzájomné pôsobenie skúmaného objektu s ďalšími objektmi, ako aj príčiny, ktoré vyvolávajú zmeny (S. Smirnov: *Systémový prístup ve světle logiky rozvoje poznání a společenské praxe*. Společenské vědy v SSSR, 1979, č. 1, s. 20—30).

Aj vzťah medzi systémom a štruktúrou sa v recenzovanej práci poníma dosť úzko, a to iba ako realizačný vzťah, t. j. štruktúra realizuje prvky systému. Štruktúra je však oveľa viac. Je to syntéza protikladových kategórií, materiálny nositeľ determinujúci správanie sa daného objektu (v tomto prípade jazyka).

Ďalej si autorka v práci všíma niektoré dôležité systémy (alebo skôr podsystémy) angličtiny, ako napríklad tranzitívny systém, systém rodu, spôsobu, modalít a pod. Pojem systému autorka aplikuje aj v súvislosti s usporiadaním prvkov vo výpovedi. Explicitne hovorí o témových systémoch (theme systems), podstatou ktorých je protiklad nepríznačková téma — príznačková téma. Ide vlastne o vysúvanie na prominentné miesto vo výpovedi takých prvkov, na ktoré sa kladie najväčší dôraz. Nepríznačková téma: *The meeting takes place on Tuesday*. Príznačková téma: *On Tuesday the meeting takes place* (1, s. 162).

V druhom diele práce si zaslúžia pozornosť pravidlá, ktoré autorka formulovala v súvislosti s realizáciou systémových prvkov v štruktúrach. Pravidlá odrážajú realizačný proces ako proces odohrávajúci sa na úrovni hierarchicky usporiadaných jednotiek (vety, syntagmy, slov, morfémy). Okrem toho sa autorka zaoberá aj otázkami významu (kontextu). Jej klasifikácia kontextových významov je však opäť poplatná M. A. K. Hallidayovi (*System and Function in Language*. London 1976).

Práca ako celok sa nedostáva ďaleko za rámec kategoriálnej gramatiky M. A. K. Hallidaya. Ako sme povedali na začiatku, jej prínos spočíva predovšetkým v dôslednosti zhrnutia základných téz kategoriálnej lingvistiky. Kniha je veľmi prehľadne spracovaná, vhodne sú vybrané príklady na ilustráciu. Pre nás je to práca užitočná najmä z toho hľadiska, že poukazuje na rozličné možnosti aplikácie pojmu systém.

R. Repka

BELEŇKAJA, V. D.: *OČERKI ANGLÓJAZYČNOJ TOPONIMIKI*. 1. izd. Moskva, Vysšaja škola 1977. 227 s.

Moskovská anglistka V. D. Beleňkaja podáva vo svojej monografii synchronickú analýzu miestnych názvov v Anglicku, USA a Austrálii. Ukazuje zhody a rozdiely v ojkonymii krajín, kde sa používa anglický jazyk, a usiluje sa zistiť činitele, ktorých pôsobením sa vytvárajú v rámci jedného toponymického makrosystému jeho tri varianty.

V úvode monografie sa vyrovnáva s teoretickými a metodologickými otázkami synchronického aspektu toponomastiky. Po vydelení keltskej, latinskej, škandinávskej a francúzskej vrstvy miestnych názvov V. Beleňkaja charakterizuje anglické miestne názvy z hľadiska morfológického a sémantického

(sémantikou rozumie lexikálnu sémantiku slovotvorných zložiek mena); potom sa zaoberá otázkou historizmu ako základom sémantickej klasifikácie názvov, procesom desémantizácie a druhotnej sémantizácie zemepisných názvov v ich spoločenskom fungovaní. Pre toponymické systémy s anglickým jazykovým základom sú príznačné homonymné názvy; homonymiu chápe ako používanie zhodnej lexémy „na označenie rozličných objektov v rámci jedného (onymického) systému alebo aj mimo jeho rámca“. Na pozadí zákonitostí anglickej toponymie poukazuje na osobitosti mladších toponymických systémov v USA a Austrálii, ktoré sa vytvárali v špecifickom zemepisnom prostredí a mali svoj samostatný historický vývin. Na používaní názvov veľkých a malých sídlisk (miest a dedín) sa odhaľujú morfológické a lexikálno-sémantické (v uvedenom poňatí) rozdiely ojkonným v týchto troch oblastiach.

Monografia V. Beleňkej si zasluhuje pozornosť z metodologického hľadiska. Autorka vymedzuje toponomastiku ako samostatnú disciplínu na hraniciach lingvistiky, geografie a histórie. (Interdisciplinárny ráz toponomastiky formulovala už vo svojich starších prácach, napr. *Toponimy v zostave leksičeskoj systemy jazyka*, 1969). Doterajší bádatelia objasňovali zväčša prvotné slovotvorné zložky anglických miestnych názvov. V. Beleňkaja zdôvodňuje potrebu venovať pozornosť popri tzv. vertikálnej (historicko-etymologickej) klasifikácii zemepisných názvov aj horizontálnej (synchronickej) klasifikácii. Synchronický prístup ako výskum súčasného fungovania názvov a ich úlohy pri ľudskej komunikácii je dôležitý preto, lebo dnešní používatelia si už obyčajne neuvedomujú pôvodnú formu a jej sémantický obsah.

Slovotvornú stavbu, sémantiku a spoločenské fungovanie zemepisných názvov ako časti slovnej zásoby jazyka treba — podľa autorky — skúmať v bezprostrednom vzťahu s dejinami daného národa a so zemepisnými danosťami príslušného teritória. Pravda, základnou úlohou ostáva jazykovedná analýza. Pri synchronickom prístupe sa zisťujú produktívne toponymické modely a ich fungovanie v súčasnej spoločnosti. Toponymické štruktúry, ako aj ich sémantika sa vyvíjajú vzhľadom na túto mimolingvistickú podmienenosť. Tvorenie toponyma je pojem diachronický a súčasná štruktúra toponyma (t. j. reálne členenie jeho súlade s hodnotením dnešných nositeľov) je pojem synchronický. Proces desémantizácie zemepisných názvov privádza autorku k pojmu potenciálnej morfematickej členitosti odvodených a zložených toponým, napr. *Fram ling ton*. (K podobnému chápaniu sme dospeli pri analýze morfematickej štruktúry priezvisk; porov. V. Blanár: *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných mien...*, Bratislava 1950 a inde.) Plodný je pojem idiomatickosti toponyma, t. j. zameranie na objekt ako nedeliteľný celok. Tieto metodologické postoje sú blízke našim teoretickým východiskám v tom, že sa špecifika vlastných mien skúma vzhľadom na ich osobitné komunikatívne ciele.

Významnú zložku synchronického aspektu V. Beleňkej tvorí problém sémantiky toponyma. Autorka rieši otázku z hľadiska sociolingvistického a psycholingvistického. Fungovanie zemepisných názvov úzko súvisí s chápaním názvov nositeľmi jazyka. Treba osvetliť, ako si uvedomuje a hodnotí súčasný používateľ vnútornú formu (t. j. motivovanosť) zemepisného názvu. Autorka rozlišuje tri roviny sémantiky toponyma: predtoponymickú (etymologický význam toponymického základu), toponymickú (konkrétne označenie objektu) a potoponymickú (asociácie a konotácie, ktoré môžu vzniknúť pri používaní názvu v komunikácii). Medzi pôvodným a súčasným významom nemusí existovať paralelnosť.

Tieto tri stránky sémantiky toponyma treba naozaj odlišovať. Existuje však ešte jedna rovina sémantiky (povedali by sme: vo vlastnom zmysle slova toponomastickej sémantiky), ktorá sa prejavuje na vyššom stupni abstrakcie. Ide o rovinu paradigmatických vzťahov v toponymickej sústave (v toponymickom systéme). Túto sémantiku vytvárajú relevantné onymické príznaky, ako je (spoločensky podmienená identifikácia) ako najšpecifickejší príznak vlastných mien, (lokalizačný vzťah), (motivovanosť istými pomenovacími okolnosťami), ktoré sa môžu vzťahovať na povahu pomenovaného objektu alebo na postoj človeka k tomuto objektu, napr. vlastnícky vzťah (sem patria aj Beleňkej asociatívne a konotáčne vzťahy) a i. V. Beleňkaja ostáva na nižšom stupni abstrakcie a z tohto hľadiska chápe pojem systému toponymických názvov (s. 11, 12). Preto aj pojem homonymie vymedzuje vzhľadom na denotát, a nie vzhľadom na onymickú sémantiku (pri pomenovaní rozličných objektov jednej sústavy rovnakou lexémou ide skôr o rovnomernosť). V. Beleňkaja sa pridáva ruskej tradícii pri používaní termínov

toponymia (súbor zemepisných názvov) a *toponymika* (náuka o zemepisných názvoch; pre základnú slovanskú onomastiku sa prijala podoba *toponomastika*).

Celkove ide o dielo metodologicky priebojnú, písané s hlbokou znalosťou vecí i problémov. V prehľadnom členení a jasnej štylizácii sa prejavujú autorkine pedagogické skúsenosti, v interperťácii rozsiahleho materiálu schopnosť jemnej lingvistickej analýzy.

V. Blanár

LEVICKI, A.M.: *WPROWADZENIE DO FRAZEOLOGII SYNTAKTYCZNEJ. TEORIA ZWROTU FRAZEOLOGICZNEGO*. Katowice, Uniwersytet Śląski 1976. 120 s.

Poľština patrí medzi tie slovanské jazyky, v ktorých sa frazeológia už dávnejšie skúma systematicky. Zaslúhou S. Skorupku, ktorý v mnohých prácach už od prvej polovice 50. rokov rozvíjal systematickú a v mnohom osobitnú teóriu frazeológie a ktorý dovedol svoje koncepcie niekedy až do diskutabilnej, ale predsa len monumentálnej realizácie v dvojväzkovom frazeologickom slovníku poľštiny (1967—1968), záujem o túto disciplínu v poľskej jazykovede za ostatné tri desaťročia nielen že neopadol, ale naopak, v mnohých smeroch sa rozšíril. Nadväzujúc na Skorupkove práce mohli sa ďalší bádatelia venovať výskumu jednotlivých špecifických otázok frazeológie. Takto sa v niektorých prácach analyzovali jednotlivé pojmy (napr. E. Kozarzewska), sledovalo sa funkčné uplatňovanie frazém v jednotlivých štýloch (napr. S. Bąba, H. Pustkowski, A. Krawczyk), skúmali sa normatívne otázky frazeológie (najmä D. Buttlerová a H. Satkiewiczová), sledoval sa historický vývin a porovnávacie, prípadne aj prekladateľské problémy frazeológie (napr. M. Ostaszewska, J. Ziomek, M. Kucała; tejto stránke poľskej frazeológie sa venovali aj zahraniční jazykovedci, napr. v ZSSR J. R. Golceker, K. M. Giulumianc, zo širšieho slavistického hľadiska V. M. Mokijenko, u nás J. Damborský). Takéto široké zázemie frazeologického výskumu utváralo predpoklady na to, aby sa tu postupne sformulovala aj nová koncepcia frazeológie, ktorá síce v mnohom nadväzuje na predchádzajúci domáci výskum, ale zároveň zreteľne prekračuje jeho ohraničenia a mieri k všeobecnejším postulátom. Prácou tohto druhu je monografia A. M. Lewického.

Skromný názov práce môže viesť k myšlienke, že sa v nej sleduje iba jeden typ frazeológie — syntaktická frazeológia. Podtitul však naznačuje, že tu ide o výklad samých základov frazeológie a že teda aj sám termín syntaktická frazeológia sa v práci rozumie po novom, odlišne od jeho bežného uplatňovania. A. M. Lewicki síce tiež počíta s opozíciou lexikálna (on hovorí lexikografická) frazeológia — syntaktická frazeológia (s. 98), ale z vymedzenia predmetu syntaktickej frazeológie zreteľne vyplýva jej odlišné chápanie. Pregnantne to vyslovuje autor na začiatku 2. kapitoly: „Przedmiotem frazeologii syntaktycznej byłyby takie połączenia wypowiedników, które z określonych przyczyn można by w analizie syntaktycznej traktować jako całości, mimo że formalnie składają się z kilku wyrazów.“ (s. 24). Inú stránku tohto vymedzenia nachádzame v závere, kde autor píše: „Przedmiotem jej (t. j. syntaktycznej frazeologii — J. M.) są związki frazeologiczne rozpatrywane nie jako oderwane połączenia wyrazów osobliwie zestawionych, ale jako kompleksy połączeń wyrazowych pozostających względem siebie w relacjach: transformacji, derywacji i wymiennocznowości („wariacji“) jako swoiste podsystemy w systemie języka“ (s. 109).

Ak sa prvou formuláciou mieri najmä na významovú nerozčlenenosť a formálnu (syntagmatickú) rozčlenenosť frazém, formuláciou zo záveru práce sa vystihuje fakt, že frazeologizmy sa v práci nerozoberajú izolovane, ale každý vo svojej variantnej a podľa autora aj v tzv. transformačnej a derivačnej premenlivosti.

Z druhého vymedzenia predmetu syntaktickej frazeológie vyplýva autorova snaha o komplexné zachytenie frazémy. Podľa nás však vyplýva z neho aj to, že tu ide ani nie o syntaktickú frazeológiu, ale o zachytenie frazeológie vo všetkých jej paradigmatických súvislostiach (tie vidíme aj v prípadoch, ktoré autor vyčleňuje z paradigmatiky frazém, teda v jeho deriváciách a transformáciách), teda o pohľad na frazeológiu, ktorý by sa mohol označiť ako paradigmatický (máme tu na mysli všeobecnú opozíciu

syntagmatických a paradigmatických, štruktúrnych a systémových javov v jazyku), inými slovami o paradigmatickú frazeológiu. Pri všetkých troch sledovaných kategóriách, teda pri Lewického paradigmaticke, transformáciách aj deriváciách frazém ide viacero ako štruktúrne, syntagmatické javy, hoci aj tie sú tu vždy do istej miery zastúpené. V každom prípade sa však takéto chápanie syntaktickej frazeológie zreteľne líši od bežného ponímania, podľa ktorého je syntaktická frazeológia osobitnou zložkou celej frazeológie, zložkou založenou nie na frazeologizácii istého konkrétneho slovného spojenia, ale na frazeologizácii samej syntaktickej konštrukcie.

Pozoruhodné je Lewického vymedzovanie frazeologickej jednotky. Autor, nadväzujúc na niektoré výklady tejto otázky v sovietskej frazeológii (N. N. Amosova, V. N. Telija) a na najvýraznejšie výklady sémantickej limitovanosti syntaktickej spájateľnosti slov v západných filológiách (U. Weinreich, čiastočne W. Chafe), určuje pravidlá, ako možno odlišiť frazeologizmus od voľného syntaktického spojenia slov. Aplikujúc Fillmoreovu tézu, že menná skupina sa dá prepísať ako transformát determinátora, mena a vety [NP → Det+N (+S)], prichádza s konštatovaním, že nominálne skupiny sú ustálenými spojeniami vtedy, keď sa ich predikátovo-argumentová štruktúra nedá rozdeliť explikáciou uvedeného typu, ale ju možno nahradiť iba nejakým iným (syntaktickým) spojením alebo jednoslovným výrazom (s. 39). Podľa Lewického teda práve možnosť alebo nemožnosť interpretácie istého spojenia cez nejaké základové štruktúry je delidlom pri rozlišovaní voľných frazeologických spojení. Základnými vlastnosťami frazeologizmu sú podľa autora ustálenosť spojenia a prenesenosť, resp. obraznosť jeho vecného významu.

Istým ohraničením celej frazeológie sa môže zdať Lewického konštatovanie, že frazeologizmy plnia funkciu prísudku a skladajú sa zo slovesa a menného komponenta (menných komponentov — s. 35). Autor pokladá túto funkciu frazémy za primárnu, všetky iné funkcie a iné konštrukcie pokladá za sekundárne. Práve bohaté diferencovanie javov v rámci jeho chápania syntaktickej frazeológie (paradigmatika, transformácia a derivácia) dovoľuje mu všetky odlišné typy chápať ako sekundárne.

Rozlišovanie tejto prvotnej funkcie a sekundárnych funkcií frazeologizmov je v Lewického výklade východiskom základnej klasifikácie frazeologických jednotiek. Autor vyčleňuje tri typy frazém, a to idiomatičné zvraty, opisné prísudky (orzeczenia peryfrastyczne) a idiomatičné zvraty „frakcjonowane“ (s. 108—109).

V oboch prípadoch autor vychádza v podstate zo širokého komunikačného hľadiska, ktoré mu v prvom prípade dovoľuje odlišiť frazému od voľných spojení, v druhom prípade rozlíšiť jednotlivé uvedené druhy frazémy. Treba však hneď dodať, že pri rozdelení pristupujú aj ďalšie znaky, ktoré sa však tiež dotýkajú funkcie a zloženia frazém.

Druhý a tretí typ frazeologizmov sú v tejto interpretácii rozličnými konštrukčnými modifikáciami základného typu, pričom obidva typy sa vyznačujú aj funkčne, schopnosťou uplatnenia aj v nie vetotvornej funkcii. Pri druhom type ide o prípady, keď jednotka popri svojej základnej podobe s pomocným slovesom môže vystupovať aj bez tohto slovesného komponenta (napr. slovenské *byť čertom podšitý* — *čertom podšitý človek*; *byť pri groši* — *kamarát pri groši* atď.). Posledný typ sa zasa vyznačuje vypúšťaním plnovýznamového slovesa. Ide najmä o prípady, ktoré sa v iných výkladoch frazeológie vysvetľujú ako tzv. minimálne frazeologické jednotky (pravda, tu sa už predpokladá ustálenosť, ba až zastretosť elipsy pôvodnej slovesnej zložky). V súvislosti s vydeľovaním posledných dvoch druhov vzniká ešte otázka, či viaceré prípady patriace do týchto kategórií nemožno vysvetľovať ako modifikácie základného druhu v rámci autorovho chápania paradigmatickej, transformácií a derivácií frazém.

Druhú klasifikáciou frazém, ktorej sa Lewicki v práci dotýka, je slovnodruhové rozdelenie. V súlade s väčšinou prác hovorí o substantívnych, adjektívnych, verbálnych a adverbálnych frazémach. Ako problematické typy uvádza autor spojkové a predložkové spojenia. Konštatuje o nich, že z jedného hľadiska ich možno pokladať za ustálené výrazy, z druhého zasa za morfémy; pripúšťa teda ich dvojaké hodnotenie (s. 15).

Keďže frazeologizmy chápe autor ako súhrn všetkých paradigmatických foriem, transformácií a derivátov príslušnej jednotky, musel zaujať stanovisko aj k chápaniu frazeologizmu ako súhrnu všetkých variantov. Autor neodmieta tento prístup, vidí tu však isté problematické miesta, najmä pri určovaní

hranice frazémy. Sám navrhuje, aby sa do hranice (presnejšie do paradigmatických hraníc) frazémy nezaraďovali varianty založené na rozličných konštrukciách, ktoré pritom majú aj rozdielnu distribúciu. Naopak neodporúča, aby sa delidlom stala štylistická stránka variantov, lebo práve štylistický zámer, štylistická inovácia môže byť dôvodom pre vznik nových druhov variantov istej frazémy.

S komunikatívnym chápaním frazeológie súvisí uplatnenie pojmu reprodukcie frazémy. Autorovi ide o to, že raz sa môže frazéma reprodukovat' parafrázujúco, inokedy bez výraznej zmeny, ale so zaradením do konkrétnej komunikačnej situácie (tzv. reprodukcia indeksovaná) alebo so zaradením do príslušného štýlu, v ktorom sa frazéma reprodukuje (tzv. reprodukcia indeksovaná — s. 92—95).

S tými istými premisami tejto koncepcie súvisí aj pojem inovácie. Autor totiž konštatuje, že ako vo frazeológii existujú na jednej strane stereotypy bez zmien, tak na druhej strane sú stereotypy, ktoré v súvislosti s reprodukciami prinášajú aj istú inováciu. Autor pritom rozlišuje tri druhy inovácie, a to inováciu normatívnu, štruktúrnú a kontextovú (s. 23). Na iných miestach práce sa naznačuje, že niektoré inovácie môžu mať platnosť variantov frazémy, kým iné patria do ďalších kategórií, ktoré sa vyčleňujú v rámci syntaktickej frazeológie. Možno poznamenať, že s poslednými dvoma uvedenými druhmi inovácie počítajú aj iné frazeologické teórie (naznačuje ich aj naša koncepcia pri výklade niektorých druhov variantov a aktualizácií frazémy), prvému typu, tzv. normatívnej inovácii, bude ešte treba venovať osobitnú pozornosť. Jeho uplatnenie naznačuje dynamickjšiu interpretáciu vzťahov medzi oblasťou variantov a oblasťou aktualizácií frazeologizmov.

Už z citovaného vymedzenia predmetu syntaktickej frazeológie vyplýva, že v tejto teórii sú dôležitými pojmami paradigmatica, transformácia a derivácia frazémy. Jednotlivé pojmy tohto radu na seba organicky nadväzujú. Prvým článkom reťaze je paradigmatica frazémy, do ktorej sa zaraďujú najmä jednotlivé osobné formy podľa ohýbania slovesného komponenta (v našom výklade sa v tejto platnosti používa termín paradigmatické formy frazémy), ďalším je derivácia, do ktorej sa zaraďujú najmä prípady perfektivizácie, ingresivizácie, iterativizácie atď. slovesného komponenta. Pri vymedzení derivácie však autor nepostupuje nejako mechanicky. Za deriváciu pokladá iba také prípady, v ktorých formálnym zmenám zodpovedá aj zmena významu. Prípady bez zmeny významu pokladá už za varianty frazeologizmu (s. 57). A napokon je to transformácia, do ktorej autor zaraďuje prípady najvýraznejších prípustných zmien frazémy. Za osobitné druhy frazeologickej transformácie pokladá nominalizáciu, adjektivizáciu, tzv. relativizáciu (vypúšťanie slovesných komponentov) a napokon pasivizáciu. Autor pritom charakterizuje podmienky, v ktorých je príslušná transformácia regulárna (s. 53). Tento prehľad ukazuje, že široká oblasť jeho parafrázujúcich reprodukcí (blízke nášmu pojmu aktualizácie) sa v tejto systematike zachytáva bez niektorých voľnejších alebo zložitejších druhov prestavby ustálenej konštrukcie a zloženia frazémy. Aj napriek tomu je tento pohľad na formy, v ktorých frazeológia v texte funguje, nateraz azda najsystematickejší.

Pri variantnosti frazeologizmov vyčleňuje autor viacej typov. Uvádzajú sa: fonologické varianty, morfológicko-gramatické (azda by malo byť morfológicko-syntaktické), slovtvorné varianty a osobitne ešte zmeny pomocného slovesa pri uvádzaných opisných prísudkoch (s. 96). Na inom mieste sa ešte spomínajú lexikálne varianty, pričom sa spresňuje obsah tohto pojmu: Za lexikálne varianty sa pokladajú iba také formy, ktoré majú rozdielne komponenty, ale rovnaký význam, rovnakú vnútornú štruktúru (teda vznikli rovnakou obraznosťou) a tie isté gramatické vlastnosti (s. 98). Pozoruhodné je autorovo zistenie, že lexikálne varianty sa môžu navzájom odlišovať v distribúcii menných zložiek (argumentov). Lewicki v tom vidí analógiu s kombinatívnymi variantmi vo fonológii (s. 99).

Z ďalších okruhov otázok, ktoré sa riešia v práci A. M. Lewického, treba ešte spomenúť aspoň tieto: Za výrazné tendencie rozvoja frazeológie pokladá autor kontaminácie, redukcie (vypúšťanie nadbytočných komponentov) a slovtvorné derivácie (odvodzovanie slov od frazém — s. 19). Osobitným novým termínom je názov frazeogram, ktorým sa označujú dvojslovné alebo viacslovné spojenia so silnou spájateľnosťou alebo s veľkou frekvenciou. Podľa autorovej charakteristiky sú to výrazy stojace na hranici vlastnej frazeológie, teda výrazy, ktoré sa istými vlastnosťami iba blížia k frazeologizmom (s. 74). V iných súvislostiach uvažuje autor o elementárnych znakoch rozlišovania frazém: a voľných slovných spojení.

Konštatuje, že sú tu isté pomôcky uľahčujúce identifikáciu frazémy (napr. zastarané slová, zastarané gramatické formy, nepravdepodobná sémantika istých spojení v doslovej platnosti, napr. *mliet jazykom*), ale hneď upozorňuje, že podstatná väčšina frazeologizmov je homonymná s voľnými slovnými spojeniami (s. 32). Pri podrobnejšej charakteristike derivátov je zasa veľmi inštruktívne určenie formálnych aj sémantických rozdielov medzi derivátmi a základnými formami frazémy. Na pozadí uvedenej charakteristiky derivátov a ich odlišenia od variantov sa zdá trochu problematické vyčleňovanie tzv. sémantickej derivácie ako osobitného druhu, keďže sémantický posun oproti základnej podobe autor predpokladá pri všetkých deriváciách ako určujúci znak (s. 57).

Lewického prístup k frazeológii je bádateľsky veľmi produktívny (dokáže vysvetliť viaceré slabšie miesta z predchádzajúcich teórií) a didakticky inštruktívny, pričom plodne rozvíja teóriu viacerých frazeologických škôl a ako celok dáva mnohé podnety na riešenie viacerých okruhov frazeologickej problematiky. V tomto smere je impulzom aj pre ďalšie rozvíjanie výskumu slovenskej frazeológie.

J. Mlacek

DUCHÁČEK, O. — BARTOŠ, J.: *GRAMMAIRE DU FRANÇAIS CONTEMPORAIN*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 539 s.

Vydať gramatiku francúzštiny u nás patrí zaiste k ojedinelým editorským činom. Vyžadujú si ho potreby vysokoškolského štúdia (vrátane postgraduálneho) a stredoškolskej výučby tohto jazyka, ako aj prekladateľská činnosť. Gramatiky francúzštiny vydávané v zahraničí nemusia totiž pre uvedené oblasti vždy celkom vyhovovať a sú často aj málo dostupné.

Táto gramatika má výrazne pedagogické poslanie. Je určená najmä študentom francúzštiny na vysokých školách učiteľského smeru, ale poslúži každému, kto si potrebuje prehĺbiť a zdokonaľiť znalosti súčasnej francúzštiny. Je rozdelená na dve časti. Prvá obsahuje teoretický opis gramatického systému súčasnej francúzštiny (s. 5—269) a jej autorom je Otto Ducháček. V druhej časti sú gramatické cvičenia, ktoré zostavil Jozef Bartoš (s. 271—514). Za nimi je pripojený register termínov a slov.

Autori sa neuspokojili s tradičným spracovaním gramatickej látky v rozsahu požadovanom vysokou školou. Ich dielo je zároveň aj závažným príspevkom k riešeniu mnohých problémov spojených s tvorbou gramatiky súčasnej francúzštiny.

Predovšetkým morfológia a syntax sú zhrnuté do jedného celku (morfosyntax). Rôzne typy viet a súvetí sa vhodne skúmajú zároveň s opisom tvarov a používania slovesných časov a spôsobov, vzťažných zámen a spojok. Tento postup zodpovedá procesu osvojovania si cudzieho jazyka, pretože v ňom sa úzko prelínajú problémy gramatických foriem a ich použitia a významov v rečových celkoch. Lahkú orientáciu v tomto komplexe umožňujú registre a podrobné číslovanie paragrafov (je ich spolu 780). Problematické sa nám vidí umiestnenie kapitoly o tvorení nových slov na začiatok morfosyntaxe. Otázky slovtvorby, ktoré sú predmetom skúmania nielen morfológie, ale aj lexikológie, by si podľa nášho názoru zaslúžili celkom osobitnú kapitolu.

Okrem morfosyntaxe sú v gramatike aj kapitoly venované fonetike, fonológii a pravopisu. Celkom novým prvkom v príručke francúzskej gramatiky je fonológia. Na desiatich stranách sa vysvetľujú a ilustrujú hlavné pojmy tejto disciplíny: fonematický inventár, varianty, opozície a ekvivalenty foném, neutralizácie. Jej zaradenie do gramatiky je celkom oprávnené: dopĺňa sa ňou funkčný opis jazyka a okrem toho má významnú úlohu pri vyučovaní cudzích jazykov.

Recenzovaná práca sa líši od súčasných gramatik francúzštiny aj v iných aspektoch. Prímeraná pozornosť sa venuje rozdeľovaniu slov na konci riadkov (v rámci kapitoly o pravopise) a v kapitole o slovese problémom vidu a charakteru slovesného deja, závažným najmä z hľadiska konfrontácie francúzštiny a slovanských jazykov. Tieto nepochybne praktické otázky sa v mnohých gramatikách nespomínajú vôbec, alebo v nich majú iba okrajové miesto. Na konci každej kapitoly sa uvádzajú

bibliografické údaje o knižných i časopiseckých prácach napísaných nielen vo francúzštine, ale aj v ruštine, češtine a nemčine. Gramatika nezahŕňa výklady o sémantike (k dispozícii je totiž obsiahle a materiálovo bohaté dielo O. Ducháčka *Précis de sémantique française*, Brno 1967; česká mutácia *Francouzské významosloví* vyšla ako skriptum v tom istom roku).

Cvičenia sa sústreďujú hlavne na morfosyntax, v dostatočnej miere aj na tvorenie slov a ortografiu. Z fonetiky sa precvičuje iba fonetická transkripcia, nepravidelná výslovnosť niektorých skupín grafém a „liaison“. Nie sú zaradené artikulačné fonetické cvičenia ani fonologické cvičenia. Morfosyntaktické cvičenia sú zastúpené dostatočne a pestro a umožňujú výber podľa vyspelosti študentov. Metodicky by bolo užitočné — pre individuálne precvičovanie — pripojiť kľúč k cvičeniam.

Gramatika súčasnej francúzštiny sa vo vysokoškolskej praxi osvedčila aj vďaka dlhoročným univerzitným skúsenostiam jej autorov. Je škoda, že v teoretickej časti a v registroch ostalo vyše stovky tlačových chýb. Jej celkový prínos, ktorý presahuje rámec vysokoškolskej učebnice, by si však zaslúžil väčšiu kvalitu tlačiarskej a vydavateľskej práce.

K. Sekvent

GRAMMATIKA I SEMANTIKA ROMANSKICH JAZYKOV (K PROBLEME UNIVERSALIJ).

Red. G. V. Stepanov. Moskva, Nauka 1978. 266 s.

Zborník sovietskych lingvistov uzatvára séria monografií venovaných typologickej charakteristike románskych jazykov z lingvistického a sociálneho aspektu. Ide o kolektívnu prácu, ktorú tvorí päť kapitol. Ich autormi sú známi sovietski bádatelia G. V. Stepanov (*Úvod, Lexika*), E. M. Voľf (*Meno*), L. I. Lucht (*Sloveso*) a A. V. Suprun (*Jednoduchá veta*). Autori postupne vyčleňujú a analyzujú jazy spoločné pre všetky románske jazyky, ale na druhej strane aj také, čo sú typické iba pre niektoré z nich. Určenie jednotlivých univerzálií umožňuje potom predstaviť danú skupinu jazykov ako jeden samostatný typ na rozdiel od iných jazykových skupín (napríklad germánskych a slovanských).

V *Úvode* (s. 3—33) sa zdôrazňuje, že pri skúmaní univerzálií v románskych jazykoch je potrebné používať štruktúrno-typologickú metódu (pokiaľ ide o univerzálie), ako aj historicko-porovnávaciu metódu (pokiaľ sú predmetom badania románske jazyky). Typologický výskum jazykov sa v súčasnosti orientuje na systematizáciu (inventarizáciu) javov z rozličných jazykov podľa najpodstatnejších príznakov z hľadiska ich štruktúry. Porovnávaciu metódu — v podstate genetickú a historickú — dostáva sa do rozporu s tým smerom súčasnej lingvistiky, pre ktorý je základným pojmom štruktúra (s. 4). Medzi obidvoma protikladnými metódami však existuje určitá logická závislosť: typologická metóda je univerzálnejšia, pretože rámec jej uplatnenia nie je vymedzený charakterom stavby jazykov; historicko-porovnávaciu je ohraničená rámcom príbuzných jazykov.

V úvodnej časti knihy sa rieši celá škála špeciálnych problémov, týkajúcich sa jednotlivých románskych jazykov. Z nich možno uviesť napríklad otázku jazykovej konvergenencie, asymetriu vo vývine slovesných a menných tvarov vo všetkých románskych jazykoch, charakteristiku normy, systému a jazykového typu so zreteľom na príslušný jazyk. Viac pozornosti sa venuje princípu porovnávania jazykov ako zložitých diatopických a diastratických objektov (s. 16—33). Tu sa napríklad konštatuje, že predstava o jednote románskych jazykov sa určuje nielen podľa ich stavu, ale aj podľa tendencií ich vývoja. Rozmanitosť variácií v danom stave je „dynamická statika“ v tom zmysle, že synchronne koexistujúce variácie odrážajú diachrónnu os vývoja skúmaných foriem a javov. Túto tézu autor ilustruje na príklade modifikácií spoluhlásky *ll* v románskych jazykoch: vychádza zo španielskeho *ll* (čit. *ll*) a jeho priestorových i sociálnych variácií a potom ho porovnáva s podobnými javmi v ostatných románskych jazykoch.

V časti *Lexika* (s. 33—52) sa konštatuje, že jazykovedci neraz venovali pozornosť rozdielom v oblasti lexiky románskych jazykov (Ch. Mihăescu, I. Jordan, J. Jud, E. Bourciez a i.). Tak napríklad J. Jud si všimá rozdiely medzi španielčinou na jednej strane, francúzštinou a taliančinou na druhej strane; E. Bourciez zasa poukázal na niektoré diferencie v lexike portugalčiny a španielčiny atď. Určenie rozdielov

v lexike románskych jazykov, t. j. odhalenie individuálnych črt vo fungovaní a vývoji lexikálno-sémantických jednotiek viedlo bádateľov k analýze jednotlivých slov a k objasneniu zvláštnych okolností mimojazykového i jazykového charakteru (napríklad tzv. zhluk homoným).

Pri analýze lexikálnych jednotiek rôznych románskych jazykov G. V. Stepanov ich často porovnáva s významom slov z niektorých germánskych jazykov. Tak napríklad franc. *fleuve* „rieka“ zodpovedá tal. *fiume*, špan. *rio*, port. *rio*. Vychádzajúc z materiálnej stránky porovnávaných slov možno dôjsť k záveru, že francúzština sa zhoduje s taliančinou, ale obidva jazyky sa líšia od španielčiny a portugalciny. Uvedené jazyky sa tak delia na dve skupiny. Predsa sú však jednotné napr. v porovnaní s nemčinou, kde pozorujeme dosť voľnú alternáciu *Fluss* a *Strom* s rovnakým významom. Románske jazyky by v tomto prípade použili iba jedno slovo: franc. *fleuve* — *fleuve*, tal. *fiume* — *fiume*, špan. *rio* — *rio*, port. *rio* — *rio*. Románske jazyky sa z tohto aspektu líšia od nemčiny a majú istú negatívnu črtu: nedisponujú synonymickými prostriedkami na materiálne odlišné pomenovanie daného predmetu (s. 38).

Zaujímavá je aj významová diferenciácia lat. slov *tempus* „čas“, „časový interval“ a *tempestas* „počasie“ v rôznych románskych a germánskych jazykoch (s. 38—39). V románskych jazykoch (franc. *temps*, špan. *tiempo*, tal. *tempo*, port. *tempo*, katal. *temps*) príslušné lexémy z lat. *tempus* majú chronologický a meteorologický význam. V germánskych jazykoch tieto významy sú „rozvedené“ rôznymi lexémami: nem. *Zeit* — *Wetter*, angl. *time* — *weather*, hol. *tijd* — *wedwe*, *weer*.

V tejto kapitole sa ďalej pertraktuje problematika etymologických dubliet, výpožičiek v jazykoch, latinizmov a pod. Latinizmy románskych jazykov zastávajú osobitné miesto v príslušných lexikálnych systémoch v porovnaní napríklad s latinskými prevzatými slovami v germánskych alebo slovanských jazykoch. V románskych jazykoch latinizmy rozširujú sféru svojho používania, postupne prenikajú do hovorového štýlu nielen v rámci spisovného jazyka, ale aj pri bežnej komunikácii. V germánskych a slovanských jazykoch (a napokon aj v ostatných nerománskych jazykoch) je latinská lexika pevnou súčasťou knižného štýlu a patrí k prísne ohraničeným funkčným štýlom (napr. náučný, publicistický).

V kapitole *Meno* (s. 52—132) E. M. Volf podrobne skúma niektoré aspekty stavby románskeho mena, dôležité pre charakteristiku spoločných románskych črt. Hoci morfológická štruktúra mien v románskych jazykoch nie je rovnorodá, jednako v nej možno odhaliť niektoré univerzálne črty podmienené spoločným pôvodom týchto jazykov. Väčšina kmeňov románskych mien, ako je známe, má základ v latinskom akuzatíve, čo je univerzálnou genetickou zvláštnosťou románskej skupiny; porov. franc. *homme* (lat. *homo* — *hominis*); špan. *ladrón* (lat. *latro* — *latronis*), *razón* (lat. *ratio* — *rationis*), *salud* (lat. *salus* — *salutis*); tal. *citta* (lat. *civitas* — *civitatis*), *duce* (lat. *dux* — *ducis*) atď.

V súvislosti s analýzou morfonologických alternácií sa hovorí, že románske jazyky zaujímajú prechodnú pozíciu medzi jazykmi syntetického typu, v ktorých sa zachovalo skloňovanie a kde variovanie kmeňov má teda najväčší význam, a analytickými (napr. angličtina), kde menné ohýbanie je celkom ohraničené a kmeňa sa takmer nemenia.

V tejto kapitole sa detailnejšie analyzujú aj také otázky, ako morfonologická štruktúra menných formantov, deklinačné typy, gramatický rod a číslo, kongruencia v mennej skupine, štruktúra menných skupín, menné univerzálne románskych jazykov, deiktické znaky (zámená), predložky, člen atď. Pre všetky románske jazyky sú spoločné niektoré vlastnosti deiktických znakov, a to predovšetkým osobných, ukazovacích a privlastňovacích zámen (s. 74). Univerzálnym príznakom je aj charakter vzájomného vzťahu člena a zámena. Ako je známe, románsky určitý člen vznikol, rovnako ako analogická forma ostatných indoeurópskych jazykov, v období utvárania románskej podskupiny z latinského ukazovacieho zámena a člena podľa ich morfológickej podoby, ale aj vo funkčnom aspekte.

Jednou z univerzálnych typologických charakteristík románskych jazykov, ktorá odráža funkčné vlastnosti menných designátorov — substantív a adjektív, je aj menný typ románskej vety. Ide o tzv. substantívny štýl, ktorý sa prejavuje predovšetkým v tom, že závislé slovesné štruktúry sa vo vete ľahko transponujú na menné.

Predmetom štvrtej kapitoly (s. 133—179) je románske sloveso. V súvislosti s analýzou slovesného času tu L. I. Lucht konštatuje, že typologickou zvláštnosťou slovesného systému románskych jazykov, ktorá

sa odráža v systéme mnohých paradigmatických radov časových foriem („časov“), je prítomnosť plných sémantických systémov — so vzťahmi súčasnosti, predčasnosti a následnosti — na vyjadrenie ako „absolútneho“ času, t. j. vzťahujúceho sa na „moment reči“, tak aj „relatívneho“ času, spájajúceho dej, udalosť, vyjadrenú slovesom, s iným dejom či udalosťou. V každom z románskych jazykov je v podsystéme absolútnych časov zastúpený prítomný, minulý (v súčasných jazykoch ide spravidla o analytický zložený čas) a budúci čas (vo väčšine románskych jazykov s výnimkou rumunčiny, ktorá má syntetickú formu). Takto dochádza k formálnemu protikladu všetkých troch členov daného sémantického systému. Podľa príznaku úplnosti formalizácie „systému absolútneho lingvistického času“ románske jazyky akoby nadväzovali na systém časov latinčiny. S románskymi jazykmi sa spájajú súčasné germánske jazyky, ktoré postupne prebudovali starý dvojčlenný systém s vyjadreným protikladom procesu prebiehajúceho alebo uskutočňujúceho sa v minulosti (préteritum) s procesom, kde tento príznak chýba (prézent — futúrum), na trojčlenný systém (s. 153—154).

Pri porovnaní románskych jazykov s germánskymi a slovanskými jazykmi možno vyčleniť ako univerzálnu typologickú črtu románskych jazykov úplnosť formalizácie systému relatívnych časov, ktorý disponuje súborom časových foriem na vyjadrenie všetkých troch plánov: súčasnosti (perfektom), predčasnosti (plusquamperfektom, ktoré je až na rumunčinu vo všetkých jazykoch analytické) a následnosti (tzv. budúcim časom v minulosti).

Slovesný vid v systéme románskeho slovesa možno vyjadriť len v tesnom spojení s ostatnými slovesnými kategóriami. Kým napríklad v ruštine kategórie vidu a času možno hodnotiť ako samostatné, v románskych jazykoch javy späté s významom vidu nemožno skúmať izolovane od systému kategóriálnych foriem času a rodu, bez nadväznosti na sémantiku slovesa (s. 149).

Tak ako mnohé jazyky, v ktorých je slabo zastúpená kategória vidu, aj románske jazyky sa vyznačujú rozvíteným systémom foriem realizujúcich gramatickú kategóriu času. Systém slovesných časov románskych jazykov do značnej miery vychádza z latinského slovesného systému.

Spoločný pre všetky románske jazyky je zreteľný a dôsledný protiklad podľa príznakov skutočnosť/neskutočnosť, hodnovernosť/nehnovernosť. Podľa sovietskeho lingvistu V. G. Ga ka je tento protiklad univerzálny nielen pre románske, ale aj pre ruské sloveso. Románska kategória sa realizuje ako asymetrický systém elementov, zahrnujúci na jednej strane oznamovací spôsob (indikatív), ktorý predstavuje dej ako reálny v súčasnosti, budúcnosti alebo minulosti, a na druhej strane tieto spôsoby: 1. spojovací (konjunktív), predstavujúci dej ako závislý od deja, ktorý je vyjadrený slovesom, alebo od vety; 2. podmieňovací (kondicionál); rozkazovací (s. 166).

Z týchto štyroch tradične vyčlenených spôsobov v súčasných románskych jazykoch sú podľa sémantiky a podľa realizácie v pláne výrazu v jasnom protiklade dva: na jednej strane indikatív disponujúci presnou sémantikou skutočného deja a vyjadrený rozvinutým systémom časových foriem, na druhej strane imperatív, ktorý takisto disponuje presne vymedzenou sémantikou (bezprostredná výzva k vykonávateľovi rozkazu), ale je zastúpený slabo rozvinutým systémom foriem.

Menej zreteľné hranice, najmä sémantické, sú medzi konjunktívom a kondicionálom, ktoré rovnako vyjadrujú nereálny, možný, očakávaný hypotetický dej a rovnako predpokladajú realizáciu takýchto činností v závislosti od situácie alebo od sémantiky slovesa hlavnej vety. Z hľadiska plánu výrazu konjunktív a kondicionál tiež nie vždy majú k dispozícii zvláštne formy, ktoré ich stavajú do vzájomného protikladu i do protikladu k ostatným spôsobom (s. 166).

V poslednej kapitole *Jednoduchá veta* (s. 180—226) A. V. Suprun konštatuje, že románske jazyky okrem genetickej príbuznosti charakterizuje viacero štruktúrnych črt, ktoré svedčia o ich typologickej jednote a ktoré vtlačujú tejto skupine jazykov istú špecifiku, vyčleňujú ich spomedzi ostatných, tiež geneticky príbuzných jazykov, napríklad slovanských alebo germánskych.

Tendencia k skracovaniu podradovacích súvetí, ich zmena na jednoduché vyjadrením významu mennými slovesnými formami — infinitívom, gerundiom, prídavnými, supínom (v rumunčine) — je jednou z typologických vlastností súčasných románskych jazykov. Tento fakt je spojený so všeobecnolingvistickým javom spočívajúcim v tom, že vo vete s niekoľkými sémantickými predikátmi iba jeden z nich

vystupuje ako hlavný. Široké využívanie neosobných slovesných foriem v románskych jazykoch komplikuje sémantickú štruktúru vety a zväzňuje sémanticko-syntaktickú asymetriu prehovoru.

Pri porovnaní románskych jazykov s inými jazykovými skupinami sa poukazuje na značnú analytickosť románskej vety, ktorá sa prejavuje v existencii systému členov na vyjadrenie sémantiky univerzálneho protikladu určitosti/neurčitosti; v bohatom využívaní predložkových spôsobov vyjadrenia vzťahov, ktoré komplikujú sémantický substrát jednoduchej vety; v uplatňovaní rozmanitých kopolatívnych konštrukcií na vyjadrenie vzťahov zhody, kvalitatívnej predikácie, lokálnej predikácie, kauzálnych vzťahov atď.; v možnosti syntaktického vyjadrenia sémantických príznačov životnosti/neživotnosti (napr. v španielčine a rumunčine) a pod.

Recenzovaný zborník o gramatike a sémantike románskych jazykov sa vyznačuje premyslenou logickou stavbou, precíznosťou analýzy jednotlivých javov, veľkým rozsahom skúmaného materiálu a širokou uplatnenia komparatívnej metódy. Možno ho odporúčať nielen romanistom, ale aj ostatným odborníkom v tejto oblasti.

L. Trup

PICOCHÉ, J.: *PRÉCIS DE LEXICOLOGIE FRANÇAISE. L'ÉTUDE ET L'ENSEIGNEMENT DU VOCABULAIRE*. Paris, Nathan 1977. 181 s.

Kniha Jacquelyny Picochovej *Náčrt francúzskej lexikológie* (s podtitulom *Štúdium a výučba slovnej zásoby*) je vlastne vo Francúzsku prvým vydaným pokusom o súborný pohľad na francúzsku lexikológiu. Existuje síce viacero kníh (P. Guiraud, G. Matoré, H. Mitterand, A. Sauvageot, R. L. Wagner a ďalší), ktoré sú napísané s veľkou kompetenciou, ale neusilujú sa o systematický výklad danej problematiky.

Autorka si dala za cieľ zhrnúť hlavné problémy štúdia slovnej zásoby, oboznámiť čitateľa s rozličnými výskumnými metódami jednotlivých jazykovedných škôl, spresniť a zjednodušiť používanú terminológiu (so zámerom pridržať sa pokiaľ možno klasickej terminológie) a definovať ju. Na hlbšie štúdium práve nadhodенých problémov orientuje uvádzanie výberovej, sčasti anotovanej bibliografie priamo v texte, ktorá obsahuje len po francúzsky písané monografie a články (z československých lingvistov sa v nej citujú iba práce O. Ducháčka). Pripojený je aj register lingvistických termínov.

Kniha je rozdelená na šesť veľkých kapitol. Prvá kapitola *Lexikálny znak* sa zaoberá vymedzením lexikálnej jednotky (používa sa tradičný termín slovo). Druhá kapitola má názov *Slovná zásoba*. Rozoberá sa v nej vzťah slovnej zásoby a mimojazykovej reality a vzťah slovnej zásoby a individua (slová aktívne, pasívne, disponibilné). Kapitola *Slová a ich kontext* je venovaná otázkam slovných druhov, sémantickej kombinatorike slov, aktualizácii a referencii v súvislosti so situačným alebo jazykovým kontextom.

Najrozsiahlejšia časť knihy sa zameriava na *Sémantické lexikálne polia*. Autorka tak pomenúva všeobecne všetky typy štrukturovaných celkov zložených z jazykových prvkov. Argumentuje tým, že sú v nich vlastne vždy slová (preto lexikálne) a že sa vždy berie do úvahy vzťah medzi signifiant a signifié (preto sémantické). Existujú však lexikálne polia nesémantické (napr. heslá v slovníku rýmov) a sémantické polia nelexikálne (napr. časovacia paradigma, v ktorej sa význam slovesného koreňa neberie do úvahy). Sémantické lexikálne polia sa delia na semaziologické a onomaziologické a v každom z týchto typov sú štyri rôzne polia. Autorka sa usiluje o úpravu terminológie, napr. namiesto termínu pojmové polia navrhuje termín generické polia, pretože slová v tomto type polí majú spoločný genus proximum. Jeden termín z oblasti logickej sa vlastne nahrádza druhým. V súvislosti s pojmami sa pomerne zhruba objasňujú javy ako monosémia, homonymia, synonymia, antonymia, etymológia, etymologické dublety, neologizmy a tvorenie nových slov. V kapitole sa priebežne vysvetľujú aj základné pojmy sémickej analýzy.

V kapitole *Definícia* sa rozoberajú problematické otázky lexikografickej definície. Kapitola *Námety na cvičenia* obsahuje 24 typov lexikologických cvičení nadväzujúcich na predchádzajúce výklady

a určených pre stredoškolské potreby. To aj prekvapuje: úroveň knihy totiž zreteľne presahuje rámec stredoškolských požiadaviek na znalosti z oblasti lexicológie materinského jazyka. Cvičenia sa však dajú použiť vo vysokoškolských seminároch aj u nás. Precvičuje sa napr. aplikácia testu hodnotiaceho stupeň lexicalizácie slovných spojení, rozlišovanie jednoduchých, odvodených a zložených slov, morfémová analýza slov, vyhľadanie etymológie slova v slovníku, konverzia, rozlišovanie homonym a polysémantických slov, určovanie distribučných vlastností slov, ich synonym, antonym a odvodenín, štrukturácia sémantického lexikálneho poľa (generického), rozbor neologizmov z hľadiska jazykovej kultúry, zostavovanie definícií z relevantných príznakov, hodnotenie slovníkových definícií atď. Za syntetické lexikálne cvičenie par excellence sa považuje preklad!

Recenzovaná kniha nepredstavuje sústavnú lexicológiu. Chýba napríklad diachronický pohľad na slovnú zásobu francúzštiny (konštituovanie základného slovného fondu, vývojové etapy slovnej zásoby, výpožičky z cudzích jazykov, všetky typy a príčiny významových zmien). Jej kladom na druhej strane je fakt, že sa sústreďuje na aktuálne otázky synchronnej lexicológie (vrátane terminologickej problematiky) a vhodne ich spája a konfrontuje s lexicografickou praxou.

Na záver treba upozorniť aj na ďalšiu originálnu črtu knihy: svojím obsahom je názornou ukázkou problémového výkladu látky a spôsobom spracovania čitateľa pomerne prehľadne informuje, no zároveň aj výrazne formuje v tom zmysle, že podnetne inšpiruje jeho myslenie.

K. Sekvent

JÄGER, G.: *TRANSLATION UND TRANSLATIONS�INGUISTIK*. Halle, VEB Max Niemeyer Verlag 1975. 214 s.

Popri sovietskych pokusoch vytvoriť ucelenú lingvistickú teóriu prekladu (L. S. Barchudarov, V. N. Komissarov) je recenzovaná Jägrova kniha prvou monografiou o teórii prekladu v NDR. G. Jäger je autorom viacerých štúdií o vzťahu translácie a konfrontácie, o invariantoch, o probléme medzier (Lücken) pri translácii, o možnosti transferovania a i. Spolu s R. Růžičkom, A. Neubertom, O. Kadem patrí k predstaviteľom tzv. lipskej školy teórie prekladu, ktorá vychádza z mnohooročnej praxe pri výchove prekladateľov a tlmočníkov na Univerzite K. Marxa v Lipsku.

V prvej časti knihy (s. 9—87) predstavuje autor čitateľovi transláciu ako historicky závislý spoločenský jav a translačnú lingvistiku ako spoločenskú disciplínu predovšetkým podľa koncepcií A. V. Fedorova, U. Revzina, V. J. Rozenčevjega a A. Ljudskanova. Detailne opisuje vznik reči, súvislosť vývoja jazykovej komunikácie a vývinu rôznych jazykov, vznik a vývin jazykového dorozumievania. Sústavný, až učebnicový charakter prvej časti knihy kontrastuje s problémovým zameraním druhej a tretej časti, v ktorých sú niektoré teoretické otázky načrtnuté torzovite.

G. Jäger charakterizuje dva okruhy jazykového sprostredkovania — heterovalentné a ekvivalentné. Heterovalentné jazykové sprostredkovanie, založené viac na interpretácii než na substitúcii, prevládalo v prekladoch do 19. storočia. Pod interpretáciou a substitúciou rozumie autor realizačné spôsoby jazykového sprostredkovania: pri substitúcii ide o jazykové sprostredkovanie na základe vzťahov východiskového a cieľového jazyka pomocou jazykových jednotiek, kým pri interpretácii hrá väčšiu úlohu skúsenosť prekladateľa a vzťahy jazykových jednotiek ku skutočnosti. Každé jazykové sprostredkovanie je kombinácia oboch realizačných spôsobov. Substitúcia sa vo väčšej miere realizuje pri preklade, interpretácia pri tlmočení.

Z lingvistického hľadiska kritizuje autor požiadavku J. Levého, aby sa pri umeleckom preklade používala interpretácia. Podľa G. Jägera sa bude aj pri umeleckom preklade stále viac uplatňovať substitúcia. Nahrádzanie heterovalentného jazykového sprostredkovania ekvivalentným podmienilo vznik nových disciplín — teórie prekladu umeleckých textov a translačnej lingvistiky. Aj keď autor obidva pojmy odlišuje, neskúma ich vzájomný vzťah. Je presvedčený, že cieľom všetkých teórií prekladu by malo byť predovšetkým zvýšenie efektívnosti práce prekladateľa, preto hlavnú úlohu translačnej lingvistiky vidí

v teoretickej rekonštrukcii všetkých druhov translácie a v modelovaní translačného procesu. Predmetom translačnej lingvistiky je „výskum translačných procesov ako jazykových javov, ich skúmanie na základe jazykových mechanizmov a objasňovanie v rámci marxisticko-leninskej koncepcie vzťahu jazyka a spoločnosti“ (s. 79).

V druhej časti knihy (s. 87—157) autor rozoberá základné pojmy translačnej lingvistiky — komunikatívnu ekvivalenciu a možnosti transferovania, ktoré vysvetľuje z hľadiska marxistickej teórie poznania. Určenie invariantov — vlastností textu, ktoré sa v procese translácie nemôžu meniť, je ústredný problém lingvistickej teórie prekladu. Invarianty tvoria komunikatívnu hodnotu textu, vzťah medzi textami, ktoré sa zhodujú v komunikatívnej hodnote, je komunikatívna ekvivalencia textov. Okrem termínu komunikatívna hodnota textu pracuje G. Jäger s termínom funkčná hodnota textu, ktorú predstavuje celok znakových funkcií bližšie určených než pri komunikatívnej hodnote.

Ak komunikatívna hodnota východiskového textu zostáva pri preklade zachovaná, ide o komunikatívnu ekvivalenciu alebo o komunikatívne ekvivalentný preklad. Ak je zachovaná funkčná hodnota textu, ide o funkčnú ekvivalenciu, ktorá je modelovým prípadom komunikatívnej ekvivalentnej translácie. Funkčná ekvivalencia je invariáciou aktuálnych signifikatívnych významov, aktuálneho členenia a intralingválneho pragmatického významu (G. Jäger používa terminológiu generatívnej gramatiky, často zhodne s ponímaním P. Sgalla) a je ideálnou transláciou. Intralingválne významy — aktuálny signifikatívny význam, aktuálne členenie a intralingválny pragmatický význam — sú pri translácii primárnymi invariantmi, sekundárne sú extralingválne významy.

Predmetom skúmania nie je ideálna, ale reálna translácia, pri ktorej sa komunikatívna ekvivalencia iba približuje k funkčnej ekvivalencii. Stupeň približovania sa závisí od prekladateľa, od spôsobu translácie, od stupňa poznania cieľového a východiskového jazyka a od možnosti transferovania. Marxistický prístup k translácii predpokladá, že jazyky sú v svojej komunikatívnej hodnote rovnocenné. Obmedzenie možnosti transferovania je dané rôznosťou celkového množstva signifikatívnych významov medzi jazykmi (napr. existenciou medzier a možnosťami ich odstránenia), inou motiváciou (autor uvádza príklady najmä z češtiny a nemčiny — *Bere nemocenskou. Tak ho vlastne živí nemoc, ale ne moc. Die Schneeglöckchen läuten den Frühling ein.*), vzťahmi medzi reprezentačnými rovinami (polysémiou, homonymiou) a inými spoločenskými konvenciami (*Stellenangebote, volná místa*). Tieto prípady spôsobujú obmedzenie pri funkčnej ekvivalencii, stupeň obmedzení sa mení podľa typu porovnávaných jazykov. Súhrn obmedzení určuje možnosť transferovania určitého jazyka vo vzťahu k inému jazyku.

Prostriedkom na vytvorenie teoretického zázemia pre maximálnu transláciu sú translačné lingvistické modely. Translačným lingvistickým modelom a miestu translačnej lingvistiky v rámci porovnávacej lingvistiky sa venuje autor v tretej časti práce (s. 159—203). Spomínaná torzovitost tretej časti zaiste súvisí so stavom výskumu v tejto oblasti; mnohé z problémov, ktoré tu G. Jäger načrtol, rozpracoval neskôr časopisecky. Charakterizuje tri druhy translačných lingvistických modelov — analytické, komunikatívne a abstraktné, ktorých úlohou je zautomatizovať čiastkové procesy pri translácii.

Dôležité je Jägerovo zaradenie translačnej lingvistiky medzi disciplíny porovnávacej jazykovedy a pokus charakterizovať vzťahy translačnej lingvistiky k historicko-porovnávacej jazykovede, areálovej lingvistike, typológii a kontrastívnej lingvistike (s. 192—202).

G. Jäger pristupuje k problematike prekladu z jazykového hľadiska. Tento „lingvistický“ prístup možno dávať do protikladu s koncepciou sovietskych autorov, resp. O. Kadeho, ktorí pri preklade venujú viac pozornosti mimojazykovým faktorom. V recenzovanej knihe ide v mnohých otázkach o osobitný pohľad na problematiku prekladu (napr. pomer substitúcie a interpretácie pri preklade) a navyše autor aplikuje svoju teóriu prekladu na vzťahy medzi češtinou a nemčinou.

M. Semjanová

Obdobie prudkého rozvoja vedy a techniky sa odráža vo všetkých oblastiach spoločenského života a predurčuje smer rozvoja všetkých vedných oblastí. Týka sa to aj jazyka. Stačí iba porovnať lexiku pred niekoľkými desiatkami rokov so súčasťou a zistíme, že v dnešnej lexike je veľké množstvo dnes už celkom bežných slov, ktoré sme v minulosti nepoznali, pretože neexistovali ani pojmy, ktoré tieto slová označujú.

Kolektív jazykovedcov Inštitutu movoznavstva O. O. Potebni Akadémie vied USSR v Kyjeve pripravil monografiu, v ktorej sa skúmajú rozmanité otázky súvisiace s rozvojom jazyka v podmienkach vedecko-technickej revolúcie. Ozrejmuje sa tu predovšetkým metodologické základy unifikácie vedecko-technickej terminológie v podmienkach vedecko-technickej revolúcie, ďalej sa skúmajú štruktúrne typy termínov v rôznych jazykoch, vplyv jazyka vedy na jazyk masovej informácie, vysvetľuje sa otázka determinologizácie ako jedného z prameňov dopĺňovania lexiky daného jazyka a pod.

Metodologické východiská knihy sú zhrnuté v úvode, kde V. S. Perebejnosová poukazuje na dialektický vzťah medzi jazykom a rozvojom spoločnosti v období vedecko-technickej revolúcie. Autorka konštatuje, že vedecko-technická revolúcia si vyžaduje urýchliť proces rozvoja jazyka, hoci, samozrejme, nemôže diktovať smer tohto rozvoja, pretože každý jazyk sa rozvíja podľa svojich vnútorných zákonov. Na základe toho poukazuje na tri základné požiadavky, ktoré kladie vedecko-technická revolúcia na jazykovedu: 1. Teoretické otázky späté s poznávaním činnosti základných vnútorných zákonov jazyka, jeho charakteru a hlavných funkcií. 2. Sociolingvistické aspekty bádania. 3. Kybernetický výskum jazyka a automatizácia.

Kniha sa ďalej člení na tieto tri kapitoly: I. Cesty tvorenia novej terminologickej lexiky. II. Jazyk súčasného publicistického štýlu. III. Utváranie spoločného terminologického fondu národov ZSSR.

V úvodnej podkapitole *Metodologické základy štandardizácie terminologickej lexiky* sa O. F. Pinčuk zaoberá otázkou normalizácie terminológie. Vychádza pritom z formálnej a obsahovej stránky termínu a konštatuje, že štandardizácia obsahovej zložky termínov je v dôsledku jej väčšej pohyblivosti možná len v oblasti nomenklatúrnych názvov, ako sú napríklad názvy strojov, prístrojov, materiálov, technologických procesov a pod. a v istej časti ustálených vedeckých termínov, najmä z klasických vedných oblastí. Pokiaľ ide o väčšinu abstraktných vedeckých termínov a termínov z nových vedných odborov, autor správne poznamenáva, že obsahová zložka týchto termínov nie je ešte ustálená, lebo javy označované týmito termínmi sú v súčasnosti objektom postupného poznávania. Preto takéto termíny nemôžu byť štandardizované v koncepčnom pláne. Podľa nášho názoru možno súhlasiť s Pinčukovou orientáciou na jednotu denotatívnej funkcie termínov, ktorá vedeckým termínom zabezpečuje schopnosť plniť komunikatívnu funkciu bez ohľadu na stály vývin a prehľbovanie označovaných pojmov, teda bez ohľadu na zmeny signifikatívnej funkcie. O. F. Pinčuk teda vyzdvihuje nie štandardizáciu obsahovej stránky vedeckých termínov, ale zjednotenie, unifikáciu, ktorej základom má byť jednota v orientácii na objekty reálnej skutočnosti.

Pozoruhodná a zaujímavá je aj ďalšia časť tejto kapitoly, v ktorej F. O. Nikitina skúma štruktúru súčasného termínu a univerzálie v oblasti terminológie. Za charakteristické črty súčasných ukrajinských termínov autorka pokladá veľké množstvo internacionalizmov, ktoré vznikli z „terminoelementov“ klasických jazykov (*kosmonavt, aeronavt, akvanavt* a i.), hybridné termíny, ktoré vznikajú spojením internacionálnych „terminoelementov“ (alebo afixov) s morfémiami domáceho jazyka (*prohramuvaňna, šlifuválnyk, ultrakorotkyj, mikrovidstaň* a pod.); termíny zložené z dvoch slov (*suspiľno-polityčnyj, morafno-etyčnyj*); rozšírené sú aj „dvojité“ podstatné mená typu *vystavka-prodaž*. V ruštine a ukrajiničine sa okrem toho uskutočňuje paralelný proces depersonifikácie niektorých sufixov, najmä ruského sufixa *-tel* a ukrajinských sufixov *-ač* a *-nyk*, ktoré z pôvodných sufixov typických pre nomina agentis sa stávajú prostriedkami na tvorenie nomina instrumenti. Porov. napríklad ruské a ukrajinské názvy meracích prístrojov: rus. *izmeritel', vodoizmeritel', gazoizmeritel'*; ukr. *vymirnyk, vodovymirnyk, hazovymirnyk*. Podobne aj ukr. *jamokopač, elektronahrivač, povitronahrivač* a pod.

Pokiaľ ide o slovtvorné univerzálie v oblasti terminológie F. O. Nikitina poukazuje na to, že rovnaké

slovotvorné modely možno nájsť aj v takých jazykoch, ktoré patria do rozličných jazykových rodín, napríklad do indoeurópskej a ugrofínskej. Na ilustráciu autorka uvádza niektoré termíny z fínčiny a porovnáva ich slovotvornú štruktúru s analogickými termínmi v ukrajinčine a ruštine. Napríklad fín. *autokulu*, rus. a ukr. *avtoškola*; fín. *autotehdas* (*tehdas*=závod, továreň), rus. a ukr. *avtozavod*; fín. *avaruuslentokenttä* (*avaruus*=kozmos, *lento*=let, *kenttä*=miesto, pole), ukr. a rus. *kosmodrom*.

Ďalšie tri kapitoly poskytujú dobrý obraz o obohacovaní súčasnej ukrajinskej lexiky terminologickými neologizmami. V. T. Koľomijcová skúma neologizmy v oblasti vedeckej terminológie a zisťuje, že ukrajinská lexika — podobne ako naša — sa obohacuje zväčša o neologizmy utvorené z cudzích základov (najmä z latinčiny a gréčtiny). Autorka konštatuje, že proces tvorenia nových termínov z cudzích základov je jedným z dôležitých sprievodných javov stále pôsobiacej tendencie k internacionalizácii terminologickej lexiky súčasných slovaných jazykov, ako aj iných európskych jazykov. — M. A. Vakulenková skúma procesy obohacovania lexiky výrobnotechnickými termínmi, ktoré vznikli v dôsledku intenzívneho pôsobenia vedeckotechnického pokroku na výrobu, teda v dôsledku vzájomnej súčinnosti vedy a výroby. — D. I. Hanyč sa zaoberá neologizmami poľnohospodárskej výroby, ktoré súvisia s modernizáciou poľnohospodárstva.

Prvú kapitolu uzatvára štúdia S. I. Ivanyščeva *Prerastanie profesionálnej lexiky do terminologickej*, v ktorej autor rieši problém klasifikácie špeciálnej lexiky. Nazdávame sa, že je správne — z teoretického aj z praktického hľadiska — odlišovať termíny od profesionalizmov, tak ako to robí S. I. Ivanyščevo. Rozdiel medzi termínmi a profesionalizmami Ivanyščevo vidí v týchto vlastnostiach termínu: presná súvzťažnosť s vedeckými alebo výrobnými pojmami; jazyková forma termínu (využívanie pravidelných a produktívnych slovotvorných prípon, schopnosť termínu vytvárať iné termíny); takmer výlučná príslušnosť k slovnému druhu substantív; väčšia jednoznačnosť v porovnaní s profesionalizmami a napokon definovateľnosť termínu. Profesionalizmy tieto vlastnosti nemajú.

Z hľadiska vývinu terminológie Ivanyščevo navrhuje rozlišovať tri štádiá. 1. Počiatkové štádium: termíny si ponechávajú ešte niektoré znaky profesionalizmov (najmä synonymiu, polysémiu, nedostatočné slovotvorné prostriedky). 2. Sformovaná terminológia: termíny sa stávajú základom pre označenie nových pojmov; rozvinula sa slovotvorba špecifická pre danú terminológiu; termíny majú definície, sú schopné unifikácie a štandardizácie. 3. Rozvinutá terminológia — charakterizuje sa takou úrovňou organizácie, ktorá úplne a presne odráža systém a hierarchiu pojmov vedy, techniky a výroby.

V druhej kapitole knihy sa analyzuje jazyk súčasného publicistickeho štýlu. N. H. Kolesnyk skúma jazyk novín (úvodníky a správy), D. Ch. Barannyk sa zaoberá štýlovými typmi jazyka rozhlasu a televízie. Vychádza z toho, že funkčné štýly môžu byť realizované nielen v písomnej a ústnej forme, ale aj formou masovej komunikácie. — M. M. Pylyns'kyj a V. M. Rusanivs'kyj skúmajú vzájomný vplyv jazyka publicistickej a umeleckej literatúry.

Zaujímavá je aj podkapitola *Termín a umelecké slovo*, v ktorej V. L. Karpoová výstižne poukazuje na proces prechodu terminológie vedy, techniky a výroby do hovorového a umeleckého štýlu, a to v dôsledku toho, že mnoho termínov sa v súčasnosti stáva všeobecne známou vrstvou lexiky.

Túto kapitolu uzatvára štúdia V. I. Kononenka *Vplyv syntaktických konštrukcií vedeckého textu na umelecký jazyk*. Výsledkom tohto pôsobenia nie je ani tak priame, bezprostredné preberanie syntaktických vlastností náučného štýlu, ale skôr vzbudenie vnútorných možností iných štýlov, ich prispôbovanie sa požiadavkám syntaxe náučného štýlu. Vplyv syntaktickej organizácie náučného textu sa prejavuje zvýšením všeobecnej úrovne spracovania textu a jeho štandardizácie, zvýšením rozsahu vety, počtu zložitých syntaktických celkov, v kondenzácii, čiastkovým odstupom od niektorých črt hovorovej syntaxe a pod.

V ostatnej kapitole knihy sa analyzuje utváranie spoločného terminologického fondu v jazykoch národov Sovietskeho zväzu. Autor tejto kapitoly A. A. Burjačok skúma spoločné slovotvorné procesy v substantívnej terminológii východoslovaných jazykov.

Recenzovaný zborník je pohotovou odpoveďou ukrajinskej jazykovedy na mnohé teoretické i praktické požiadavky, ktoré pred jazykovedu kladie čoraz rýchlejší rozvoj vedy a techniky. J. Vaňko

Každý slovník, ktorý sa u nás dnes objaví, vzbudí zvýšenú pozornosť verejnosti. Nedá sa totiž povedať, že by bol knižný trh týmto druhom publikácií presýtený, hoci treba pripustiť, že v poslednom desaťročí sa u nás lexikografickej práci venuje veľká pozornosť. Dobré vieme, že kvalitná práca v oblasti dvojazyčnej komunikácie si okrem osobných jazykových kvalít a vedomostí komunikátorov, či už ide o prekladateľov alebo tlmočníkov, vyžaduje aj množstvo rôznorodých, no predovšetkým kvalitných pomôcok, obyčajne vo forme slovníka alebo encyklopédie.

Pri práci s cudzojazyčnými textami často narážame na špeciálne javy objektívnej reality daného jazyka — na reálie. Pracuje sa s nimi však dodnes na individuálnej úrovni. Keďže sa nemožno opierať o systematické príručky, každý si rieši problém s pochopením, výkladom a prekladom názvu reálií prakticky sám. Filológovia, prekladatelia a tlmočníci si zakladajú kartotéky a príručky týkajúce sa príslušných národných reálií. Dnes však, keď sa práca vo všetkých smeroch racionalizuje a ekonomizuje, kvantum informácií rastie a znalosť reálií iných národov sa stáva priamo potrebou politického, hospodárskeho života a vzájomných stykov, bolo by potrebné a užitočné vypracovať slovníky reálií pre potreby pracovníkov rôznych odvetví, pre potreby školskej výuky, jazykových a literárnych pracovníkov a napokon aj pre poučenie čitateľov.

Takúto medzeru v doterajšej lexikografickej práci v oblasti reálií spĺňa recenzovaný dvojazyčný anglicko-ruský slovník. Hoci ide o prácu určenú sovietskej verejnosti, považujeme za potrebné a veľmi užitočné upozorniť na túto publikáciu v prvom rade preto, že slovník by mohol aj pre našich po rusky hovoriacich percipientov zaplniť už spomínanú medzeru v oblasti anglických reálií. Okrem toho nás zaujalo jeho spracovanie a výber hesiel, jeho forma. Ako hovoria sami autori — A. Room, L. V. Kolesnikov, G. A. Pasečnik, A. V. Petrova, E. F. Rogov, I. A. Saprykin, B. I. Slavin, N. A. Timofejeva — ide vôbec o prvý slovník tohto druhu v ZSSR. Jeho špecifickosť spočíva predovšetkým vo výbere hesiel. Na prvý pohľad by sa zdalo, že ide jednoducho o akési spojenie bežného dvojazyčného prekladového slovníka a encyklopédie. Nie je to však tak, aj keď množstvo z hesiel možno nájsť v štandardných slovníkoch. Zaujímavé na vybraných heslách je to, že obsahujú významové podtóny a konotácie, či už z oblasti politickej alebo historickej, ktoré len veľmi ťažko môže dešifrovať Neangličan. Sú to slová a slovné spojenia používané v každodennej komunikácii na všetkých jej úrovniach.

Základnou funkciou slovníka je poskytnúť doplnkovú sémantickú informáciu, vysvetliť politické a iné konotácie rôznych slov, slovných spojení a názvov. Autori ho koncipovali tak, že berú do úvahy čo možno najširší okruh používateľov, ktorí nemusia o Anglicku vedieť vôbec nič. Materiály anglického spoluautora A. Rooma sovietski autori rozšírili o niektoré nové témy a heslá, a to najmä z politickej problematiky. Osobitnú pozornosť venovali heslám týkajúcim sa špecifiky triednej štruktúry, odborového a robotníckeho hnutia, vrátane terminológie štrajkového hnutia. Okrem toho pokladali za dôležité z hľadiska domáceho percipienta opísať miesta spojené s pobytom K. Marxa a V. I. Lenina v Londýne.

Témy spracované v slovníku zahŕňajú pomerne širokú škálu špecifických oblastí anglického života a dotvárajú tak obraz o tejto geneticko-kultúrnej oblasti pre rusky hovoriacich anglistov. Základné okruhy hesiel tvoria tieto témy: ekonomika (priemysel, poľnohospodárstvo, doprava, obchod, financie), politický systém, štátne zriadenie (strany a organizácie, parlament, vláda, miestne samosprávy), demokratické a robotnícke hnutie (odboj, štrajkový boj, pokrokové organizácie), masovokomunikačné prostriedky (tlač, rozhlas, televízia), história krajiny, školský systém, cirkev, tradície a obyčaje, kultúra a umenie, bežný život a životný štýl, šport.

Autori venovali pozornosť najmä výrazom, ktoré sú pre Neangličana nezvyčajne alebo sa nepoužívajú v bežnom zmysle, vyplývajú z bohatej histórie a tradícií krajiny a vyvolávajú zvláštne historické alebo kultúrne asociácie. Ďalej sem zaradili slová, ktorých významy chýbali v iných slovníkoch. Aby autori predišli zbytočnej redundancii, vyhýbali sa slovám, ktoré síce patria do spomínaných tematických okruhov, ale ich explikáciu možno nájsť v iných slovníkoch.

Pri jednotlivých heslách sa podáva skôr všeobecné než špecializované vysvetlenie a preferuje sa podstatná informácia, vyhýbajúca sa prílišnému detailizovaniu, ktoré by zaťažovalo vysvetlenie príslušného hesla. Výnimku tvoria iba heslá týkajúce sa faktov anglickej histórie, národnej tradície a obyčajov a politických hesiel, kde sa často podáva veľmi podrobný výklad.

Veľké percento hesiel je venovaných štátnemu zriadeniu, cirkvi, kráľovskému dvoru, parlamentu a pod., lebo práve tieto reálie tvoria veľmi silnú tradíciu v živote Angličanov a možno sa s nimi stretnúť takpovediac na každom kroku. Okrem toho sú vyslovene špecifické a nemajú potrebné ekvivalenty v iných jazykoch. Dôležité miesto v živote Angličanov predstavuje šport, a preto autori venujú rozsiahlu časť názvom rozličných klubov, tradičných športov, športových podujatí a pod. Množstvo hesiel vysvetľuje význam anglických úradov, štátnych alebo súkromných, uvádza firemné názvy jednotlivých výrobkov. Okrem toho sú do slovníka zaradené aj amerikanizmy a slová prebraté z iných jazykov. Slang a žargón uvádzali autori iba vtedy, keď obsahuje doplnkové konotácie pre súčasný život.

Autori sa usilovali dať slovníku punc maximálnej aktuálnosti, o čom najlepšie svedčí excerptovaná literatúra. Väčšina použitej literatúry je z r. 1973—1976 a dokonca niektoré publikácie z polovice roku 1977.

Záverčná časť slovníka okrem pomerne rozsiahlej slovníkovej časti (9500 hesiel) obsahuje ešte krátku teoretickú časť týkajúcu sa problematiky reálií. Ich výuka sa stáva v súčasnosti nevyhnutným prvkom v príprave učiteľov a prekladateľov a je to zároveň jedno z najmladších odvetví jazykovedy a lexikografie. Hlboká znalosť reálií v najširšom slova zmysle je nesmierne dôležitá pre prekladateľov, najmä však pre tlmočníkov, ktorí z časových dôvodov konkrétnej komunikačnej situácie nemajú možnosť overovať si prekladové riešenia v špeciálnych príručkách a slovníkoch.

V štúdií *Lexikálno-sémantická charakteristika jazykových reálií* sa V. P. Koneckaja pokúša charakterizovať a analyzovať tento špecifický druh lexiky, ktorý aj napriek širokému využívaniu v lingvistickej náuke o oblasti, v teórii a praxi prekladu nebol systematicky a typologicky spracovaný a jeho lingvistický a lexikografický opis je v mnohých prípadoch diskutabilný. Iba prekonanie týchto základných nedostatkov systematickým výskumom môže vytvoriť základ, ktorý by bol dostatočne objektívny pre porovnávaciu analýzu na ďalších úrovniach.

Vymedziť reálie ako jednotlivé **elementy kultúry, ktorá vznikla na ekonomickom základe ako suma** materiálnych a duchovných hodnôt spoločnosti, a ktorá obsahuje jazyk, dovoľuje skúmať reálie v hraniciach kultúrno-genetického spoločnosti, zjednoteného prostredníctvom jazyka. Posledná podmienka je podstatná, pretože spresňuje hranice územia, v ktorom sa reálie vyskytujú. Podľa autorky z hľadiska lingvistického opisu jazykových prostriedkov vyjadrujúcich reálie je užitočné ich skúmať nie iba ako zvláštne predmety objektívnej reality, ale ako zvláštne referenty — prvky objektívnej reality, ktoré sa odrážajú vo vedomí, t. j. ako predmety mysle, s ktorými je zviazaný daný jazykový výraz.

Podľa stupňa jedinečnosti rozlišuje tri druhy reálií: vlastné reálie, kvázireálie a univerzálne. Reálie a kvázireálie charakterizujú kultúrno-genetické spoločnosti z najrozličnejších aspektov, ako sú spoločenské a politické inštitúcie a organizácie, rozmanité javy a procesy spoločenského života, názvy týkajúce sa administratívneho rozdelenia, úrady, rezidencie štátnych predstaviteľov a pod. Ďalej sú to profesionálne, národnostné, stavovské a cirkevné skupiny, miery, váhy, peňažné jednotky, obyčaje, tradície, sviatky, firemné názvy a pod. Jazykové vyjadrenie reálií a kvázireálií sa uskutočňuje pomocou slov a slovných spojení a predstavujú ho tzv. jazykové reálie a jazykové kvázireálie. Pri ich lingvistickom začleňovaní vznikajú mnohé ťažkosti, pretože medzi systémom referentov a systémom lexikálnych prostriedkov ich vyjadrenia nie sú určené vzájomné vzťahy. Z lingvistického hľadiska je principiálnou otázkou to, či jazykové reálie a jazykové kvázireálie majú svoje vlastné lingvistické charakteristiky, ktoré ich odlišujú od jednotiek iných lexikálno-sémantických skupín.

Jazykové reálie a kvázireálie autorka porovnáva s profesionalizmami, lokalizmami, žargónom a slangom, ktoré môžu mať tiež jedinečný charakter. Na táto ich jedinečnosť má celkom iný základ: na rozdiel od jazykových reálií a jazykových kvázireálií patria do nespisovnej lexiky, t. j. odlišujú sa od reálií štýlisticky a sú ohraničené geograficky a sociálne. Zložitejšia situácia je pri určovaní rozdielu medzi

jazykovými reáliami a termínmi, pretože termíny sa môžu niekedy vzťahovať aj na unikátne referenty. V niektorých prípadoch možno hovoriť o tzv. termínoch-reáliách. Základný rozdiel medzi nimi je podmienený konotáciami. Unikátnosť jazykových reálií a jazykových kvázireálií si uvedomujú všetci používatelia jazyka, kým unikátnosť termínov iba odborníci v danej oblasti.

Pracovne autorka definuje jazykové reálie a kvázireálie ako osobitný lexikálno-sémantický druh slov spisovného jazyka, ktorých špecifický zmyslový obsah je podmienený unikátnosťou referentov a obsahuje štylistické konotácie, ktoré ich odlišujú od lokalizmov, profesionalizmov, žargónu, slangu a termínov. Charakteristiku celej skupiny jazykových reálií autorka dopĺňa aj na základe morfológických a slovo-tvorných kritérií.

Na túto štúdiu nadväzuje A. V. Superanskaja heslovitým príspevkom *Princípy prenosu bezekvivalentnej lexiky*, v ktorej sa uvádzajú základné pravidlá transpozície bezekvivalentnej lexiky. V prehľadných tabuľkách používateľ slovníka nájde základné spôsoby transkripcie anglických slov a mien do ruštiny.

Recenzovaný slovník sa určite stane dobrým informátorom v oblasti anglických reálií a vari aj impulzom pre prácu v tejto zaujímavej oblasti aj u nás.

A. Keníž

ŠTVRTÉ ZASADANIE LEXIKOLOGICKO-LEXIKOGRAFICKEJ KOMISIE PRI MEDZINÁRODNOM KOMITÉTE SLAVISTOV

V dňoch 16.—19. mája 1979 sa konalo v Libliciach 4. pracovné zasadanie Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Malo charakter sympózia, ktorého cieľom bolo riešiť problémy lexikálnej sémantiky slovanských jazykov. Referáty a koreferáty boli zaradené do týchto tematických okruhov: 1. Lexikálny význam a jazykový systém; 2. Lexikálny význam a forma; 3. Lexikálny význam a slovo-tvorný význam; 4. Význam frazeologizmov; 5. Lexikálny význam v polysémnej štruktúre; 6. Lexikálny význam a mimojazyková skutočnosť; 7. Špeciálne aspekty lexikálneho významu.

Vlastný pracovný program sa začal referátom J. Filipca *Vzájomná súvislosť lexikálnej sémantiky a onomaziológie pri konštrukcii čiastkových systémov v slovnej zásobe*. Pre súčasný stav lexikálnej sémantiky je podľa autora príznačné úsilie o lingvistickú, štruktúrnu výstavbu, úsilie o systémový opis so zreteľom na empiriu i logicko-matematické metódy, uplatnenie marxistických hľadísk, najmä teórie odrazu a dialektickej metódy. Pri výstavbe lexikálnej sémantiky treba rešpektovať princíp hierarchie, dvojakú štruktúraciu jednotiek v systéme prostriedkov a v rečových aktoch (v texte), funkčné hľadisko. V lexikálnom význame rozlišuje autor tri zložky: pojmové jadro, pragmatické zložky a kontextové zložky. Za vhodný prostriedok opisu lexikálneho významu pokladá komponentovú analýzu. Ako príklad uviedol J. Filipce svoju analýzu slovia pohybu v nemčine a v češtine, v ktorej ako komponenty vystupujú pohyb, subjekt, prostredie, prostriedok, smer, cieľ, čas, spôsob, teda sémantické príznaky, ktoré sú i gramaticky relevantné ako subjekt a okolnostné určenia deja.

O. N. Trubačov referátom *Rekonštrukcia slov i ich značeníj* vystúpil proti komponentovej analýze: vyčíta jej mechanistický prístup k významu. Vyzdvihuje lingvistickú **rekonštrukciu** ako osobitnú disciplínu, jej súčasťou je i rekonštrukcia významu. Rekonštrukcia sa nespája s lexikológiou, lež s gramatikou a s tvorením slov. Podľa autora treba operovať s tým, čo nie je vypracované v sémantike, ale čo jestvuje v historickej jazykovede, a to je historická totožnosť. Nebezpečenstvo segmentácie vidí v tom, že po rozdelení na komponenty ostáva zvyčajne práve to, čo predstavuje podstatu významu.

V. Budovičová (*Asymetrické vzťahy lexikálnych štruktúr z hľadiska konfrontačnej analýzy*) na príklade češtiny a slovenčiny ukázala, že v podmienkach jazykového kontaktu sa prejavuje tendencia po vyrovnaní asymetrickosti a po dosiahnutí symetricky paralelných štruktúr. Je to sprievodný jav jazykovej integrácie, konvergentného vývinu. Zároveň však poukázala na to, že stav úplnej symetrie, ktorý by

viedol k stotožneniu, nie je v živom organizme dosiahnuteľný, lebo býva kompenzovaný inováciami s novými prejavmi asymetrie.

V. Červená v referáte *K adjektívnym kontrastom v českej slovnej zásobe* objasnila pojem kontrastných slov, ktorý chápe spolu so sovietskym bádateľom L. A. Novikovom širšie než antonymá vo vlastnom slova zmysle. Poukázala na rozličné možné prístupy ku klasifikácii kontrastných slov (jedným z nich je napr. zaraďovanie do lexikálno-sémantických okruhov, ako sú človek a jeho vlastnosti, farby, čas, priestor, tvar atď.). Zaujímavým pokusom o komponentovú analýzu, ako modelom zobrazujúcim skôr denotatívnu než lingvistickú sémantiku, bol príspevok E. Pokornej *Významové pole lidské obydli*. Ukázala, že pomenovania objektov na bývanie človeka tvoria čiastkový systém jazyka, kde sa výrazne prejavujú civilizačné podmienky. Jednotky skúmaného významového poľa členila podľa týchto kritérií: chronologického (pomenovania historických objektov — pomenovania objektov používaných v súčasnosti), teritoriálneho (pomenovania objektov v našich zemepisných podmienkach oproti iným podmienkam), podľa funkcie pomenovania objektu v určitom spoločenskom systéme (obydlie v socialistickej a nesocialistickej spoločnosti). Lingvistickú relevantnosť tohto posledného kritéria dokázala na príklade českého slova *statek* (v súčasnosti má význam „poľnohospodárska výrobná jednotka“, ale v nesocialistickom období pomenovalo toto slovo i obydlie).

Druhý tématický okruh otvoril I. Němec referátom *Jazykové stvárnenie psychického odrazu skutočnosti v lexikálnom význame*. Zdôraznil jednotu významu a formy na lexikálnej rovine (pracovne možno vyčleniť jazykové významy bez ohľadu na formu, ale takáto analýza by nebola dostatočná). Na príklade formulovania lexikálneho významu českého slova *vrtulník* dokumentoval autor formálno-významové začlenenie slova do nadradených lexikálnych subsystémov: do slovného druhu, tvaroslovného typu, slovotvorného typu, valenčne vymedzeného slovotvorného podtypu a do sémantického poľa valenčne vymedzeného slovnou čeľadou. Význam znakovej lexikálnej jednotky možno chápať ako prienik tvorený integračnými komponentmi nadradených subsystémov a špecifikovaný diferencnými príznakmi daného sémantického poľa. Lexikálny význam podľa I. Němca nemá hĺbku odborných termínov, predstavuje úroveň povrchových vzťahov.

Zaujímavý príklad komponentovej analýzy, zacielený na odhalenie príznakov spájateľnosti skúmanej lexikálnej jednotky v kontexte, ukázala E. Sekaninová (*Vyčlenenie lexikálneho významu polysémickej lexémy a určenie ekvivalencie*) analýzou sémantického poľa „prírodné vodné zdroje“, teda analýzou takých slov ako *oceán, more, rieka, riečka, potok, prameň*. V autorkinej analýze majú dôležitú funkciu tzv. metasémy, ktoré tvoria základ pre metaforizáciu významu. Predkladaná sémantická analýza sa totiž uplatňuje pri konfrontácii, ktorá ukazuje, ako sa vo výrazových plánoch porovnávaných jazykov (ruštiny a slovenčiny) zobrazuje mimojazyková skutočnosť. Výsledky ukazujú zhodu základných významov a rozdielnosť metaforických použití.

V príspevku *Komplexná analýza lexikálneho významu odvodenín* A. Fiedlerová venovala pozornosť lexikálnemu významu odvodených slovies a denominatívnych vzťahových adjektív v starej češtine. Ukázala, že základným konštituentom lexikálneho významu je slovotvorný význam, ale v mnohých prípadoch možno význam derivátu diferencovať ďalším jazykovým systémom, totiž syntaktickým, a to pri odvodených slovesách väzbou, pri vzťahových adjektívach valenčným významom, ktorý je daný významom lexikálnych jednotiek vstupujúcich do vonkajšieho syntagmatického vzťahu vyjadreného syntagmou: skladobné substantívum + atribút (vnútorný syntagmatický vzťah tu predstavuje vzťah adjektíva k významu základného substantíva). Slovotvorný význam denominatívnych vzťahov adjektív bez valenčného významu je veľmi široký, preto sa nemožno obmedzovať iba naň pri hlbšej sémantickej analýze.

L. Kroupová (*Vzťah gramatického a lexikálneho významu*) pri predložkách rozlišuje na základe rozdielnej dominantnosti gramatickej a lexikálnej zložky významu slová lexikálno-gramatické, slová gramaticko-lexikálne a slová lexikálne. Tieto všeobecné východiská aplikovala na definovanie predložiek.

Bohato zastúpený tretí tematický okruh, venovaný vzťahu lexikálneho a slovotvorného významu,

otvoril J. Horecký referátom *Invariantný slovotvorný význam*. Predstavil hypoteticko-deduktívny model invariantného slovotvorného významu, v ktorom vychádza zo slovotvorného poľa ako ideálneho objektu. Tento objekt možno vymedziť jednak slovnodruhovými charakteristikami, jednak súbormi sémantických príznakov rozdielnej hierarchickej úrovne. Hierarchické usporiadanie sa znázorňuje pomocou stromových grafov. Model demonštroval na systéme desubstantívnych adjektív: hierarchicky najvyššie (v grafe vrcholové) postavenie má príznak posesívnosti (predpokladá sa, že v každom desubstantívnom adjektíve sa vo väčšej alebo menšej miere tento príznak uplatňuje), potom postupne na nižších úrovniach sa uplatňujú v kladnej či zápornej hodnote príznaky „habere“, „intenzívnosť“, „individuálnosť“, „materiálnosť“, „pôvod“ atď. Význam posesívnosti je neutralizovaný pri čisto vzťahových adjektívach. Autor rozlišuje tieto druhy významov: kategoriálny (=slovnodruhový, napr. desubstantívne substantívum), štruktúrny (daný radom spomínaných príznakov), špecifikačný a lexikálny. Konotatívny význam vyplýva až z konkrétnych spojení daného slova.

Horeckého pojmu slovotvorné pole je ekvivalentý Strakovej pojem — termín morfosémantický komplex. V. Straková (*Slovotvorný význam a sémantické príznaky*) v presvedčivo odôvodnenom systéme deverbatívnych substantív dokumentovala originálny prístup k opisu slovotvorného významu. Rozlišuje sémantické príznaky opreté o gramatické kategórie (personálnosť, agentívnosť, feminatívnosť), sémantické príznaky opreté o lexikálne významy, ktoré konštituuju v poslednej inštancii morfosémantické, t. j. onomaziologické kategórie, a napokon „konektívne“ sémantické príznaky „sémantické prizmy“, ktoré konštituuju morfosémantickú kategóriu nie samy osebe, ale až v spojení s lexikálnou konkretizáciou (finálnosť, rezultatívnosť).

K. Buzássyová (*Vzťah slovotvorného a lexikálneho významu transpozičných derivátov*) na príklade abstrákt tvorených formantmi *-osť*, *-stvo* ukázala, ako viacznačnosť slovotvornej štruktúry slova komplikuje vzťah slovotvorného a lexikálneho významu. Viaceré z týchto derivátov nemožno hodnotiť ako deriváty transpozičného typu, pre ktoré je príznačné, že ich lexikálny význam je totožný so slovotvorným významom, lež ako deriváty mutačného typu.

Pojem „produktívneho významu“ slovotvorného formantu, v ktorom sa formant používa pri tvorení nových slov, postuloval N. Savický (*Produktívnosť, frekvencia a štruktúrny význam slovotvorných typov*). „Produktívny význam“ musí byť dostatočne výrazný i dostatočne konkrétny, aby zároveň mohol slúžiť empirickému výskumu, na druhej strane i dostatočne bohatý, aby bol vhodný ako explikácia pojmu „štruktúrny význam“ bez toho, že by sme požadovali jeho bezvýnimočnú „invariantnú“ platnosť. N. Savický poukázal na to, že slovotvorný systém nie je prísne determinovaný štruktúrou, jazykové spoločenstvo často prijme i „neústrojny“ novotvar; formálna a sémantická pravidelnosť nie je absolútna.

Funkciu slovotvorného významu výstižne charakterizoval J. Furdík (*Sémantické vzťahy a procesy v lexike a v slovtvorbe*), a to ako nosnú informáciu, ktorá sprostredkúva hlavnú informáciu — lexikálny význam. (Aplikoval tak na oblasť slovtvorby pojmy nosná a hlavná informácia ako u nás Á. Král v diele *Model rečového mechanizmu*.) Z podstaty nosnej informácie vyplýva redundantnosť a nestálosť slovotvorného významu: je rámcom pre lexikálny význam, rámcom, ktorý môže zaniknúť. Motivované slová prechádzajú totiž po svojom utvorení demotivačným procesom. Vzniká tak do istej miery paradoxná situácia: hoci je slovotvorný význam zakotvený v systéme, je neobligátny, naproti tomu lexikálny význam — zakotvený v norme — je obligátny. O slovotvornej polysémii možno hovoriť vtedy, keď jedna formálna štruktúra vyjadruje niekoľko rozličných, ale vzájomne spätých onomaziologických štruktúr (napr. typ $Z_n + -R_m$ v kategóriách činiteľa, prostriedku, miesta a výsledku deja), o slovotvornej homonymii zasa vtedy, ak jedna formálna štruktúra vyjadruje niekoľko navzájom nezávislých onomaziologických kategórií (napr. typ $Z_{S_{anim}} + ica$ v kategóriách prechýlenia a podobnosti).

Zaujímavý názor vyslovil V. Mejstřík v referáte *K rozdielom medzi lexikálnym a slovotvorným významom slov najmä z hľadiska lexikografického*: lexikálny výkladový slovník má zachytávať iba lexikálne významy vrátane tých slovotvorných významov, ktoré sú s lexikálnymi významami ekvivalentné. Pokiaľ sa zachytávajú aj tzv. „strechové“, reálne nejestvujúce slovotvorné významy, slovník prekračuje svoju kompetenciu a približuje sa k špeciálnemu slovotvornému slovníku.

Vzťahom štruktúrneho a lexikálneho významu ustálených slovných spojení sa zaoberal J. Kuchař (*K významu syntagmy*). Poukázal na význam explicitnosti — implicitnosti pri hodnotení slovných spojení. Najexplicitnejšie sú tie spojenia, ktoré vo svojej štruktúre obsahujú slovesnú zložku. Nominácia je vlastne depredikácia. Vysokým stupňom implicitnosti sa vyznačujú atributívne spojenia a z nich najmä spojenia s relačnými adjektívami.

Štvrtý tematický okruh bol venovaný významu frazeologizmov. K. Čolaková (*Ustojčivo slovosočetanie i frazeologična jedinica*) na základe zistených rozdielov medzi ustálenými slovnými spojeniami a frazeologickými jednotkami prišla k záveru, že nie je správne a ani vedecky odôvodnené, aby termín „ustálené spojenie“ figuroval ako súčasť definície frazeologickej jednotky. — S. Spasova-Michajlova (*Semantika na frazeologičnata jedinica*) skúmala mnohoznačné frazeologické jednotky. Konštatovala, že tu ide o iný druh mnohoznačnosti ako pri jednoduchých slovách a uviedla zaujímavé štatistické údaje o klesajúcom počte viacznačných frazeologických jednotiek (pri jednej frazeologickej jednotke zistila autorka až sedem významov). — K. Ničeva (*Značenije na frazeologičnata jedinica*) uviedla viaceré argumenty na potvrdenie tézy, že frazeologická jednotka nemá nominatívnu funkciu, lež funkciu hodnotenia skutočnosti. — J. Machač (*K otázke desémantizácie frazeologických komponentov a ich štatútu*) podrobil kritickej analýze myšlienku o desémantizácii komponentov vo frazeologickej jednotke. Poukázal na to, že ani desémantizácia komponentov, ani strata paradigmatickosti nikdy nie sú úplné. Vhodnejšie je hovoriť nie o desémantizácii, ale o prehodnocovaní významov komponentov frazeologickej jednotky. — E. Kučerová v príspevku *Frazeologická jednotka a jej štúdium v dvojazyčnom pláne* poukázala na špecifický aspekt konfrontačného výskumu frazeológie: nejde tu o zhody a rozdiely oproti ustáleným spojeniam, ale o to, ako sa prekladá fráza jedného jazyka do druhého jazyka tak, aby bola zachovaná ekvivalencia, čiže aby vznikol dobrý preklad. Na základe skúseností z konfrontačného výskumu ruštiny a slovenčiny formulovala základné typy ekvivalentov ruskej frazeologickej jednotky vzhľadom na jej slovenský preklad. — A. Lewicki (*O pojęciu „minimalnej“ frazeologicznej jednostki*) spochybnil v polemike proti J. Mlackovi a niektorým iným autorom pojem minimálna frazeologická jednotka. Pokladá ho za nepotrebný najmä preto, lebo veľa frazeologických jednotiek môže tvoriť reťazce (napr. *niekto je na dlažbe, niekto sa ocitne na dlažbe, niekto vyhodí niekoho na dlažbu* a pod.).

Piaty tematický okruh sympózia tvorili referáty s problematikou polysémie. Š. Peciar (*Vzťah polysémie a homonymie*) sa zaoberal najmä vznikom homonymie rozpadom pôvodne jednotného polysémického slova. Poukázal na to, že pri skúmaní homonymie sa často preceňujú gramatické a slovotvorné vzťahy. Bližšie si všimol najmä homonymiu predponových slovies. — E. Havlová (*Význam semaziologie pre etymologický výskum*) preskúmala otázku, či isté praslovanské slová alebo indoeurópske korene s rovnakou formou a odlišným významom majú pôvod v polysémii, alebo či ide o náhodnú zhodu, teda o pravé homonymá. — Otázkou určenia hranice medzi významami tvoriacimi súčasť polysémickej jednotky a kontextovými použitiami slova sa zaoberala D. Buttlerová v zaujímavom materiálovo bohato doloženom referáte (*Typy polisemii przmiotników polskich*). Autorka vypracovala pozoruhodnú typológiu dvojznačných adjektív podľa typu motivácie, ktorou je motivovaný druhý význam: 1. motivácia na základe gradácie; 2. motivácia na základe kontaktu; 3. motivácia na základe porovnania; 4. motivácia na základe implikácie. — J. Pečirková (*K vývoju polysémnych štruktúr*) na základe porovnania staročeských a novočeských deverbatívnych štruktúr zistila, že asociácie, na podklade ktorých dochádza k významovým posunom, sú v starej češtine spravidla voľnejšie ako v novej češtine. Zložitost polysémickej štruktúry závisí od centrálného, resp. periférnejšieho postavenia polysémneho slova v systéme.

Šiesty tematický okruh — lexikálny význam a mimojazyková skutočnosť — otvoril V. Blanár referátom *Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte*. V prvej, všeobecnej časti referátu uvažoval o statuse lexikálneho významu: je to jav, ktorý patrí do okruhu tzv. ideálnych objektov poznania; pre konštituovanie lexikálneho významu v procese odrazu je dôležitá fáza jazykového spracovania odrazových prvkov. Nie je dôležité rozdelenie príznakov na „jazykové“ a „mimojazykové“, rozhodujúca je funkcia príznakov: či príznaky majú alebo nemajú funkciu týkajúcu

sa sémantického systému daného jazyka. V materiálovej časti V. Blanár aplikoval komplexnú sémantickú analýzu spočívajúcu v kombinácii niekoľkých metodických postupov a spojení niekoľkých zreteľov (jazykovozemepisného, psycholingvistického, sociolingvistického) na poznanie sémantickej stavby polysémických lexikálnych jednotiek *maškrtník, šarha, šinter, holomok, šibal, huncút, figliar, šelma, beštia, paskuda/paskudník*.

O závažnej úlohe, akú hrá poznanie denotátov pri rekonštrukcii slovných významov, hovoril H. Schuster-Šewc (*Die wortgeschichtliche Forschungsrichtung „Wörter und Sachen“ und ihre Bedeutung für die slawische Etymologie*). — G. A. Bogatova-Trubačova (*Evolucija vneязыkovych sviazej leksičeskich značenij po dannym istoričeskoj leksikografii*) na niekoľkých príkladoch ukázala, ako autori historického slovníka ruského jazyka riešia stavbu hesla tak, aby odzrkadľovalo spôsob nominácie i funkcie, ktoré slovo v priebehu histórie nadobudlo. — L. S. Palamarčuk (*Leksyko-semantyčni procesy v ukrajinskij literaturnij movi pišľa Žovtnia*) poukázal na lexikálno-sémantické procesy v ukrajínčine (po období Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie), spôsobené najmä prechodom istej slovnej zásoby z aktívneho fondu do pasívneho fondu a vznikom nových pomenovaní podmienených vedecko-technickým rozvojom. — M. Roudný (*Sémantika cudzích slov*) si všimol typy sémantických zmien vznikajúce pri prevzatí cudzieho slova do jazyka, ktorý príslušné slovo prijal (zvyčajne sa preberá iba jeden špeciálny význam). — B. Kreja (*Zmiany w znaczeniu leksykalnym wyrazów zapozyczonych jako skutek zmian w ich statusie słowotwórczym*) poukázal na zaujímavý typ zmeny významu v prevzatom slove, ktorý vzniká v prostredí, kde chýba bezprostredný kontakt s originálnym významom (napr. slovo *oportunist* nadobúda význam „človek, ktorý sa protiví niečomu“, čiže presne opačný význam, než je pôvodný význam tohto slova).

V rámci posledného tematického okruhu odzneli referáty A. Gudavičjusa *Internacionalnoje i nacionalnoje v leksičeskom značeniji*, M. Knappovej *Významové aspekty vlastných mien*, B. Poštolckovej *K špecifickosti významu termínu*, M. Homolkovej *Pragmatické aspekty lexikálnych jednotiek*, S. Čmejrckovej *Konotačné zložky lexikálneho významu*.

Pracovný charakter zasadania zvýraznila aj zaujímavá a živá diskusia vo všetkých tematických okruhoch.

Pri vzťahu obsah — forma na lexikálnej a sémantickej rovine J. Horecký zdôrazňoval východisko od obsahu k forme a z metód azda i preceňoval hypoteticko-deduktívnu metódu. Opretie o empirický materiál nepokladá za rozhodujúce. Naproti tomu iní bádatelia zdôrazňovali rovnoprávnosť a spätosť oboch postupov: od obsahu k forme i od formy k obsahu. Hlbšia analýza významu nemôže neprihliadať na formu (I. Němec), treba rešpektovať i stanovisko prijímateľa, ktorý vníma formy a im priraduje obsahy; tieto dve zložky nemožno oddeľovať (J. Filipec). S Horeckého hierarchizáciou významov vyslovila súhlas V. Budovičová, upozornila však na to, že zaraďovanie konotatívneho významu až na samý koniec nie je presvedčivé, lebo by z neho vyplývalo, že špecifikovaný, lexikálny a prenesený význam by mal byť jasný aj bez kontextu, čo nemožno prijať. J. Furdík vyslovil zásadu k príznakom, ktoré uplatnil pri invariantnom slovtvornom význame J. Horecký, otázku, či tieto príznaky nemôžu fungovať aj pri nemotivovaných slovách. Ak áno, otvorená ostáva otázka, v čom je slovtvorná špecifickosť týchto príznakov. V odpovedi J. Horecký uviedol, že svoj systém príznakov pokladá za vhodný a aplikovateľný aj pri nemotivovaných slovách ako nulovom prípade motivácie. Ide mu o invariantný štruktúrny, nie slovtvorný význam.

V ďalšej diskusii M. Dokulil ocenil fakt, že sa na sympóziu venovalo toľko pozornosti vzťahu lexikálneho a slovtvorného významu slova. Vyslovil nesúhlas so Strakovej termínom morfosémantika; je nevhodný preto, lebo neimplikuje slovtvornú, lež tvaroslovnú sémantiku. Prípady, na ktoré poukázala K. Buzássyová, nenarúšajú podľa M. Dokulila tézu o transpozičných derivátoch. Analyzované deriváty s formantom *-osť* podľa autora ukazujú, že motivácia adjektívom je tu iba zdanlivá. So súhlasom M. Dokulil prijal viaceré Mejstříkove zistenia. Bol však proti požiadavke, že slovník má zachytávať iba tie slovtvorné významy, ktoré sú totožné s lexikálnymi významami. Viacero diskusných príspevkov sa týkalo vzťahu homonymie a polysémie. Podľa J. Filipca existujú výrazy, ktoré na slovtvornej rovine

hodnotíme ako homonymá, ale z hľadiska lexikálnej roviny predstavujú polysémický jav (*kráječka* — osoba, predmet). S Furdíkovým rozlíšením homonymie a polysémie vyslovila súhlas D. Buttlerová, zároveň však poukázala na to, že pri prefigovaných slovesách je situácia zložitejšia. Na ten istý problém upozornila aj E. Sekaninová v diskusnom príspevku k referátu Š. Peciara. Podľa nej otázka jednoznamenitosti nestačí ako kritérium toho, či ide o **homonymum** alebo nie. Treba skúmať spätosť základových slovies s predponami.

Diskusia ďalej ukázala, že termínu invariant dávajú bádatelia nerovnaký pojmový obsah, čo vedie k istému nedorozumeniu. O. N. Trubačov odmieta pojem invariantu ako nemennej zložky významu, aforisticky ho nazval „vyjadrením nostalgie za jediným významom slova“. V. Blanár spresnil tento **termín** v tom zmysle, že tu ide o invariantnú časť paradigmy. Podľa J. Filipca invariant **neznamená nehybnosť** významu, invariant možno chápať ako pojem ekvivalentný pojmu archilexéma.

V diskusii sa spresnil aj pojem systémového významu. Systémový význam nie je podľa I. Němc a súhrn textových použití, ale súhrn podmienok použitia v texte. Objasnila sa aj antinómia extralingvistických a intralingvistických dištingtívnych príznakov a ontologický status sémantických komponentov (dištingtívnych príznakov). Otázku, či sémantické komponenty sú iba konštrukty, alebo či majú istý ontologický status, rieši J. Filipc tak, že odporúča držať sa lingvistických významov podľa toho, ako sa premietajú do lexikálnych spojení; na tomto základe formulované komponenty majú potom lingvistický status. V. Blanár vhodne pripomenul, že rozhodujúci nie je protiklad extralingvistický/intralingvistický, ale to, či istý príznak má semémickú relevantnosť alebo nie. Ak ju má, treba ho pokladať za vnútrolingvistický.

Štvrté zasadnutie Lexikologicko-lexikografickej komisie riešilo dôležité metodologické i metodické otázky nielen v oblasti lexikálnej sémantiky slovanských jazykov, ale aj všeobecný teoretický aspekt lingvistickej sémantiky vôbec. Materiály zo zasadnutia budú postupne vychádzať v časopisoch *Slovo a slovesnosť* (lexikálna a slovotvorná sémantika), *Slavica Slovaca* (príspevky z frazeologického okruhu), *Slavia, Listy filologické* (etymológia, historická lexikológia).

K. Buzássyová

Сообщения и рецензии

Структура и развитие науки. В. Крупа	85
Философские вопросы языкознания. В. Крупа	87
Slavica Pragensia XVIII. Я. Горецки	88
Берри, М.: Введение в системную лингвистику 1–2. Р. Репка	90
Беленькая, В. Д.: Очерки англоязычной топонимики. В. Бланар	91
Левички, А. М.: Введение в синтаксическую фразеологию. Й. Млачек	93
Духачек, О. – Бартош, Й.: Грамматика современного французского языка. К. Секвент	96
Грамматика и семантика романских языков. Л. Труп	97
Пикош, Ж.: Очерк лексикологии французского языка. К. Секвент	100
Йегер, Г.: Транслация и транслационная лингвистика. М. Семянова	101
Научно-технический прогресс и язык. Ю. Ванько	103
Великобритания (Лингвострановедческий словарь). А. Кениж	105
Четвертое заседание Лексикологическо-лексикографической комиссии при Международном комитете славистов. К. Бузашишова	107

CONTENTS

Vincent Blánár: Appellative and proprial semantics	3
Juraj Dolník: Subject and its semantic equivalent	14
Jozef Mistrík: Associative laws in continuous speech	21
Alena Appelová: Syntactic functions of infinitive from the view of text condensation	26
Anna Oravcová: Content and form of semi-predicative constructions	35
Gustáv Moško: Syntactic relation in the semi-predicative constructions	40
Ferdinand Buffa: On different types of word-formation in the Slovak dialects	54

Discussion

Ábel Kráľ: Some problems of Prague school phonology according to the <i>Slovak phonology</i> by Eugen Pauliny	58
---	----

Review articles

Rudolf Krajevčí: New trends in the investigation of Slovak onomastics	69
Jozef Mláček: On the semantic problems of phraseology	71

Reports and reviews

The structure and evolution of science. By V. Krupa	85
Philosophical problems of linguistics. By V. Krupa	87
Slavica Pragensia XVIII. By J. Horecký	88
Berry, M.: Introduction to systemic linguistics 1–2. By R. Repka	90
Belenkaja, V. D.: An outline of the English-language toponymy. By V. Blánár	91
Lewicki, A. M.: An introduction to syntactic phraseology. By J. Mláček	93
Ducháček, O. — Bartoš, J.: A grammar of the contemporary French. By K. Sekvent	96
A grammar and semantics of the Romance languages. By L. Trup	97
Picoche, J.: Outline of the lexikology of French. By K. Sekvent	100
Jäger, G.: Translation and linguistics of translation. By M. Semjanová	101
Scientific-technological progress and language. By J. Vaňko	103
Great Britain (A dictionary of reals). By A. Keniž	105
Fourth session of the Lexicological-lexicographic commission of International committee of Slavists. By K. Buzássyová	107

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 31, 1980, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

J. Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., doc. PhDr. Á. Král, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, CSc., doc. PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzler, CSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries — except West Germany — distributions rights are held by JOHN BENJAMINS

B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n.p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980